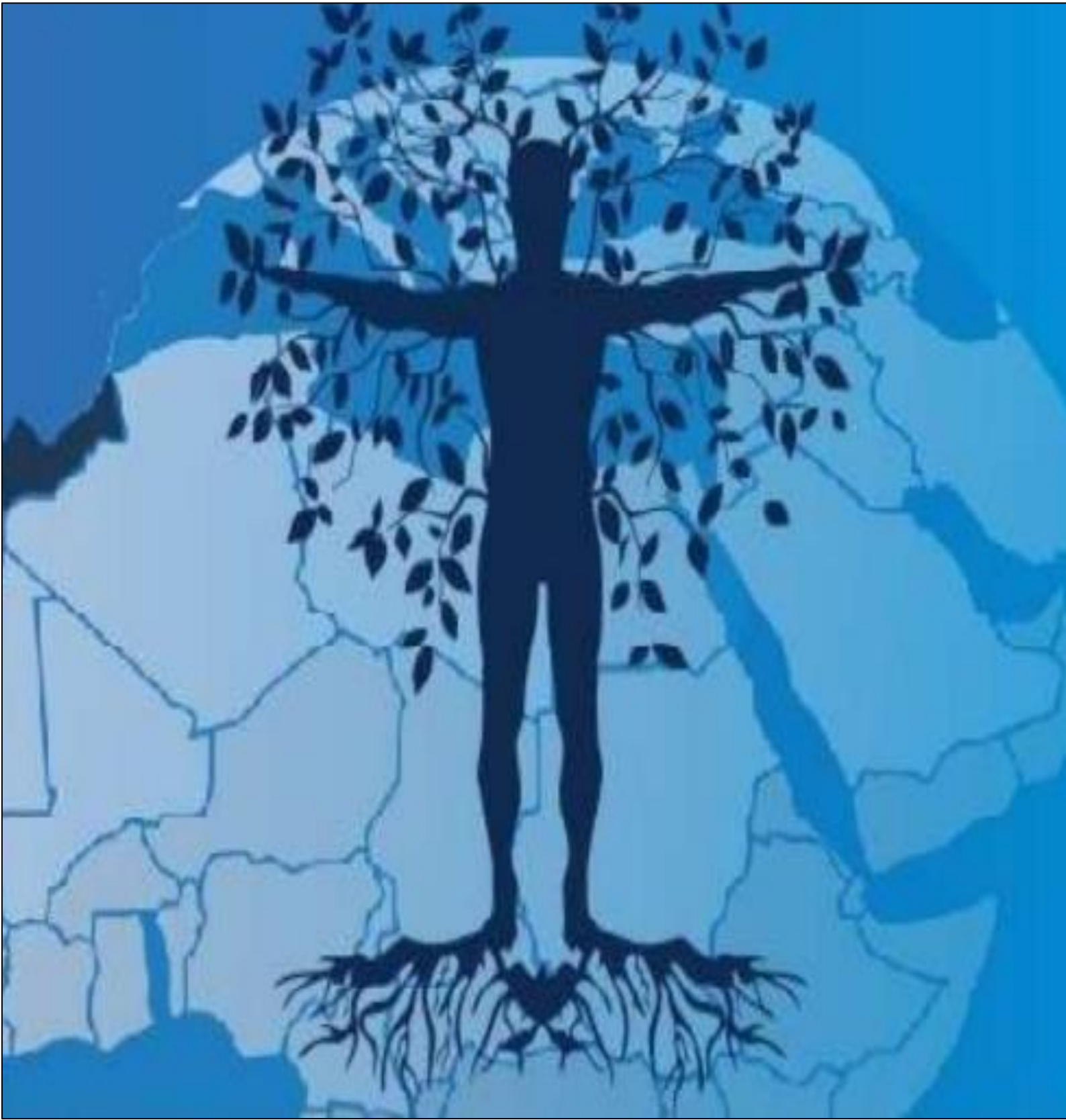

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

Cilt/Vol- Sayı/No: 2022 – 1

ISSN:2717-6665

World Journal of Human Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insan>

İNSAN - Dünya İnsan Bilimleri Dergisi | HUMAN - World Journal of Human Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/insan>

Cilt/Vol- Sayı/No: 2022 - 1

ISSN: 2717-6665

Amaç ve Kapsam

İNSAN - Dünya İnsan Bilimleri Dergisi (HUMAN World Journal of Human Sciences) yılda iki kez (Temmuz – Ocak) yayımlanan uluslararası, multidisipliner, hakemli, bilimsel bir dergidir. Dergi çokdisiplinli bir akademik dergi niteliğine sahip olup, insan bilimlerinin her alanında, nitelikli araştırma ve derleme makalelerini bilim dünyası ile buluşturmayı hedefler. Dergiye gönderilen her makale, yayımlanmadan önce çift-kör hakemlik sürecinden geçer.

Aims And Scope

HUMAN - World Journal of Human Sciences is an international multidisciplinary peer-reviewed journal published twice a year (July-January). The journal is a multi-disciplinary academic journal and aims to bring together quality research and compilation articles in the human sciences to the world of science. Every article submitted to the Journal, passes through the double-blind peer review process prior to publication.

Цель и сфера.

İNSAN - Dünya İnsan Bilimleri Dergisi - международный междисциплинарный рецензируемый научный журнал, издаваемый два раза в год (июль — январь). Междисциплинарный академический журнал стремится донести квалифицированные исследования по всем отраслям гуманитарных наук до научного сообщества. Каждая статья, поступающая в журнал, перед публикацией проходит двойное рецензирование.

Baş Editör
Editör
Yazım ve Dil Editörü

Davud Kapucu
Beral Alacı
Gülten Arslan
Ömer Ersin Kahraman
Cavid Qasimov

Kapak Tasarımı
Mizanpaj-Ofset Hazırlık
Uluslararası Editör Kurulu

Davud Kapucu
Davud Kapucu
Selma YEL - Türkiye
Kenan OLGUN - Türkiye
Şenay ATAM - Türkiye
Haydar ÇORUH - Türkiye
Necdet AYSAL - Türkiye
Merve SEREN YEŞİLTAAŞ - Türkiye
Mehmet KARATAŞ -Türkiye
Galib SAYILOV - Azerbaycan
Seyfeddin RZASOY - Azerbaycan
Zümrüd MANSİMOVA - Azerbaycan
Sevinc ALİYEVA - Azerbaycan
Aynur KHUZHAKHMETOV - Bashkortostan - Başkurdistan
Ali TOPÇUK - Germany
Necat KEVSEROĞLU - Irak
Hüseyin BEYOĞLU - Irak
Bekezhan A. AKHAN - Kazakistan
Abay Kabakbayevich DUSENBAYEV - Kazakistan
Muhtar MIROV - Kazakistan
Roza Zh. KURMANKULOVA - Kazakistan
Anara A. KARAGULOVA - Kazakistan
Eshiev ASYLBEK - Kirghizstan
Selim BEZERAJ - Kosovo
Moslem SARBAST -- Macaristan
Abdulqodir TOSHQULOV - Özbekistan
Obidjon SOFIYEV - Özbekistan
Gulnoz KHALIYEVA - Özbekistan
Normat Temiroğlu YULDAŞEV - Özbekistan
Svetlana Petrovna ANZOROVA - Russia
Redzeb SKRIJELJ - Serbia
Radık GALIULLIN - Tataristan
Kakajan JANBEKOV - Türkmenistan
Rahimmammet KÜRENOV - Türkmenistan
INDEX COPERNICUS - ICI World of Journals, ICI Journals Master List
Database, ASOS İndeks, Acarindex, AJI Academic Journal Index

Tarandığı Dizinler

İçindekiler/Contents

Cover-Contents / i-iii
Kapak-İçindekiler

Makaleler/Articles

Araştırma Makaleler/Research Articles

- 1 *Tevfik Karpuzcu* ss. 1-26
Neo-Klasik Realizm Teorik Çerçevesinde İsmail Cem ve Türk Dış Politikasının Dönemsel Oluşumu
İsmail Cem and the Periodic Formation of Turkish Foreign Policy in the Theoretical Framework of Neo-Classical Realism
- 2 *Samet Talha Turgut* ss. 27-34
Türkiye’de Hukuk Zihniyetinin Meşruluğu
Legitimacy Of Law Content In Turkey
- 3 *Pasha Guluzade* ss. 35-45
Türk-İslam Düşünürlerinin Medreseden Mektebe Geçiş Sürecine Dair Görüşleri
The Views of Turkish-Islamic Thinkers on the Transition Process from Madrasah to School
- 4 *Sevindzh Alieva* ss. 46-61
Sovyet Karşısı Mücadelede Mehmet Kasım
Mehmet Kasım in the Anti-Soviet Struggle
- 5 *İbrahim Güneş* ss. 62-75
13. Yüzyıl Moğol Yaşamında At ve Atçılık
Horse And Horsemanship in 13th Century Mongolian Life
- 6 *Neslihan Altuncuoğlu* ss. 76-95
Geleneksel Kayseri Düğünlerine Dair
Traditional Kayseri Weddings
- 7 *Çiğdem Yorulmaz* ss. 96-111
“İşverenin İflası Durumunda Çalışanların Korunmasına” İlişkin 2008/94 Sayılı Avrupa Birliği Direktifinin Türk İş Hukuku Açısından Değerlendirilmesi
Evaluation of the European Union Directive No. 2008/94 on "Protection of Employees in the Case of the Bankruptcy of the Employer" in terms of Turkish Labor Law
- 8 *İlkgün Demir* ss. 112-131
Büşra Nur Coşkun
Nesrin Duman Fakirleşiyor muyuz? Kadın Tüketicilerin Gıda Tüketim Alışkanlıkları
Are we getting poorer? Food Consumption Habits of Female Consumers

Derleme Makaleler /Riview Articles

- 9 *Volkan ERDUR* ss. 132-147
Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Şartı Olan “Süre”
"Duration" That Is The Condition Of Admissibility In Constitutional Complaint

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 1

Neo-Klasik Realizm Teorik Çerçevesinde İsmail Cem ve Türk Dış Politikasının Dönemsel Oluşumu

İsmail Cem and the Periodic Formation of Turkish Foreign Policy in the Theoretical Framework of Neo-Classical Realism

Tevfik Karpuzcu *

Özet

Ülkelerin dış politikaları farklı dönemde lider ve etkili kişiler tarafından şekillendirilebilmektedir. Bu çalışma 1997 ila 2002 yılları arasında Türk Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüş İsmail Cem'in, görev yaptığı sürede Türk Dış Politikasını nasıl etkileyip şekillendirdiğini incelenmiştir. Temel olarak neo-klasik realist bir çerçevede İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı süreçte Türk Dış Politikasını Türk-Yunan diyalogu ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında bir devlet adamının karakterinin etkisiyle nasıl şekillendirildiği ortaya koyulmuştur. Çalışmanın amacı İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı sürede Türk Dış Politikasını özellikle Türk-Yunan diyalogu ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında, nasıl şekillendirdiğini bulmak ve kişiliğinin politikaların şekillenmesindeki etkisini ortaya koymaktır. Tüm bunları ortaya koyabilmek için bireysel seviyede dış politika analiz modeli olarak neo-klasik realizm teorik çerçevesi kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmail Cem, Dış Politika Analizi, Neo-Klasik Realizm, Türk Dış Politikası

* Sorumlu Yazar/Corresponding autor: Doktora Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, tevfikkarpuzcu92@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6383-2491.

Atıf/Citation: Karpuzcu, T. (2022). Neo-Klasik Realizm Teorik Çerçevesinde İsmail Cem ve Türk Dış Politikasının Dönemsel Oluşumu. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2022 (1), 1-26.

Abstract

Foreign policies of countries can be shaped by leaders and influential people in different periods. This study examined how İsmail Cem, who served as the Turkish Ministry of Foreign Affairs between 1997 and 2002, influenced and shaped Turkish Foreign Policy during his tenure. Basically, during İsmail Cem's tenure as Foreign Minister, Turkish Foreign Policy in the context of Turkish-Greek dialogue and Turkey and European Union Relations were investigated how to shaped and what is the impact of a statesman's character in neo-classical realist framework. To demonstrate all this, the neo-classical realism theoretical framework was used as an individual level policy model for foreign policy analysis.

Key Words: İsmail Cem, Foreign Policy Analysis, Neo-Classical Realism, Turkish Foreign Policy

Giriş

Bu çalışma 1997 ila 2002 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüş İsmail Cem'in, görev yaptığı sürede Türk Dış Politikasını nasıl etkileyip şekillendirdiğini inceleyecektir. Araştırma sorusu: "Neo-klasik realizm teorik çerçevesinde incelendiğinde, İsmail Cem Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı sürede Türk Dış Politikasını Türk-Yunan diyalogu ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında bir devlet adamının karakterinin etkisiyle nasıl şekillendirmiştir?", şeklinde belirlenmiştir. Çalışmanın amacı İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı sürede Türk Dış Politikasını özellikle Türk-Yunan diyalogu ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında, nasıl şekillendirdiğini bulmak ve kişiliğinin politikaların şekillenmesindeki etkisini ortaya koymaktır. Tüm bunları ortaya koyabilmek için bireysel seviyede dış politika analiz modeli olarak neo-klasik realizm teorik çerçevesi kullanılacaktır.

Dış politika Hermann (1972: 72) tarafından, bir ülke hükümetinin yetkili karar alıcılarının ya da onların temsilcilerinin kendi iç politikaları dışında kalan uluslararası aktörlerin davranışlarını etkilemeye yönelik resmi eylemleri olarak tanımlanmıştır. Bu eylemlerin analiz edilmesi de uluslararası ilişkiler alt dalı olan dış politika analizidir. Dış politika analizi ülkelerin uluslararası alandaki davranışlarını çözümlene ve anlamada oldukça etkili bir yöntemdir.

Bir olayın veya fikrin tüm elemanları ile birlikte analizi mümkün olmadığı için modellemeler geliştirilmiştir. Bu modellemeler olay veya fikrin anlaşılmasını sağlamak için basitleştirmeyi sağlarlar. Uluslararası ilişkiler disiplininde de bu modellemelere ihtiyaç duyulmuştur. David Singer (1961) "Uluslararası İlişkilerde Analiz Seviyesi Sorunu" adlı makalesinde ilk kez bu konu hakkında sistematik inceleme yapan kişi olmuştur. Singer bu çalışmasında uluslararası sistem ve ulus devlet olmak üzere iki seviye ortaya koymuştur. Ardıl çalışmalar ise bu analiz seviyelerini genişleterek farklı seviyeler de eklemiştir. Holsti (1974) üç analiz seviyesi ortaya koyarak birey, devlet ve sistem olarak bir sınıflandırma yapmıştır. Daha sonraki çalışmalarda farklı analiz seviyeleri eklenerek beş analiz düzeyinden bahsedilebilir: birey/grup, devlet, uluslararası kuruluşlar, alt-sistem ve küresel sistem. Söz konusu seviyeler iki ana analiz seviyesi altında gruplandırılmıştır: aktör seviyesi (birey/grup, devlet, uluslararası kuruluşlar) ve sistem düzeyi (alt-sistem, küresel sistem) (Sönmezoğlu, 2005). Dış politika analizi yapılırken bu analiz seviyeleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada aktör seviyesi altında gruplandırılmış, bireysel analiz seviyesi kullanılacaktır.

Uluslararası ilişkiler disiplininde birey düzeyindeki analiz, yeni sayılmayacak bir analiz düzeyidir. 2. Dünya Savaşı öncesinde diplomasi tarihçileri tarafından kullanılmıştır. Bu analiz düzeyinde ülkelerin dış politikalarının incelenmesinin en iyi yolu, üst düzey devlet adamlarının incelenmesi olarak görülmektedir. Bu kişilerin güdeleri, algıları, ülkeleri ve değerleri politikaların oluşumunda etkili olduğu düşüncesi bireysel seviyedeki analizin temel alt yapısını oluşturmaktadır

(Holsti, 1974). Dış politika seçimleri açıklanırken; uluslararası sistem ile başlayıp, siyasi lider ile bitirilmelidir. Siyasi lider özerk bir birey olarak, özgün inançları, hedefleri ve seçeneklerini etkileyen motivasyonları ile kavramsallaştırılmalıdır (Dyson, 2009: 10). Çalışmamızda bu nedenle Türk Dış Politikasının 1997-2002 yılları arasındaki durumunu analiz etmenin en iyi yolu olarak, bireysel analiz seviyesi seçilmiştir. Bu sayede, kararların alınmasında dış politika konusunda en yetkili kişilerden olan Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in algıları ve değerleri takip edilerek, kararlar analiz edilebilecektir. Bu seçimde İsmail Cem'in kendisinden önce ve kendisinden sonra görev yapan Dışişleri Bakanlarından farklı bir politik tavra ve yaklaşıma sahip olması apriori olarak etkili olmuştur.

İsmail Cem'in devlet insanlığı karakterinin ve kişiliğinin politik kararlara yansımaları anlayabilmek için ise tanıklıklar ve eleştirel söylem analizi kullanılacaktır. Söylem analizi siyasi deklarasyonları, nutukları ve metinleri analiz etmenin en iyi yollarından biridir. Söylemlerin analizi için medya taraması yapılacaktır. Bu bağlamda, Van Dijk'ın yaklaşımı, bu çalışma için ideal bir yöntem olarak belirlenmiştir. Siyasi söylemlerin incelenmesi bu yolla daha elverişli bulunmuştur. Ancak yine de belirtmeli ki, söylem analizinin standart bir yolu yoktur. Dolayısıyla bağlama en uygun yaklaşım benimsenecektir (Van Dijk, 2000).

Van Dijk'a (2003) göre, söylemin inşasında ideolojiler oldukça önemli rol oynamaktadır. Konumuz da ideolojik söylemleri de içinde barındıran, bir siyaset adamının söylemlerine odaklanmıştır. Bu sebeple niteliksel bir inceleme üzerine temellendirilecektir. İsmail Cem'in söylemleri daha çok semantik bir bakış açısı ile ele alınacaktır. Sözcükler ve cümlelerin üzerinde durulacak; söyleme bütünsel bir yaklaşım getirilecektir. Bütünsel yaklaşımın bir getirisi olarak; söylem bağlamında incelenecek (Van Dijk, 2000), konunun süjesi olan devlet insanının karakterine dair veriler elde edilecektir. Özellikle ima etme hususu bu çalışmada kullanılacak önemli bir teknik olacaktır. Bazen siyasetçiler konuşmalarında ifade edecekleri şeyleri doğrudan dile getirmedikleri için, ideolojik yaklaşımlar, saikler ve karakter alt metinlerden çıkarımlarla ortaya koyulabilir. Söylenmeyenlerin önemi, karakter analizinde önemli yer tutar.

Çalışmanın teorik çerçevesini oluşturan neoklasik realizm, dış politika analizinde bütüncül bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası sistem ülkelerin dış politikaları üzerinde baskı yaratmakta ve bu baskı ülkelerin yerel dinamikleri ile ilintili olarak değerlendirilmektedir. Devletlerin dış politika stratejileri yapılan bu değerlendirme sonucunda belirlenir. Bu durum uluslararası sistemin tüm devletler için aynı özelliklere sahip olmasına rağmen, devletlerin farklı politikalar yürütmesini açıklamak için kullanılmaktadır (Rose, 1998). Bu teorik çerçevenin en önemli özelliklerinden olan güç kavramı, dış politika belirlemelerinde merkeze alınan kavramlardan olacaktır. Gücün güvenliğe ulaşmak için önemli bir unsur olduğu göz önünde bulundurulursa,

güvenliğin de analiz esnasında incelenen noktalardan biri olacağı belirtilmelidir. Son tahlilde daha güvenilir bir sonuca ulaşmak için dış politika analiz modeli olarak neoklasik realizm kullanılacaktır.

Makale yapılandırması bahsedilen teorik çerçeve ve yöntemler uyarınca yapılmıştır. Buna göre, öncelikle teorik temelli bir giriş yapılarak, dış politika analiz modeli olarak neoklasik realizm incelenecektir. Ardından birey seviyesinde yapacağımız analizin süjesi olan İsmail Cem'in devlet insanlığı ve karakteri incelenecektir. Dönemin iki önemli dış politika konusu olan Türk-Yunan İlişkileri ve Türkiye-AB ilişkileri irdelenecektir. Bu politikaların şekillenmesinde İsmail Cem'in etkisi tartışılacaktır.

Çalışma, Türk Dış Politikasının 1997-2002 yılları arasındaki gelişmelerini, dönemin en yetkili karar alıcılarından olan İsmail Cem'in karakteri ve devlet insanlığı bağlamında değerlendirerek; bu kararların alınmasında ve politikaların şekillenmesinde İsmail Cem'in etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Dış Politika Analiz Modeli Olarak Neo-Klasik Realizm

Gideon Rose tarafından 1998 yılında "Neoklasik Realizm ve Dış Politika Teorileri" adlı makale yayınlanmış ve neoklasik realizm yeni bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak ortaya çıkmıştır. Neoklasik realizm, realist okul içinde hali hazırdaki teoriler ile açıklanamayan durumları açıklamak iddiasıyla bir tepki olarak doğmuştur. Bu nedenle diğer teorilerin ortaya çıkışı ile benzerlik göstermektedir.

Neoklasik realizm, Kenneth Waltz, Robert Gilpin ve diğer neorealistlerin katı teorik anlayışları ile Hans Morgenthau, Henry Kissinger, Arnold Wolfers ve diğer klasik realistlerin devlet idaresi üzerine kompleks ve dış politika hakkındaki pratik anlayışları üzerine inşa edilmiştir. Realizmin diğer türleri gibi; neoklasik realizm de siyasetin, yaygın belirsizlik ve kıt kaynakların olduğu bir dünyada, güvenlik ve materyal güç için farklı devletlerarasında sürekli devam eden mücadeleler bütünü olduğunu varsayar. Uluslararası çatışmaların kaynağı ise küresel bir egemenin olmamasından kaynaklanan anarşi olduğunu savunur. Sistemsel güçler, tüm devletleri kendi güvenliklerini sağlamak için daha etkin bir şekilde çabalamaya teşvik eder (Lobell et al, 2009). Anarşi ve uluslararası sistemdeki göreceli güç dağılımı, devletlerin dış politikalarını belirleyen en temeldeki etmendir. Ancak devletlerin uluslararası arenadaki gelişmelere farklı tepkiler vermesi, neoklasik realizmi devletlerin ulusal politikalarına ve örgütlenme modellerine bakılması gerektiğini savunmaya itmiştir (Schweller, 2003). Dış politikaların anlaşılması içinde devletlerin ulusal politikalarının da analiz edilmesi çok önemlidir (Levy, 1988).

Neoklasik realizm bir dış politika teorisidir (Taliaferro, 2006). Bir dış politika teorisi olarak, büyük güçlerin dış politika ve güvenlik politikalarını açıklar. Bununla birlikte bölgesel ve küçük güçlerin, gelişmekte olan ülkelerin, başarısız devletlerin de ayrık karakterlerini de hesaba katar

(Ayoob, 1998). Neoklasik realizm hem dış hem de iç değişkenleri içeren bir teoridir. Güçteki eksen kaymaları uluslararası sisteme hâkim iken, tehditler alt sistemsel, bölgesel ve ülkelerin iç atmosferinden yayılırlar. Dış politika yönetimi iki taraflıdır ve uluslararası ile iç politikanın kesişiminde bulunur. Bu bakış açısı dış politika yönetiminin eylemlerini hem kısıtlayıcı hem de daha kuvvetli hale getirebilir. Yani liderler iç politikadaki bir amacı için uluslararası düzeyde, dış politikadaki bir amacı için iç politika düzeyinde aksiyon alabilirler.

Schweller (2003: 317) neoklasik realizmin, realist araştırma geleneği kapsamında vurgulanan sorun odaklı araştırmanın birçok boyutundaki ilerlemeyi temsil ettiğini öne sürer. Ona göre, neoklasik realizm beş temel özelliklerle ifade edilebilir. Birinci olarak, temel realist önermelerin mantığını genişletme ve netleştirme arayışındadır. İkinci olarak, genel teorileri test edebilmek, vakaları açıklayabilmek ve teorileri genelleştirebilmek için vaka çalışması yöntemini kullanır. Üçüncü olarak, üç farklı değişkeni birleştirir. Dördüncü olarak, ulusal eylem ve dış politika ile ilgili önemli soruları sorar. Son olarak, neoklasik realizm kümülatif bilginin gövdesini üretir. Ayrıca neoklasik realizm devleti yukarıdan aşağı bir kavram olarak sunar. Yani sistemsel güçlerin son olarak dış politika eylemlerini etkileyerek yönlendirdiğini öne sürer. Bunun sonucunda devletleri; hükümet başkanını, bakanları ve dış güvenlik politikalarından sorumlu yetkilileri ulusal güvenlik yürütücüleri başlığı altında ele alır. Devletin siyasi ve askeri organlarından sağlanan herkesin ulaşamayacağı özel bilgilere erişim hakkına sahip, devlet ile uluslararası sistemin kesiştiği noktada konumlanan bu yetkili kişiler, sistemsel kısıtlamaları ve ulusal çıkarları en iyi şekilde tespit edilecek potansiyel donanıma sahiptir. Buna rağmen, karar alıcılar çoğunlukla toplumdan özerk olabilirken, birçok bağlamda sıklıkla politikaları yasallaştırmak ve siyasi seçenekleri uygulamak için iç aktörlerle siyasi düzenlemeler üzerine müzakere ederler. Bu nedenle liberalizm ve Marksizmin aksine, neoklasik realizm devletleri basitçe farklı toplumsal ve ekonomik sınıfların isteklerine göre hareket eden yapılar olarak görmezler. Bunun yerine, liderler milli çıkarları tanımlar ve kendi göreceli güç değerlendirmeleri ile diğer devletlere göre temellendirerek dış politikaya uygular. Ancak her zaman iç kısıtlamalara bağlı olarak bu değerlendirmeyi yaparlar. Bu durum devlet altı aktörlerin konudan bağımsız olmadığı ve milli çıkarların eklenmesi ile tanımlanmasının ihtilafı olmadığı anlamına gelmektedir (Schweller, 2004).

Neoklasik realizmin en kendine has özelliği, devletlerin dış politikasının iç ve dış belirleyiciler tarafından şekillendirildiğini öne sürmesidir. Bununla birlikte, devletlerin dış politikalarının şekillenmesinde uluslararası sistemin yapısındaki yerine de hala belirleyicidir. Sistemsel baskılar devletlerin dış politika hedeflerini ve heveslerini sınırlandırır. Uluslararası sistemden gelen uyarıcılar genellikle belirsizdir. Devlet bu sistemsel baskılara farklı şekillerde tepki verebilmektedir (Wicklowski, 2017). Sonuç olarak, benzer güce sahip devletler uluslararası arenada

farklı hareket edebilmektedir. Bu ülkeler dış politika hedeflerini farklı şekillerde formüle ederler (Rose, 1998). Bu farklılığı iç değişkenlerle açıklarlar. Sistemsel kısıtlamalar ile devletlerin dış politika kararları arasında yer alan değişkenlerin dış politikayı etkileme durumunu “iç iletim kayışı (domestic transmission belt)” kavramı ile ifade edilir. Bu kavram yoluyla neoklasik realistler iç değişkenlerin, uluslararası sistem ile devletlerin dış politika eylemlerinin arasında müdahaleci bir etmen olduğunu öne sürerler (Lobell, 2009). Kısacası neoklasik realizmde bağımlı değişken devletlerin dış politikadaki eylemleridir. Dış politika eylemleri açıklanırken; uluslararası sistemdeki güç dağılımı bağımsız değişken, devletlerin milli politikaları müdahaleci değişken olarak sınıflandırılır.

Tüm gerçekler göz önüne alındığında, dış politika analiz modeli olarak neo-klasik realizm sistemik baskıların (bağımsız değişkenler) karar alıcıların algıları ve yerel dinamikler aracılığıyla (ara değişkenler), dış politika çıktılarına dönüştürüldüğü (bağımlı değişken) bir yönetsel yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada söz konusu model, bireysel seviyede İsmail Cem’in 1997-2002 yılları arasındaki dış politika kararlarına uygulanacaktır. Dışişleri Bakanlığı olarak görev yaptığı dönemde, dış politika eylemlerinde etkili olduğu apriori olarak kabul edilerek, ilgili kararların alınmasındaki etkisi kişisel karakteri ve devlet insanlığı göz önüne alınarak test edilecektir. Söz konusu dönemde dış politika kararlarının alınmasında İsmail Cem’in etkisini gözlemleyebilmek için bir sonraki bölümde kişisel karakteri ve devlet insanlığı tanıklıklar ve söylem analizi yöntemi ile ortaya koyulacaktır.

2. İsmail Cem’in Kişiliği ve Devlet İnsanlığı

Neoklasik realist teoride ara değişkenler olarak adlandırılan dış politika yürütücüleri; devlet başkanları, güvenlik-savunma, dış politikadan sorumlu bakanlar ve üst düzey hükümet yetkililerinden oluşan birey ve grupları kapsamaktadır. Bu birey ve grupların bilgi birikimleri, stratejik düşünme tarzları, siyasi görüşleri, karakterleri gibi özellikleri sistemsel baskılara cevap verebilme konusunda kişisel algılarını etkilemektedir. Kişisel algılar dış politika kararlarının alınma sürecinde etkili olmaktadır (Lobell et al, 2016: 62). Bu algılar karar alıcıların sahip oldukları bilgileri nasıl yorumlayıp nasıl değerlendirecekleri noktasında etkili olmaktadır. Rose (1998) devletlerin mevcut gücü ile değil, bu gücün algılanışına bağlı olarak dış politikaların karar alıcılar tarafından şekillendirildiğini öne sürer. Zakaria (1998: 42) uluslararası alanda devlet adamlarının rolünü birinci sıraya yerleştirerek, devletin gücünün öneminden ziyade liderler tarafından nasıl algılandığının daha önemli olduğunu ileri sürer.

Dış politika analizinde ara değişken olarak kabul edilen bireylerin en önemlisi, devletlerin dış politika konusundaki karar alıcılarıdır. Zira bu kişiler ilgili konudaki en yetkili ve bilgiye en çok erişimi olan kişilerdir. Dış politika yürütücülerinin uluslararası sistemin baskısı altında karar alırken, bu kararların dış politikanın şekillenmesinde nasıl ve ne kadar etkili olduklarını incelenmesi oldukça

önemlidir. Neoklasik realizm liderleri ve dış politika karar alıcılarını dış politika analizinde temel aktörler olarak görmektedir (Lobell, 2009: 43).

Dış politika analizinde bireysel seviyedeki temel aktörler olan dış politika karar alıcıları ulusal güvenlikten sorumludur. Kararlarını alırken hem iç yapıdan hem de uluslararası arenadan kaynaklı değişkenleri dikkate alabilme potansiyeline sahip olabilirler. Bu kişilerin devletin tüm bilgi ve belgelerine erişebilme olanakları söz konusudur. Uluslararası arenadan gelen sinyalleri de algıyabilmeleri, dış politika yürütücülerinin bir kesim noktasında olduğu göstermektedir. Bu sayede devletlerinin uluslararası sistem içindeki konumunu tespit edebilmeye mahir kişiler haline gelmektedirler (Ripsman, 2009: 172).

Neoklasik realizmde dış politikanın oluşturulması sürecinde önemli bir değişken olarak görülen dış politika karar alıcılarının merkeze alındığı inceleme modeli olarak, bireysel seviyede bir dış politika analizi bu çalışmada esas alınmaktadır. Buna göre 1997-2002 yılları arasında Dışişleri Bakanı olarak görev almış İsmail Cem'in kişiliği ve algılarının, Türk Dış Politikası kararlarına nasıl yansıdığı ve bu kararları nasıl şekillendirildiği incelenmiştir. Bu bölümde İsmail Cem'in algıları ve kişiliği ortaya koyularak, sonraki bölümlerde politikaları nasıl şekillendirdiği açıklanacaktır. Bir kişinin algılarını ve algılarına şekil veren karakterini anlamak için ilk adım özgeçmişini gözden geçirmektedir. Bu sebeple öncelikle İsmail Cem'in özgeçmişini incelenecektir.

1940 yılında İstanbul'da doğan İsmail Cem, evli ve iki çocuk babasıydı. 1959'da Robert Koleji, 1963'te Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuş ve 1981'de Paris Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde siyaset sosyolojisi lisansüstü eğitimini tamamlamıştır. Meslek hayatına gazeteci olarak başlayan İsmail Cem, 1963'ten itibaren farklı gazetelerde yazı işleri müdürlüğü, genel yayın yönetmenliği yapmıştır. 1971'den 1974'e Türkiye Gazeteciler Sendikası İstanbul Şubesi Başkanlığı, sonrasında TRT Genel Müdürlüğü görevlerini icra etmiştir. 1987 yılında başlayan aktif siyasi hayatı 1991 yılına kadar İstanbul milletvekili olarak devam etmiş, 1995-1999 tarihleri arasında Kayseri milletvekili olarak görev yapmıştır. Siyasi hayatı boyunca Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde farklı görevlerde bulunmuştur. 50. Hükümette Kültür Bakanlığı; 1997-2002 tarihleri arasında 55, 56 ve 57. Hükümette Dışişleri Bakanlığı görevlerini icra etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020). Türkiye'nin en uzun görev yapan Dışişleri Bakanlarından biri olmuştur. İngilizce ve Fransızca dillerini bilen İsmail Cem, ağırlıklı Türkiye siyaseti ve dış politikası konulu on dört yayınlamış esere sahiptir. 2007 yılında hayatını kaybetmiştir.

İsmail Cem'in aldığı eğitim; algılarını, fikir dünyasını, siyasi düşüncelerini oldukça derinden etkilemiştir. Eğitim aldığı Robert Koleji'nin ABD sınırları dışında kurulan ilk Amerikan okullarından, Türkiye'de anglofon eğitim veren en önemli kurumlardan biri olduğu ve tam manasıyla Batılı anlamda bir eğitim verdiği göz önünde bulundurulursa; düşünme şekline bir

yansıması olduğu görülebilir. Ardından İsviçre’de Lozan Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde lisans eğitimi almıştır. Burada aldığı Fransızca eğitim ve yurtdışı eğitim tecrübesi İsmail Cem’in gelecekteki profiline önemli bir etkide bulunmuştur. Lisansüstü eğitimini de Paris’te tamamlamıştır. Tüm bu eğitim geçmişi İsmail Cem’in Batılı düşünme şekline hâkim olmasını sağlamıştır. Eğitim hayatından sonra gazetecilik yapması ve ardından aktif siyasete girmesi; siyasi hayatında medya geçmişinin faydasını görmesini sağlamıştır. Zira kamuoyuna şekil veren önemli bir aktör olan medyanın; gazeteci geçmişi sayesinde, politikacıları ve politikalarını yorumlama ve sunma şekline aşinadır. İsmail Cem’in gazeteci kimliğinin bir parçası olarak kabul edilebilecek ve entelektüel karakterinin bir parçası olan; siyaset, ekonomi, uluslararası ilişkiler konulu kitapları bulunmaktadır. Bu kitaplar 1970’li yıllarda sol ekonomi politik ağırlıklı iken; 1990’lar ve sonrasında siyaset ve dış politika ağırlıklı konuları içermektedir (Tuğtan, 2016). Bu kitapları incelemek dünya görüşü ve karakterine yönelik bilgileri elde etmemizi sağlayacaktır.

İsmail Cem kitaplarında Türk Modernleşme sürecine sosyal demokrat bakış açısı ile çözümler getirme gayreti içerisinde. Konuşmalarının, mülakatlarının, yorumlarının ve anılarının bir derlemesi olan Yeni Yüzyılda Türkiye kitabında İsmail Cem, Türk Dış Politikasının bazı geleneksel yönlerini eleştirel biçimde ele almıştır. İsmail Cem’e göre, Türk Dış Politikası kültürel köklerinden ve tarihi geçmişinden kopartılmıştır. Bu nedenle yeni bir anlayış olarak, zengin kimlik geçmişi ve tarihi damar olan Osmanlı İmparatorluğu’ndan tekrar beslenilmelidir. Bunun yanında farklı medeniyetlere beşiklik yapmış Türkiye coğrafyasının; İyon, Truva, Bizans, Selçuk gibi medeniyetleri de benimseyici bir tutumla dış politika kimliğini şekillendirmesi gerektiğini savunmuştur (Cem, 2001). İsmail Cem’e (2004) göre bu noktada örnek alınması gereken Osmanlı geleneğidir. Zira Osmanlı’nın farklı kimliklere karşı hoşgörüye dayalı yönetiminin aslında faydacı bir yaklaşım olduğunu vurgulamaktadır. Bu yaklaşım iç huzuru sağladığı için devlet bütünlüğünü de koruyucu bir etki yaratmaktadır. Böylece hem devletin menfaatleri korunmuş hem de çok kültürlü bir miras devralınmıştır.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ve küreselleşmenin bir fenomen olarak karşımıza çıktığı yeni dünya düzeninde, Türk Dış Politikası için önemli fırsatlar doğmuştur. Türkiye geçmişinin vermiş olduğu güçle yeni dünya düzeninde daha cesur ve barışçıl bir geleceğe yol alabilme potansiyeline sahiptir. Ancak İsmail Cem’e göre, Türk politikacılar geleneksel anlayışlarından kopmamakta; dost ve düşman ülkeler olarak belirlenen kalıpların dışına çıkamamaktadır. Bu durum rasyonel bir anlayış geliştirilmesinin önünü tıkamaktadır. İsmail Cem’in dış politika tanımlamasının “ülkenin çıkarlarının matematiksel bir denklemi” şeklinde rasyonel bir tanımlama olması, aslında geleneksel dış politikanın yerine neyi koymak istediğini göstermektedir. Abartılı dış politika yaklaşımlarına karşı çıkararak; tam yönlü Batı veya Doğu eksenli dış politika takip edilmesine karşı çıkmıştır. Ona göre,

bu yaklaşımlar Türkiye'nin iç ve dış politikasında çok fazla negatif etki yaratmaktadır. Bunun yerine Türkiye'yi hem Batılı hem de Doğulu olarak kabul etmek daha rasyonel bir tercihtir. Aynı anda Batılı ve Doğulu olmak Türkiye'nin dış politikada gücü olacaktır. Böylece ikilemler arasında sıkışıp kalmış dış politika anlayışında kurtulmak mümkün olacaktır. Dış siyaseti geleneksel kalıplar içinde değerlendirmek; onun değişmez ve statik olduğu yanılgısının bir yansımasıdır. (Cem, 2001; 2004; 2005). Bununla birlikte İsmail Cem'in dış politika yaklaşımının, İngiliz Okulu akımına yakın olduğu ifade edilebilir. Zira dış politikayı tarihçi ve yorumcu bir zeminde ele almakta ve kültürel/tarihsel vurguyu sıklıkla yapmaktadır.

Can Dündar'ın (2012) İsmail Cem ile yaptığı nehir söyleşiden oluşan "Ben Böyle Veda Etmeliyim" kitabı da İsmail Cem'in fikriyatını ve kişiliğini anlamak için önemli yayınlardandır. İsmail Cem bu eserde, 21. Yüzyılda insan hakları açısından Avrupa standartlarını yakalamış ve İslam Dünyasına örnek bir ülke olarak Türkiye'yi görmek istediğini belirtmiştir. Ayrıca barışçıl bir politika takip etmesine paralel olarak, Yunan Dışişleri Bakanı Yorgo Papandreou, Fransız Dışişleri Bakanı Hubert Védrine, Hollanda Dışişleri Bakanı Jozias Van Aartsen, Arap Ligi Genel Sekreteri Amr Musa ve ABD Dışişleri Sorumlusu Madeleine Albright ile olan arkadaşlık ilişkileri de kitapta vurgulanmaktadır. Bu durum İsmail Cem'in başarılı ikili ilişkileri sayesinde Türk Dış Politikasını barışçıl zeminde ilerletebildiğini göstermektedir. Liderlerin ikili ilişkilerinin sıcaklığının ülkelerin ilişkilerine yansıdığı düşünürse, 1997-2002 yılları arasındaki barışçıl ve başarılı politikaların nedenlerinden biri de bu durum kabul edilebilir. Bakanlığa geldiğinde çoğu komşu ülke ile sorunlu ilişkilere sahio olunduğunu ifade ederek; bu sorunlu durumu çözülmesi gereken önemli bir başlık olarak ele aldığını belirtmiştir. Böylece "karşı taraftan gelecek her olumlu adıma, iki olumlu adımla cevap verme ilkesini" benimsediğini aktarmıştır (Cem, 2004).

İsmail Cem'in kişiliğine yönelik tanıklıklardan biri de yazar Hayati Asilyazıcı'nın ifadeleridir. 1975 yılında İsmail Cem'in, Kadri Kayabal ve Ercan Arıklı ile birlikte Politika gazetesini çıkarma sürecini aktarırken, diğer iki ismi geri planda bıraktığını öne sürmektedir. Gazete tanıtımında kendi ismini ön plana çıkardığını aktaran Asilyazıcı, İsmail Cem'in gazete işinin bir ekip işi olduğunu unuttuğu için başarısız olduğunu iddia etmektedir. Gazetenin bir başkasına satışının bu başarısızlıktan kaynaklandığını ifade eder. İsmail Cem'in "megaloman yönü ağır basan" bir kişiliğe sahip olduğunu öne sürer (Asilyazıcı, 2019). Aslında bu durum ifade edilmiş şekli bakımından problemlili olsa da birçok liderde ve üst düzey siyasetçide görülen kendi görüşlerine fazlasıyla değer verme eğiliminin bir yansıması olarak görülebilir.

İsmail Cem genel siyasi hayatında çok fazla polemige girmeyen ve sakin bir siyasetçi profili çizmiştir. Bu onun barışçıl yapısı ile paralellik göstermektedir. Aynı zamanda risk almayan bir karaktere sahip olduğu ileri sürülebilir. Hatta bu karakteristik özelliğinin bir yansıması olarak

soyadını değiştirmesinin ardındaki anı gösterilebilir. Gazeteci Tufan Türeç'in (2007) aktarımına göre, dönemin ünlü gazetecilerinden Turhan Aytul tarafından gençlik yıllarında verilen bir nasihat üzerine soyadını değiştirmiştir. Abdi İpekçi ile İsmail Cem kuzendir. Turhan Aytul İsmail Cem'i, aynı soyada sahip olduğu Abdi İpekçi gibi büyük bir gazetecinin gölgesinde kalabileceği konusunda uyarmıştır. Soyadını değiştirmesinin kendisi açısından faydalı olacağını ifade etmiştir. Yazılarında İsmail Cem ismini kullanmasını tavsiye etmiştir. İsmail Cem de bu tavsiyeye uymuştur. Sonra bu isimle ünlenmiştir. Bu anıda görüldüğü gibi İsmail Cem risk almayan ve rasyonel karakteristik özellikleri ile ön plana çıkmaktadır.

İsmail Cem'in yenilikçi ve reformist bir karaktere de sahip olduğu siyasi hayatı incelendiğinde görülmektedir. Ercan Karakaş'ın (2016) aktarımıyla İsmail Cem, Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Aydın Güven Gürkan ile birlikte yenilikçi kanadını temsil etmektedir. Parti içinde "slogancı ve şabloncu düşüncelerden uzak bir anlayışı" savunmuştur. Geçmişin değil, geleceğin partisi olunmalı" düşüncesini öne sürmüştür. Aynı anlayışı Cumhuriyet Halk Partisi'ne katıldığı dönemde de savunmuştur. Bülent Ecevit'in daveti üzerine katıldığı Demokratik Sol Parti'de sol değerlere dayalı bir yenileşmenin tarafı olmuştur. Artık siyaseten zirveye tırmandığını hissettiği zaman ise Yeni Türkiye Partisini kurarak, kendi yenilikçi yolunu çizmeye karar vermiştir.

Sonuç olarak bu bölümde İsmail Cem'in kendi kitaplarından, tanıklıklardan ve söylemlerinden yola çıkarak; karakterine, kişiliğine ve devlet insanlığına yönelik veriler analiz yoluyla elde edilmiştir. Bu analiz doğrultusunda; İsmail Cem'in sakin, barışçıl, yenilikçi, risk almayan ve tedbirli bir kişiliğe sahip, entelektüel bir kişi, Batılı düşünce yapısına hâkim, başarılı bir ikili iletişimci, rasyonel ve faydacı bir karakterde olduğu ortaya koyulmuştur. Aynı zamanda çok kimlikli bir dış politika, İngiliz Okulu'na yakın bir uluslararası ilişkiler anlayışı olduğu fark edilmiştir. İsmail Cem'e ait bu özellikler, sonraki bölümlerde örnek olaylar üzerinden test edilecek ve dış politika kararlarını alırken nasıl etkili olduğu incelenecektir.

3. Türk-Yunan Diyalogu ve Yumuşama Süreci

Çalışmanın bu bölümünde, 1997-2002 yılları arasında görev yapmış olan İsmail Cem'in, Dışişleri Bakanlığı süresince alınan dış politika kararlarını nasıl etkilediği Türk-Yunan İlişkileri üzerinden test edilecektir. Neo-klasik realizm uyarınca bireysel seviyede bir dış politika analizi yapılacaktır. Buna göre, dış politika çıktıları bağımlı değişkenler olarak kabul edilerek; bağımsız değişken olan sistemsal olayların ve ara değişken olan yerel dinamiklerin etkisiyle İsmail Cem'in algılarından imbiblenerek politika oluşturulma süreci incelenecektir. Bu denklem üzerinden dış politika analizi gerçekleştirilecektir.

Dünyada Soğuk Savaş'ın son erdiği dönem olan Sovyetler Birliği'nin dağılması süreciyle birlikte, Türk-Yunan İlişkilerinin seyri de değişmiştir. Aynı blokta bulunan iki ülke olan Türkiye ve

Yunanistan, NATO üyesi olmalarına rağmen Soğuk Savaş döneminde ağırlıklı olarak gergin ilişkiler silsilesine sahiptir. Bu gergin ilişkilerin en temelinde güvensizlik ve çözülememiş sorunlar yatmaktadır. En önemli sorunlar ise Kıbrıs Sorunu, Batı Trakya ve İstanbul'daki azınlıklar, Patrikhane ve Ege Denizi sorunlarıdır (Yılmaz, 2008). Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte küresel konjonktürün değişimine bağlı olarak, Türk-Yunan İlişkileri de etkilenmiştir. Dondurulmuş geleneksel sorunlardan bazıları tekrar gün yüzüne çıkmıştır. Aynı zamanda ülkelerin uluslararası sistemdeki konumları güncellenmiş ve farklılaşmıştır. Türkiye'nin etki alanının Kafkaslar ve Orta Asya'ya doğru genişleme potansiyeli ortaya çıkmıştır. Körfez Krizi de Türkiye'nin uluslararası alandaki önemini kanıtlayan olaylardan olmuştur. Yunanistan'ın rekabet ilişkisi içinde gördüğü bir ülkenin stratejik kazanım elde etmesi, yine küresel yansımaların ilişkileri etkilemesine sebep olmuştur.

İnceleme tarihi olarak başlangıç noktamız olan 1997 yılında geldiğimizde, Madrid Deklarasyonu'ndan bahsedilmelidir. NATO Zirvesi esnasında Türkiye ile Yunanistan arasında altı maddelik ortak yayınlanan bu bildiriye; Yunanistan Ege Denizi'ndeki kara sularını tek taraflı olarak 12 mile çıkaramayacağını, Türkiye ise kuvvet kullanma tehdidini sürdürmeyeceğini taahhüt etmiştir. Ayrıca barış, güvenlik ve iyi komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi, Ege Denizi kapsamındaki sorunların uluslararası hukuk uyarınca çözülmesi, kuvvet kullanımı ve tehdidinden kaçınılması konularında Temmuz ayında mutabakata varılmıştır (Cem, 2004: 89). Belirtilmelidir ki; Madrid Deklarasyonu antlaşma değil, bir bildiridir. Yani bağlayıcılığı zayıftır. Ancak yine de sorunların konuşulması ve çözülmesi için, ülkelerin irade bildirmesi önemli bir aşamadır. Bildirinin NATO Genel Sekreteri Javier Solana himayesinde imzalanması (Bertrand, 2004), küresel anlamda Türk-Yunan İlişkilerinin nasıl olması beklendiğini noktasında önemli bir göstergedir. İsmail Cem'in göreve henüz geldiği bir dönemde böyle bir bildirinin imzalanması, bakanlık döneminin nasıl olacağını sinyallerini vermesi bakımından önemlidir. Bu adım İsmail Cem'in barışçıl kişilik ve dış politika anlayışı ile uyum göstermektedir. Ayrıca NATO himayesinde böyle bir bildiri imzalayarak, küresel sistemin görmek istediği gibi Türkiye'nin barıştan yana bir tutumu olduğunu göstermiş ve faydacı, aynı zamanda rasyonel yapısını ortaya koymuştur. Sorunlu ilişkiler silsilesini giderme konusundaki tavrı da yenilikçi yaklaşımını gözler önüne sermiştir. Bu sırada Türkiye'deki iç siyasetin de yeni bir yapılanma içinde olması, İsmail Cem'in adımlarını reformist bir çerçevede atabilmesine olanak tanımıştır. Anavatan Partisi, Demokratik Sol Parti ve Demokrat Türkiye Partisi'nin oluşturduğu, Mesut Yılmaz başkanlığındaki ANASOL-D olarak adlandırılan hükümet, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından 30 Haziran'da onaylanmıştır.

Yine 1997 yılında AB Komisyonu "Daha Güçlü ve Daha Geniş bir Birlik için Gündem 2000" adlı raporda, tam üyelik başvurusu yapan on Doğu ve Orta Avrupa ülkesi ile Güney Kıbrıs

Rum Kesimi'nin başvurularını değerlendirmiş ve durumları ile ilgili görüş bildirmiştir. Ancak Türkiye rapor dışında kalmıştır. İsmail Cem'in göreve yeni geldiği bir döneme tekabül eden bu durum daha sonra tersine dönmüştür. Aralık 1999'da Helsinki'de düzenlenen Avrupa Konseyi Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin adaylık statüsü tanınmıştır. Sadece iki yıl gibi kısa bir sürede AB'nin tutumu değişmiştir. Bu durumun yaşanmasında Yunan-Türk İlişkilerinin etkisi oldukça büyüktür. Zira Yunanistan 1980 sonrasında ilk kez Türkiye konusunda olumlu bir tutum izleyerek, adaylık statüsünü desteklemiştir (Erdoğan et al., 2008). 1997'den 1999'da Türkiye'nin AB ilişkilerinin kuvvetlenmesi, Türk-Yunan İlişkilerinin gelişmesi için İsmail Cem'in izlediği politikalar ile paralellik göstermektedir. Türkiye'nin AB üyesi olması için Yunanistan ile iyi ilişkiler kurması gerektiğinin farkında olan İsmail Cem, faydacı ve rasyonel bir tutum izleyerek konuya bütünsel yaklaşmıştır. Aynı zamanda Batılı tarzda eğitim almış olması, AB içinde kuvvetli olan Batı Avrupa devletlerinin beklentisinin de farkında olmasını sağlamıştır.

1999 yılı Türk-Yunan İlişkileri açısından zirve dönem olarak kabul edilmektedir. Bunun nedenlerinden biri de terör örgütü PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından sonra, Yunanistan'ın PKK'ya destek veren politikasını devlet nezdinde gözden geçirmesi olmuştur. Yunanistan, Türkiye'nin tepkisinden sonra PKK'ya olan desteğini büyük oranda çekmiştir. Ayrıca 1999 yılında iki ülkenin yakınlaşma mimarları olan İsmail Cem ve Yorgo Papandreu'nun bir dizi resmi temasta bulunması söz konusudur. Özellikle turizm, kültür, ticaret, çevre, düzensiz göç, uyuşturucu ticareti ve teröre karşı konularda iş birliği yapılmıştır (Heraclides, 2004). Bu temaslar ülkelerin ilişkilerini daha iyi bir noktaya getirmiştir. Cem Papandreu'nun önderliğinde gerçekleşen bu iş birlikleri uluslararası medyanın da ilgisini çekmiştir (Örmeci, 2011). Bu dönemde, Kosova'ya ortak insani yardım organizasyonları da düzenlenmiştir. Son olarak 17 Ağustos depremi sonrasında Yunanistan Türkiye'ye insani yardımda bulunmuş; ardından gerçekleşen 7 Eylül Atina depreminde Türkiye karşılık vermiştir (Kotzias, 2000). Bu deprem diplomasisi, ilişkilerin kuvvetini arttırmıştır (Siegl, 2002). 1999 yılında oluşan ilişkilerdeki yumuşak hava, Türk azınlığı da olumlu yönde etkilemiştir. Baskıcı politikaların bir nebze azaldığı bu dönemde, azınlığın kazandığı hakları sağlamlaştırdığı görülmektedir. Bu dönemde Türkiye'den Yunanistan'a giden heyetlerin Batı Trakya'ya ziyaretlerine izin verilmiş ve Doğu Trakya ile Batı Trakya arasındaki yerel yönetimler arası iş birliği geliştirilmiştir. Aynı zamanda iki ülke arasındaki ticaretin artması sağlanmıştır (Çakır, 2018).

1999 yılında oluşan bu yumuşak havada nelerin konuşulduğu önemli olmakla birlikte, nelerin konuşulmadığı da önemlidir. Zira bu havayı devam ettirebilmek için Kıbrıs sorunu gündeme alınmamış ve soğuk tutulmaya özen gösterilen bir konu olmuştur (Cem, 2004: 139). GKRY'nin AB üyesi olması, bu durumunun önemli nedenlerinden biridir. Ancak temel nokta çözümsüz bir konunun gündeme getirilmesinin iki tarafa da fayda sağlamayacağı düşüncesidir. Bu düşüncüyü,

İsmail Cem'in AB ile Kıbrıs'ın karıştırılmaması gerektiğini belirttiği söyleminde de görmekteyiz (Cem, 1999). Bu yaklaşım tedbirli bir ilerleme ortamının İsmail Cem tarafından yaratılmaya çalışıldığını kanıtlamaktadır.

Milenyum öncesi uluslararası gelişmeler, Türk-Yunan İlişkilerinin seyrini ve İsmail Cem'in izlediği politikaları etkilemiştir. Özellikle AB'nin ekonomik bütünleşmesinin en önemli parçalarından biri olan Euro ortak para birimine geçilmesi; Türkiye'nin AB bütünleşmesinin içinde olma noktasındaki hızını arttırmıştır. Zira bütünleşme daha da kuvvetlendikten sonra bir siyasi-ekonomik birliğin üyesi olmaya çalışmak zorlaşacaktır. Türkiye'nin üyelik noktasında elini çabuk tutma ihtiyacı artmıştır. Bununla birlikte Avrupa'nın ortasında devam eden Kosova Savaşı'na NATO'nun müdahil olması bu dönemde gerçekleşmiştir. Türkiye tarihsel bağlarının olduğu bu bölgede gücünü gösterme şansını elde etmiştir.

1999 yılında, Türkiye'nin iç gelişmeleri de küresel arenada olduğu gibi hareketli bir seyir izlemiştir. 56. Hükümet Bülent Ecevit Başbakanlığında kurulmuş ve 20 yıl aradan sonra Ecevit tekrar başbakan olmuştur. Terör örgütü PKK'nın lideri Nairobi'de yakalanmış ve Türkiye'ye getirilmiştir. Ardından 17 Ağustos Marmara Depremi meydana gelmiş, büyük yaralar açmıştır. 1999 yılında, ekonomi kanadında ise olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. Beş banka Bakanlar Kurulu tarafından Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna devredilmiş ve IMF'den 4 milyar dolarlık borç alınmıştır.

Türk-Yunan İlişkilerinde 1999 yılında Türkiye'nin takip ettiği politikalar ve gerçekleşen olaylar incelendiğinde, küresel ve yerel gelişmelerin kesişiminde yer alan İsmail Cem'in etkisi görülebilir. Öncelikle terör örgütü PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanması sonrasında Yunanistan'ın politika değişikliği değerlendirilirse; uluslararası arenada terör örgütüne destek veren bir ülke olmanın getireceği sıkıntılardan kaçma eğilimi fark edilmektedir. Türkiye bu duruma karşı gerekli diplomatik tepkileri göstermiştir. Bununla birlikte bu durumu hem uluslararası kamuoyu nezdinde hem de ikili ilişkiler bağlamında avantaja çevirme politikasını izlemiştir. İsmail Cem'in faydacı ve rasyonel yaklaşımı, Türkiye'nin faydasına bir politika izlemesini sağlamıştır. Yine izlenen politika barışçıl bir temelde seyrederek, İsmail Cem'in karakteri ile paralellik göstermiştir. Uluslararası alanda ve Türkiye'nin geniş bölgesindeki gelişmeler de bu politikanın izlenmesinde etkili olmuştur. Zira AB ülkelerinin ekonomik entegrasyonun en önemli parçalarından olan para birliğini sağlayarak Euro'ya geçmesi, Türkiye'nin elini çabuk tutmasını zaruri hale getirmiştir. Bir nevi "kaçmakta olan bir treni" (Cem, 2002) yakalama arzusu; AB önündeki en önemli engellerden olan Yunanistan ve Türkiye arasındaki problemleri acil çözülmesi gereken konular listesine eklemiştir.

Bu dönemdeki önemli gelişmelerden biri de Yorgo Papandreu'nun Yunanistan Dışişleri Bakanlığı görevine gelmesi olmuştur. İsmail Cem ile oldukça uyumlu ve iyi ikili ilişkileri, Türk-Yunan ilişkilerini de doğrudan etkilemiştir. İsmail Cem'in barışçıl karakteri, iletişim yeteneği ve entelektüel kişiliği, ikilinin dostluk ilişkilerinin gelişmesinde etkili olan unsurlardan olmuştur. Cem ile Papandreu'nun pozitif ilişkileri çok geniş alanlarda ikili iş birliklerinin gelişmesini sağlamıştır. Bu durumun uluslararası medyada büyük takdir kazanırken; Türk medyasında eleştirilere maruz kalmıştır. Türk medyasının temel eleştiri noktası ise, Yunanistan'ın PKK'ya vermiş olduğu destekten kaynaklanmıştır (Örmeci, 2011). Uluslararası sistem ve iç politika ikilemi arasında kalan İsmail Cem'in rasyonel ve yenilikçi yapısından kaynaklı yaptığı hesaplamalar; onu iç politikadaki seslere rağmen hareket etmeye itmiştir. Başbakan Bülent Ecevit ile bu konuda fikir ayrılığı yaşamamaları da daha rahat politika izlemesini sağlamıştır. Aynı zamanda, medya geçmişi yaptığı hesaplamalardaki değişkenlerin önceliğini belirlemede etkili olmuştur.

Karşılıklı ve uluslararası yardımlar da ikili ilişkileri güçlendirici etmenlerden olmuştur. Öncelikle Kosova Savaşı esnasında, iki NATO üyesi ülke olan Yunanistan ve Türkiye ortak yardımlarda bulunmuşlardır. Bu durum üyeler arası gerilimlerin olmasının istenmediği bir askeri Pakt 'ta oldukça olumlu karşılanmıştır. Aynı yıl iki ülkede meydana gelen depremler, karşılıklı yardımların yapıldığı bir barış ortamı yaratmıştır. İsmail Cem ve Yorgo Papandreu'nun yaratmış olduğu barışçıl ortam filizlerini bu olaylar sonrası da vermeye devam etmiştir. Yine Batı Trakya'da bulunan Türk azınlığın da bu barışçıl ortamdan faydalanması söz konusu olmuştur. Uzun süre sonra ilk kez bir hükümet temsilcisi Batı Trakya'daki Türk azınlığının temsilcileri ile Atina'da görüşme gerçekleştirmiştir (Cem, 2000b). İsmail Cem'in izlediği barışçıl politikaların meyvelerini verdiği durumlardan biri de bu olmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin ekonomik krizlerle boğuştuğu bir dönem olan 1999 yılında, Türkiye ile Yunanistan arasında ticari anlaşmalar yapılmıştır. Bu durum yine iç siyasetin etkisiyle dış siyasette uygun adım atıldığını göstermektedir.

2000 yılına gelindiğinde İsmail Cem ve Yorgo Papandreu, ABD merkezli bir düşünce kuruluşu olan East West Enstitüsü tarafından "Yılın Devlet İnsanı" ödülüne layık görülmüştür (Dündar, 2012). Geçmiş yıllardaki tüm diplomatik çabaların sonuç verdiğini gösteren bu ödül; aynı zamanda uluslararası kamuoyunun ikili ilişkileri takip ettiğinin önemli bir göstergesi olmuştur. Sistemsel baskıların hangi yönde olduğunun görülmesi açısından da önemlidir. Zira hâlihazırda kaynaklı Balkanlar'da, ikinci bir çatışma ortamının doğması, uluslararası sistemin baskın güçleri tarafından en az istenecek durumlardan biridir.

2000 ve 2001 yılları 1999 yılının ilişkiler açısından devamı niteliindedir. Türkiye ile Yunanistan arasında kültür, turizm ve çevre konularında anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca iki ülke kara mayınlarının üretimini ve kullanımını yasaklayan bir anlaşma da imzalamıştır (Yılmaz, 2008).

2000 yılında ilişkilerde gelinen durumu İsmail Cem "kısa süre önce bu ortamın oluşacağı anlatılsa herkes hayal olduğu noktasında hemfikir olurdu" şeklinde özetler (Cem, 2000a).

2001 yılında Kıbrıs Sorunu, Yunan-Türk İlişkilerinin en temel sorunlu noktalarından birini teşkil etmeye devam ediyordu. İsmail Cem, GKRY'nin Kıbrıs'ta çözüm için bir anlaşma yapılmadan AB'ye üye olması durumunda gerekli önlemlerin alınacağını belirtmiştir. Diğer taraftan konuya verdiği önem itibarıyla bir kitap kaleme almış ve kamuoyunu da bilgilendirmeye devam etmiştir (Cem, 2004). İsmail Cem'in Kıbrıs Sorununu entelektüel bir bakış açısı ile ele alarak bir politika izlediği görülmektedir. Bununla birlikte, dünya konjonktüründe ve yerel konjonktürde meydana gelen değişimler, takip edilen politikaları etkilemiştir. ABD'de proaktif bir siyaset izleyen George W. Bush'un seçilmesi, 11 Eylül Saldırıların düzenlenmesi, Afganistan İşgali gibi küresel etkileri olan olaylar; Türkiye'de yaşanan büyük ekonomik kriz ilişkilerin seyrini dolaylı olarak etkilemiştir. Küresel siyaset yönünü sarsıcı olaylar sonrası terör tehlikesine çevirmiştir. Türkiye'deki ekonomik kriz de Türkiye'nin iç politikalara yoğunlaştığı bir döneme girmesine sebep olmuştur. Aslında Türk-Yunan İlişkileri iyi seyri küresel ve yerel olayların gölgesinde kalmıştır.

Türk-Yunan İlişkilerini değerlendirdiğimiz bu bölümde, İsmail Cem'in dış politikada karar alma süreçlerinde etkili olduğu görülmüştür. Yerel ve küresel baskıların ışığında incelendiğinde, dış politika analizi daha da anlam kazanmıştır. Sonuç olarak İsmail Cem'in Batılı düşünceye hâkim olması, barışçıl, entelektüel, rasyonel, faydacı, yenilikçi ve tedbirli yapısı, başarılı iletişim yeteneği Türk-Yunan İlişkilerinin seyrinde etkili olmuştur.

4. Türkiye-AB İlişkileri: Ciddi Adımların Atılıyor

Bu bölümde Türkiye-AB İlişkileri, İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı 1997-2002 yılları arasındaki gelişmeler çerçevesinde ele alınacaktır. Dış politika konularında karar alıcı olarak İsmail Cem'in bu kararların alınmasını nasıl etkilediği incelenecektir. Bir önceki bölümde kullanılan neoklasik realist teorik çerçeve kapsamında; sistemsel olaylar, yerel dinamikler ve İsmail Cem'in algıları bağlamında bir dış politika analizi gerçekleştirilecektir. 1997-2002 yılları arası incelenmeden önce Türkiye-AB İlişkileri genel anlamda kısaca aktarılacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bugüne yüzünü Batıya dönmüş ve hedefini çağdaş medeniyetler seviyesine ulaşmak olarak belirlemiştir. Bu sebeple Avrupa devletlerinin de içinde bulunduğu devletlerarası kuruluşların ve ittifakların üyesi olmuştur. Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü gibi kuruluşların bir parçası olması da dış politika hedefleri doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Aynı doğrultuda, 1958 yılında kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (AET) 1959 yılında üyelik başvurusunda bulunmuştur. Başvurunun yapılmasında, rakip görülen Yunanistan'ın AET başvurusu yapması ve Türkiye'nin Avrupa

bütünleşmesinin gerisinde kalmamak istemesi etkili olmuştur (Çayhan, 1997). İki ülkenin başvurusu arasındaki iki haftalık fark da bu görüşü doğrulamaktadır.

1963 yılı AET-Türkiye İlişkilerinde önemli bir dönüm noktasıdır. Türkiye'nin başvurusu bu yıl kabul edilerek, üyelik koşulları gerçekleştirilinceye dek geçerli olacak ortaklık anlaşması olan Ankara Anlaşması imzalanmıştır. 1970 yılında ise Katma Protokol imzalanmış ve Ankara Anlaşması ile öngörülen hazırlık dönemi sona ermiştir. Bu protokol ile geçiş dönemi koşulları belirlenmiştir. Gümrük Birliği önemli geçiş dönemi hazırlıklarından biri olarak karşımıza çıkmıştır ve 22 yılda yürürlüğe girmesi öngörülmüştür (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2019). 1970 ile 1980 yılları arasında gelgitli bir ilişki yumağı görülmektedir. Türkiye'de gerçekleşen 1980 Askeri Darbesi ile birlikte, süreç askıya alınmıştır. 1987 yılında ise AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunulmuştur (Bozkurt, 1992). AB-Türkiye İlişkilerinin 1990'lı yıllarda yoğunlaşmıştır. Öyle ki 1996 yılında AT ile Türkiye arasında Gümrük Birliği uygulanmaya başlamıştır. Türkiye, Gümrük Birliği'ne AB üyesi olmadığı halde giren tek ülkedir.

1997 yılında Avrupa Birliği'nin gelecek perspektifini yansıtan "Gündem 2000" raporu yayınlandığında, Türkiye aday ülkeler arasında sayılmamıştır. Türkiye bu rapora tepki göstererek; AB-Türkiye ilişkilerinin müktesebata uygun olmadığı belirtmiştir. Türkiye'nin AB'nin genişleme sürecine dâhil olduğunun resmi şekilde ilan edilmesi; bir katılma öncesi stratejisi belirlenmesi, diğer adaylarla eşit statüde Daimî Konferansa katılması gerektiği vurgulanmıştır. Yine aynı yılın aralık ayında gerçekleştirilen Lüksemburg Avrupa Konseyi Zirve Toplantısında, Birliğin beşinci genişleme dalgasına dair kararlar alınmıştır. Ancak Türkiye yine aday ülkeler arasında anılmamıştır. Zirvede Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Polonya, Slovenya ve GKRY ile üyelik görüşmelerinin başlatılacağı; Bulgaristan, Romanya, Letonya, Litvanya ve Slovakya ile bir süre sonra üyelik görüşmelerinin başlatılacağı kararı verilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin tam üyeliğe ehliyeti olduğu bir kere daha teyit edilmiş ve bir katılma stratejisinin belirlenmesi kararı alınmıştır. Ayrıca Yunanistan ile iyi ilişkilerin geliştirilmesi ve Kıbrıs Sorununa çözüm bulunması, ilişkilerin güçlendirilmesinin ön koşulu olarak sunulmuştur (Luxembourg Summit, 1997). Türkiye ise Lüksemburg Zirvesi'nden çıkan bu kararları yanlı olarak nitelendirmiş, ilişkilerin ahdi çerçevesinin dışına çıkan Kıbrıs Sorunu, Türk-Yunan İlişkileri ve insan hakları gibi Türkiye'nin iç meselesi olan konuları AB ile ele almayacağını belirtmiştir. Ayrıca 1998 yılında yapılacak Avrupa Konferansı'na Türkiye'nin katılmayacağını ve siyasi diyalogu askıya aldığını bildirmiştir (Avrupa Komisyonu, 1998). Gündem 2000 raporunda Türkiye'ye aday ülke olarak yer verilmemesine tepki gösterilmesi ve ardından Türkiye'nin taleplerinin sıralanması söz konusudur. Nitekim Türkiye'nin talepleri kısmi de olsa Lüksemburg Zirvesi'nde karşılanmıştır. Ancak Türkiye'nin Zirve sonrası temel olarak gösterdiği tepki; diğer adaylardan farklı olarak eşitsiz muamele görenek, başka siyasi konuların

önüne getirilmesi olmuştur. Bunun karşılığında siyasi ilişkileri askıya alarak tepkisini ortaya koymuştur. ANASOL-D Hükümetinin 9. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından onaylanarak göreve geldiği 1997’de, İsmail Cem’in henüz bakanlığa başladığı dönemde yaşanan gelişmelerde kademeli olarak etkinleştiği görülmektedir. Zira Türkiye’nin isteklerinin nispeten değerlendirilmesiyle sonuçlanan bir diplomasi yürütülmüş ve sorunlar diplomatik diyalogla çözülmeye çalışılmıştır. Burada İsmail Cem’in diplomasiyi önemli bir çözüm olarak görmesi gerçeği fark edilmektedir. Diyalog temelli barışçıl yaklaşım ön plana çıkmaktadır. Ancak dış politika kararları alınırken diğer hükümet yetkililerinin de etkin olduğu düşünülürse, siyasi diyalogun askıya alınması İsmail Cem’in siyasi kişiliği ile doğrudan uyumlu görünmemektedir. Ayrıca daha sonraki yıllarda Türk-Yunan İlişkilerinin geliştirilmesi noktasında alacağı inisiyatifler, bu ilişkiler bütünü AB ilişkilerinden ayrı tutmadığını göstermektedir. Ancak Türkiye o dönemde yapmış olduğu açıklamalarda Yunan-Türk İlişkilerinin AB ile olarak sürece etkisi olmaması gerektiğini vurgulamıştır. İsmail Cem’in konuya rasyonel yaklaşımı Türk-Yunan İlişkilerinin AB-Türk İlişkilerinden ayıramayacağını farkında olduğunu doğrulamaktadır. Ancak Kıbrıs Sorunu noktasında İsmail Cem’in tutumu bellidir. Zirve’nin ardından Türk Dışişleri Bakanlığı’nın yaptığı açıklamadaki içerik durumu ortaya koymaktadır. Zira açıklamanın içeriği tamamen Kıbrıs Sorunu ve Türkiye’nin uluslararası hukuka uygun olarak hareket ettiğini savlamaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1997). İsmail Cem’in Kıbrıs Sorunu konusunda Türkiye’nin haklılığını anlattığı kitabında ve gelişen Türk-Yunan İlişkilerinin en altın döneminde bile Kıbrıs Sorunu konusunda net bir çizgi çizmesi, bu konudaki tutumunu göstermektedir. Kıbrıs Sorununu tüm sorunlar halledildikten sonra ele alınması gerek bir konu olarak düşündüğü görülmektedir. İlişkilerdeki en pürüzlü konunun en son çözülmesinin faydalı olacağı şeklinde bir yaklaşımı vardır. 1997 yılındaki AB-Türkiye İlişkileri bağlamındaki gelişmelerde İsmail Cem’in yenilikçi yapısının kendini az da olsa göstermeye başladığı alınan kararlarda görülmektedir. Küresel ölçekte yaşanan gelişmelerin etkileri Türk Dış Politikasının bu dönemki politikalarını etkilemiştir. Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrası ortaya çıkan yeni devletler, Avrupa Birliği’nin genişleme sürecine dâhil edilmiştir. AB’nin stratejik genişleme ihtiyacı, o dönemde bu ülkelerin Birliğe alınmasını yararlı kılıyordu. Türkiye’nin AB genişleme sürecinde geri planda kalmasının önemli nedenlerinden biri de Sovyet Birliği’nin dağılarak AB’nin kendisine entegre edebileceği ülkelerin ortaya çıkmasıdır.

Avrupa Birliği Türkiye’nin daha önce talep ettiği üzere “Türkiye için Avrupa Stratejisi” adlı katılma öncesi strateji belgesini 3 Mart 1998 tarihinde açıkladı. Türkiye haziranda gerçekleşen Cardiff Zirvesi’nde düzenli izleme raporunun hazırlanması ile ilgili memnuniyetini ifade etmiştir. Daha önce siyasi diyalogu askıya alan Türkiye, 22 Temmuz tarihinde “Türkiye ile AB Arasındaki İlişkilerin Geliştirilmesi için Strateji” adlı belgeyi Avrupa Komisyonuna sunarak ticari ve ekonomik

iş birliğini arttırmayı hedefleyen bir yol izlemiştir. Bu sayede siyasi ilişkilerde ortaya çıkan sorunlu havanın diğer alanları etkilemesinin önüne geçmeye çalışmıştır (Kabaalioglu, 1999:142). Aynı yılın kasım ayında Avrupa Komisyonu Türkiye'nin 1998 yılı İlerleme Raporunu yayımlamıştır. Yayımlanan rapor ilk ilerleme raporu olması açısından önemlidir. Bu durum Türkiye'nin izlediği dış politika sonucu ortaya çıkmıştır. 1997 yılında gerilen ikili ilişkiler ve Türkiye'nin takip ettiği politika sonucunda 1998'de düzelme emareleri göstermeye başlamıştır. Siyasi diyalogun askıya alınmasından sonra tam bir kopuş yaşanmaması adına AB tarafından atılan katılım öncesi strateji belgesi yayınlamış ve ardında Türkiye de ilişkilerin geliştirilmesi adına bir belge sunmuştur. Yani atılan karşılıklı adımlar söz konusudur. Tam bu noktada İsmail Cem'in Dışişleri Bakanlığı döneminde izlediğini belirttiği politik tavrı olan "karşı taraftan gelecek her olumlu adıma, iki olumlu adımla cevap verme ilkesi" kendisini göstermektedir (Cem, 2004).

1999 yılı Türkiye-AB İlişkileri açısından önemli dönüm noktalarından biridir. Oldukça olumlu gelişmelerin yaşandığı bu yılın aralık ayında, Helsinki Avrupa Konseyi Zirve Toplantısı'nda Türkiye'nin adaylık statüsü tanındı. Diğer aday ülkelerle aynı statüde olduğu açık bir şekilde ifade edildi (Helsinki Summit, 1999). 1997'de göreve gelen İsmail Cem krizli bir dönemde devraldığı AB-Türkiye İlişkilerini, kısa süre içinde adaylık statüsünün tanınması noktasına kadar getirmiştir. Özellikle Türkiye'nin tam adaylık statüsü almasından sonra uluslararası basında büyük bir popülarite kazanan Cem, AB sürecinin mimarı olarak gösterilmiştir. Gerçekten de bu süreçte mekik diplomasi ile AB sürecini Türkiye adına olumlu yöne çevirmiştir. İsmail Cem Türkiye'nin AB üyesi olmasını çok istemek ve bunun için çabalamakla birlikte, AB'yi bir takıntı haline getirmeye her zaman karşı çıkmıştır. Önceki hükümetlerin Türkiye'yi AB içinde birinci sınıf bir üye ülke olarak konumlandırmamasını ve ikinci sınıf ülke olarak düşünüp buna göre politika izlemelerini eleştirmiştir. İsmail Cem AB ülkelerinin Türkiye'ye karşı negatif yaklaşımlarının farkında olduğu için, buna uygun bir politika geliştirmiştir. Türkiye'nin adaylık statüsü tanınmadan önce; Kıbrıs Sorunu, insan hakları problemleri gibi konuları konuşmamaya özen göstermiştir (Dündar, 2012). Bu düşüncesini, İsmail Cem'in AB ile Kıbrıs'ın karıştırılmaması gerektiğini belirttiği söyleminde de görmekteyiz (Cem, 1999). Ayrıca Türkiye'nin üyelik başvurusunu çekmek gibi zaman zaman siyasi hamleler yapabileceği noktasında sinyaller vererek, AB ülkelerinin çekinmesini sağlamıştır. Lüksemburg Zirvesi'nden sonra İsmail kararlı duruşunun devam etmesi ve cesur basın açıklamaları, bu strateji ile Helsinki Zirvesi'ndeki başarıya kadar gelinmesini sağlamıştır. İsmail Cem'e göre bu sonuç kendine güvenin ve duruş sahibi olmanın bir eseridir. Aynı zamanda gerçekçi ve soğukkanlı bir maliyet hesabı ile dış politikaların yürütülmesi de etkili olmuştur (Dündar, 2012). Bu süreçte İsmail Cem'in Batılı düşünce tarzına hâkim olması sayesinde, yürüttüğü politikaların sınırlarını çizebilmesi söz konusudur. Verilecek reaksiyonlar, takip edilecek politikaların doğru diplomatik

dille ve rasyonalite ile birleşince ortaya çıkardığı verimli sonuçlar görülmektedir. Yeri geldiğinde faydacı bir tutum ile doğru politik hamlelerin yapılması Helsinki Zirvesi başarısına giden yol olmuştur. Ayrıca, İsmail Cem'in önceki hükümetlerin yürüttüğü dış politikalara yönelik eleştirileri de yenilikçi tavrını göstermektedir. İsmail Cem'in AB politikalarını büyük bir özgüvenle yürütmesinin sebeplerinden biri de dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in ona duyduğu güvendir. 1999 yılında Ecevit başbakanlığındaki Demokratik Sol Parti - Milliyetçi Hareket Partisi - Anavatan Partisi koalisyon hükümeti kurulmuş ve İsmail Cem yeni kabinede Dışişleri Bakanlığı görevine devam etmiştir. İstikrarlı bir dış politika stratejisi benimsenmesinin altında, İsmail Cem'in farklı hükümetlerde kesintisiz şekilde Dışişleri Bakanlığı görevini yerine getirmesi gerçeği bulunmaktadır.

2000 yılı AB-Türkiye İlişkileri açısından 1999 yılında olduğu hareketli bir yıl olmamıştır. Türkiye AB'nin tam üyelik koşullarını sağlamak için reformlara devam etmiştir. Bu yıl, "Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine hazırlanmasına yönelik yapılacak çalışmaların yönlendirilmesi, izlenmesi ve koordinasyonu ile üyelik sonrası çalışmaların koordinasyonunu sağlamak" için Başbakanlığa bağlı olarak çalışacak Avrupa Birliği Genel Sekreterliği kurulmuştur (Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, 2009). Bu kurumun Başbakanlığa bağlı olarak kurulması, Türkiye'nin AB üyeliğini konusundaki istekliliğini ortaya koymaktadır.

2001 yılı hem Türkiye hem de dünya adına krizli ve zorlu bir yıl olmuştur. Günümüze kadar etkileri süren olaylar ve krizler yaşanmıştır. Bu nedenle AB-Türkiye arası ilişkilerde çok yoğun gelişmeler yaşanmamıştır. Türkiye AB reformlarına devam etmiştir. Bu reformlar bağlamında çok yakın savaş tehdidi ve terör suçları haricinde ölüm cezasını kaldırdı (Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun, 2001). Bu durum kamuoyunda çok büyük tartışmalara yol açtı. Karşıt kampanyalar özellikle terör örgütü lideri Abdullah Öcalan üzerinden yürütüldü. Bu nedenle ilk aşamada bazı suç haricinde kaldırıldı. Bu Türkiye ciddi bir ekonomik kriz yaşamıştır. Özellikle banka sistemlerinin kırılganlığı ve kötü kamu maliyesi politikaları sebebiyle yaşanan bu kriz, Türkiye'nin iç işlerine yoğunlaşmasına sebep olmuştur. IMF ile stand-by anlaşması yapılmıştır. Aynı yıl dünyada 11 Eylül Saldırıları olarak adlandırılan, New York'ta El Kaide terör örgütü tarafından İkiz Kulelere yönelik saldırı düzenlenmiştir. ABD'nin dış dünyaya yönelik doktrini değişmiş ve dünyanın geri kalanını etkileyecek gelişmeler ortaya çıkmıştır.

Krizli bir yılın devam eden etkilerine rağmen, Türkiye 2002 yılında AB reformlarına devam etmiştir. Bunu gözlemleyen Avrupa Komisyonu, Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerini yerine getirmek için büyük adımlar attığını belirtmiştir. Bu ilerleme sayesinde katılım müzakerelerinin açılmasının mümkün kılındığı vurgulanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2002: 122). Bu olumlu gelişmelerle birlikte İsmail Cem, Türkiye'nin AB üyeliğinin dünyadaki gelişmeler ışığında değerlendirildiğinde çok gerçekçi olmadığını ileri sürmüştür. Zira Avrupa'daki İslam karşıtlığı artmış

ve Türkiye'nin üyeliği için referandum yapılması durumunda aleyhte sonuç çıkacağını düşünmüştür. Aynı zamanda Türk kamuoyunun da AB'ye şüpheci yaklaşımı söz konusudur. Tüm bunlara rağmen İsmail Cem'e göre, AB'ye tam üyelik mümkün olmasa bile Türkiye AB standartlarını yakalamak için bu yolu yürümeye devam etmelidir (Dündar, 2012). İsmail Cem'in genel siyaseti okuma kuvveti burada kendisini göstermektedir. Ancak dünyadaki ve ülkedeki olumsuz hava onun Türkiye'nin AB hedefinden vazgeçmeye itmemiştir. AB üyeliğini ülkenin belirli standartları yakalaması için bir fırsat olarak görmektedir. Bu hedefin kendisi ile değil, yaratacağı sonuçları ile ilgilenmektedir. Yani faydacı ve rasyonel tutumu burada da karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak 1997-2002 yılları arasındaki AB-Türkiye ilişkileri incelendiğinde, önemli gelişmeler kaydedildiği görülmektedir. İsmail Cem'in bu süreçte dış politikaların şekillenmesine verdiği katkılar ve bu katkılardaki etkisi kişisel özellikleri, dönemin iç siyaseti ve küresel arenada meydana gelen gelişmeler ışığında değerlendirilmiştir. AB-Türkiye ilişkileri bağlamında özellikle 1998'den başlayarak 2001 yılına kadar geçen sürede İsmail Cem'in dış politika kararlarına etkisi çok net görülmektedir.

Sonuç

1997 ve 2002 yılları arasında Dışişleri Bakanlığı yapmış İsmail Cem'in, görev yaptığı süreçte alınan dış politika kararlarına olan etkisinin incelendiği bu çalışmada; bireysel seviyede dış politika analizi yapılmıştır. Çalışmanın daha tutarlı ve anlamlı sonuçlar ortaya koyabilmesi için neoklasik realizm teorik çerçevesi kullanılmıştır. Dış politika kararlarında İsmail Cem'in kişiliği ve devlet insanlığının etkileri Türk-Yunan ilişkileri ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında test edilmiştir. Araştırma sorusu olan: "Neo-klasik realizm teorik çerçevesinde incelendiğinde, İsmail Cem Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı sürede Türk Dış Politikasını Türk-Yunan diyalogu ve Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri bağlamında bir devlet adamının karakterinin etkisiyle nasıl şekillendirmiştir?" sorusu çalışmada cevaplandırılmıştır. Ancak bu cevaplar test edilen iki farklı olay üzerinden ayrı ayrı sunulmuştur.

İsmail Cem Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Türk-Yunan ilişkileri bağlamında en etkili Dışişleri Bakanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Göreve geldiği yıl olan 1997'den sonra ilişkiler üzerinde etkinliği ciddi derecede görülmektedir. 1999 yılında zirveye çıkan ikili ilişkiler, 2001 yılına kadar benzer düzeyde devam etmiştir. Görev başlangıç yılında oturtmaya çalıştığı yeni anlayışın zorluklarını yaşamış; 2001 Türkiye ekonomik krizi ile başlayan ve 2002 seçim dönemine kadar süren dönemde politik karar alma süreçlerinde daha az etkili olduğu görülmüştür. Genel karakteristik özelliklerinin ve devlet insanı olarak duruşunun siyasi karar alma süreçlerindeki etkisi Türk-Yunan ilişkilerinde kendisini göstermektedir. Özellikle barışçıl yapısının dış politikaya yansımaları, takip ettiği politikanın aslında faydacı ve rasyonel bir altyapıya sahip olması yenilikçi politikasının en temel

özelliklerini yansıtmaktadır. Özellikle ikili ilişkilerdeki sorunlu konulardan uzak durmaya çalışarak belirli konularda tedbirli bir yaklaşım da sergilemiştir. Türk-Yunan İlişkilerinde İsmail Cem'in başarılı iletişim yeteneği de döneme damga vuran özelliklerinden olmuştur.

Türkiye-AB ilişkilerine geldiğimizde İsmail Cem'in göreve geldiği yıl olan 1997'de çok fazla etkinlik gösteremediğini görüyoruz. Ancak 1998'den itibaren çok daha belirgin bir şekilde siyasi karar alma süreçlerinde etkili olduğu fark edilmektedir. Özellikle 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin aday ülke olarak tanınma süreci, görevdeki ikinci yılında çok hızlı etkinlik gösterdiğini kanıtlamaktadır. İsmail Cem'in AB-Türkiye ilişkilerindeki etkinliği 2001 ekonomik krizi ile birlikte düşüşe geçmiştir. Bu durum ülkenin genel durumu ile ilişkili olmakla birlikte, ülkenin farklı krizlerle mücadelesinden kaynaklanmaktadır. AB-Türkiye ilişkileri bağlamında değerlendirme yapıldığında, İsmail Cem'in takip ettiği politikaların yenilikçi ve cesur bir yapıya sahip olduğu tespit edilmektedir. Kararlı ve sabırlı bir tavırla yürüttüğü ilişkilerin meyvesini kendi görev yaptığı sürede aldığını görmekteyiz.

Test edilen iki olay üzerinden toptan bir değerlendirme yapıldığında, İsmail Cem'in Türk-Yunan ilişkilerini doğrudan ifade etmese de AB-Türkiye ilişkilerinin bir parçası olarak gördüğünü ifade edebiliriz. Hatta Türk-Yunan ilişkilerinin düzelmesi ve diyalogun artması için gösterdiği çabanın aslında, Türkiye'nin AB üyeliği için bir atlama tahtası olarak gördüğü fark edilmektedir. Bu sebeple, göreve geldiği ilk günden itibaren Yunan-Türk ilişkilerine yoğunlaşması, bu diyalogu AB tam üyeliğine ulaşmak için bir bileşen olarak görmesinden kaynaklıdır. Nitekim 1999 yılında hem Türk-Yunan ilişkilerinin hem de AB-Türkiye ilişkilerinin altın dönemi olması tesadüf değildir. Özellikle bu yıldan sonra Ege ve Kıbrıs Sorunlarının ele alınma zorunluluğunun ortaya çıkması, AB hedefine daha çok yönelmesine neden olmuştur. Zira pürüzlü konuların en başında gelen Kıbrıs konusundaki milli hipotezden ödün vermeden sonuca ulaşma politikası izlemesi; yararçı ve rasyonel yaklaşımının bir parçasıdır. Ancak görevinin son yıllarında ortaya çıkan küresel ve yerel sorunlar, İsmail Cem'in ve hükümetin önceliklerini değiştirmesi zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle 11 Eylül Saldırıları ve Türkiye'deki ekonomik krizin yarattığı ortam, puslu bir havanın oluşmasına sebep olmuştur.

Çalışmanın literatüre en önemli katkısı, İsmail Cem'in Dışişleri Bakanı olarak görev yaptığı dönemin bireysel analiz seviyesinde incelenmesi olmuştur. Ayrıca dönem neoklasik realist teorik çerçevesinde incelenerek, iç ve dış gelişmeler bağlamında incelenmiştir. İsmail Cem gibi önemli bir devlet insanının siyasi karar alma süreçlerine etkide bulunan algılarının, bağımsız değişkenler ve ara değişkenler vasıtasıyla dış politika çıktılarına dönüştürülmesi süreci ele alınmıştır. Bu sayede farklı karar alıcıların incelenmesi için neoklasik realist yaklaşımda bireysel dış politika analizi şablonu oluşturulmuştur.

Kaynakça

- Alioğlu, Ç., G. (2018). “Bir ‘Avrupa’ Azınlığı Olarak Batı Trakya Türkleri”, *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (2), 149-168.
- Asilyazıcı, H. (2019). “Türk basınından izlenimler: İsmail Cem İpekçi (1940-2007)”, *Aydınlık*, <https://www.aydinlik.com.tr/turk-basinindan-izlenimler-ismail-cem-ipekci-1940-2007-hayati-asilyazici-kose-yazilari-ocak-2019> (Ziyaret tarihi: 23.04.2020).
- Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (2009). Resmî Gazete, 27283. Sayı, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090709-1.htm> (Ziyaret tarihi: 05.05.2020).
- Avrupa Komisyonu (1998). “Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon’un Düzenli Raporu”, Ankara, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlirlemeRaporlari/Turkiye_Ilirleme_Rap_1998.pdf (Ziyaret tarihi: 06.05.2020).
- Avrupa Komisyonu (2002). “Türkiye’nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu”, Ankara, https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlirlemeRaporlari/Turkiye_Ilirleme_Rap_2002.pdf (Ziyaret tarihi: 05.05.2020).
- Ayoob, M. (1998). “Subaltern Realism: International Relations Theory Meets the Third World,” içinde Stephanie G. Neuman, ed., *International Relations Theory and the Third World*, New York: St. Martin’s Press, 31–54.
- Bertrand, G. (2004). “L’européanisation du conflit helléno-turc”, *Les Champs de Mars*, 16(2), 115-131.
- Bozkurt, V. (1992): *Türkiye ve Avrupa Topluluğu*. İstanbul: Ağaç Yayınları.
- Cem, İ. (1999). “Dışişleri Bakanı Cem, AB ile Kıbrıs’ın Karıştırılmaması Gerektiğini Söyledi”, *Cumhuriyet*, 14 Aralık.
- _____, (2000a). Mülakatı yapan: Micahel Howard. Odyssey, Aktaran: Koukoudakis, G. (2015): “Explaining the Endurance of Greek-Turkish Rapprochement Process”, *Uluslararası İlişkiler*, 11 (44), 81-100.
- _____, (2000b). “Atina’da 5 anlaşma”, *Türkiye Gazetesi*, 5 Şubat.
- _____, (2001). *Turkey in the New Century*, Mersin: Rüstem Kitabevi.
- _____, (2002). “The EU Train Cannot Be Missed”, *Middle East Quarterly*, Winter, 67-70.
- _____, (2004). *Türkiye, Avrupa, Avrasya Birinci cilt: Strateji Yunanistan Kıbrıs*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- _____, (2005). *Avrupa’nın “Birliği” ve Türkiye*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çayhan, E. (1997): *Dünden Bugüne Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, İstanbul: Boyut Yayınevi.
- Dündar, C. (2012). *Ben Böyle Veda Etmeliyim: İsmail Cem Anlatıyor*, İstanbul: Can Sanat Yayınları.

- Dyson, S. B. (2009). *The Blair Identity Leadership and Foreign Policy*, Manchester: Manchester University Press, 10.
- Erdoğan, M. M., Bağcı H., Kundakçı S. F. (2008). *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanaklarında Türk-Yunan İlişkileri ve 'Avrupalılaştırma': 1994-2006*, Ankara: TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.
- Helsinki Summit (1999). "Presidency Conclusions", https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/ACFA4C.htm (Ziyaret tarihi: 07.05.2020).
- Heraclides, A. (2004). "The Greek-Turkish Conflict: Towards Resolution and Reconciliation", içinde Aydın M. and Ifantis K., eds. *Turkish-Greek Relations The Security Dilemma In The Aegean*, London: Routledge.
- Hermann, C. F. (1972). "Policy Classification: A Key to the Comparative Study of Foreign Policy", içinde Rosenau J. N., Davies V., East M. A., eds. *The Analysis of International Politics*, New York: Free Press, 72.
- Holsti, K. J. (1974): *International Politics A Framework for Analysis*, London: Prentice-Hall, 17.
- Kabaalioglu, H. (1999). "Turkey and the European Union-Converging or Drifting Apart?", *Marmara Journal of European Studies*, 7(1-2), 109-165.
- Karakaş, E. (2016). "İsmail Cem: Türkiye'nin ve solun önemli değeri", *Milliyet*, <https://www.milliyet.com.tr/yazarlar/dusunenlerin-dusuncesi/ismail-cem-turkiye-nin-ve-solun-onemli-degeri-2183812> (Ziyaret tarihi: 23.04.2020).
- Kotzias, K. (2000). "Greek-Turkish Relations", *Contemporary Review*, 85 (1), 62-74.
- Levy, J. S. "Domestic Politics and War", *Journal of Interdisciplinary History*, 18 (4), 653.
- Lobell, S. E., Ripsman, N. M. and Taliaferro, J. W. (2009): "Introduction: Neoclassical realism, the state", içinde Lobell, S. E., Ripsman, N. M. and Taliaferro, J. W. eds. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 1-41.
- Lobell, S. E., (2009). "Threat assessment, the state, and foreign policy: a neoclassical realist model", içinde Lobell, S. E., Ripsman, N. M. and Taliaferro, J. W. eds. *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 12-74.
- Luxembourg Summit (1997). "Presidency Conclusions", https://www.europarl.europa.eu/summits/lux1_en.htm (Ziyaret tarihi: 06.05.2020).
- Örmeci, O. (2011). "İsmail Cem's Foreign Policy (1997-2002)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 223-245.
- _____, (2011b). İsmail Cem's Views On Kemalism, *Journal of Arts and Humanities (JAH)*, 1 (1), 33-40.

- Ripsman, N. M. (2009). "Neoclassical realism and domestic interest groups", içinde S. E. Lobell, N. M. Ripsman, J. W. Taliaferro eds. *Neoclassical realism, the state, and foreign policy*, Cambridge: Cambridge University Press, 170-193.
- Rose, G. (1998): "Neoclassical realism and theories of foreign policy", *World Politics*, 51 (1), 146.
- Schweller, R. (2003). "The Progressiveness of Neoclassical Realism", içinde Elman, C. and Elman, M. F. eds. *Progress in International Relations Theory: Appraising the Field*, Massachusetts: M.I.T Press.
- _____, (2004). "Unanswered Threats A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing", *International Security*, 29 (2), 159-201.
- Siegl, E. (2002). "Greek-Turkish relations- continuity or change?" *Perspectives: Central European Review of International Affairs*, 18, 40-52.
- Singer, D. J. (1961). "The Level of Analysis Problem in International Relations", *World Politics*, 14 (1).
- Sönmezoglu, F. (2005). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 78.
- Taliaferro, J. W. (2006). "Neoclassical Realism: Psychology of Great Power Intervention," içinde Jennifer Sterling-Folker, ed., *Making Sense of International Relations Theory*, Boulder, CO: Lynne Rienner, 38–53.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı (2019). *Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi*, https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskilerinin-tarihcesi_111.html (Ziyaret tarihi: 04.05.2019).
- T. C. Dışişleri Bakanlığı (2020). "Sayın İsmail Cem'in Özgeçmişi", http://www.mfa.gov.tr/sayin-ismail-cem_in-ozgecmisi_.tr.mfa (Ziyaret tarihi: 23.04.2020).
- Tuğtan, M. A. (2016). "Kültürel Değişkenlerin Dış Politikadaki Yeri: İsmail Cem ve Ahmet Davutoğlu", *Uluslararası İlişkiler*, 13 (49), 2016, 3-24.
- Türenç, T. (2007). "Cem İpekçi'nin adını kim 'İsmail Cem' yaptı", *Hürriyet*, <https://www.hurriyet.com.tr/cem-ipekci-nin-adini-kim-ismail-cem-yapti-5841103> (Ziyaret tarihi: 23.04.2020).
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (2001). Resmî Gazete, 24556. Sayı, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2001/10/20011017m1.htm> (Ziyaret tarihi: 05.05.2020).
- Van D., T. (2000). Opinions and Idologies in The Press. A. Bell & P. Garrett eds., *Approaches to Media Discourse* Massachusetts: Blackwell, 21-63.
- _____, (2003): Söylem ve İdeoloji Çokalanlı Bir Yaklaşım. B. Çoban & Z. Özarlan eds., *Söylem ve İdeoloji*, İstanbul: Su, 13-112.

-
- Wieklawski, J. (2017). "Neoclassical Realism and The Crisis Of The Realist Paradigm In Contemporary International Relations", *Mysl Ekonomiczna i Polityczna*, 2 (57), 192-219.
- Yılmaz, M. E. (2008). "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Sorunu", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 27-44.
- Zakaria, F. (1998). *From wealth to power: the unusual origins of Americas world role*. Princeton: Princeton University Press.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 1

Türkiye’de Hukuk Zihniyetinin Meşruluğu*

Legitimacy Of Law Content In Turkey

Samet Talha Turgut**

Özet

Bu çalışmada son dönem anayasa tartışmalarını baz alarak, hukuk zihniyetinin hangi temel üzerine kurulması gerektiği ile ilgili bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu kapsamda öncelikli olarak hukuk kavramının bilimsel anlamı çerçevesinde tartışıldı. Daha sonra hukuk kültürü ve kültürel açıdan hukuk kavramı tartışıldı. Bu tartışmalar çerçevesinde Türkiye’de hukuk zihniyetinin temelleri ve yarattığı durumlar analiz edilerek Türkiye’de hukukun meşruluğunu sağlamak adına neler yapılabileceği konusunda öneriler sunuldu. Bu tartışmalar mevcut anayasa tartışmaları açısından önemlidir. Bu nedenle yeni hukuk kuralları hazırlanırken, bu kuralların evrensel dünyaya göre mi yoksa Türkiye’de var olan kültürel zemine göre mi kurulması gerektiği elzem bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Hukuk zihniyeti, hukukun meşruluğu, hukuk kültürü, kültürel hukuk.

* Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde sunulan ödevin revize edilmiş halidir.

** Sorumlu Yazar/Corresponding Autor: Kırıkkale Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, turgutsamettalha@gmail.com, ORCID No: 0000-0003-3646-6817.

Atıf/Citation: Turgut, S.T. (2022). Türkiye’de Hukuk Zihniyetinin Meşruluğu. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2022 (1), 27-34.

Abstract

In this study, based on the recent constitutional debates, an evaluation is made on the basis of the legal mentality. In this context, first of all, the concept of law was discussed within its scientific meaning. Later, the culture of law and the concept of law in terms of culture were discussed. In the context of this discussion, analysis and basic mentality created by the circumstances of law in Turkey, it offered suggestions about what can be done to ensure the legitimacy of law in Turkey. These debates are important in terms of current constitutional debates. Therefore, when drafting new legal rules, if it is based on the universal law or according to cultural background which is essential in Turkey, this question is a crucial subject to be discussed.

Keywords: Legal Mentality, Legitimacy of Law, Legal Culture, Cultural Law.

Giriş

Türkiye’de son dönem anayasa tartışmalarını incelediğimizde temel sorunun var olan hukuk kurallarının Türkiye ile ne kadar uyduğu ile ilgilidir. Başka bir deyişle, Türkiye’nin kültürel unsurlarını temel alan yeni bir anayasa hazırlamak mümkün müdür sorusunun cevabı üzerine yeni tartışmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu durumu Kaya şu şekilde özetliyor:

“Londra’da bir kaldırıma bisikletimi yan yatırarak bırakmışım. Karşı kaldırıma geçip işimi hallettim. Dönerken yerli, İngiliz görünümlü genç bir adamın bisikletimi alıp götürdüğünü fark ettim. Hemen durdurdum. “Ne yapıyorsun?” diye çıktım. Gayet sakin, hiçbir bahane üretmeksizin ve suçluluk hissetmeksizin “Terk edilmişti; ben de aldım” dedi. Duyguyla baktığımda haksızdı. Ahlaken baktığımda da onu haklı göremiyordum. Fakat maddi gerçekliğe aykırı bir şey de söylemiyordu. Rasyonel davranmıştı; rasyonel konuşuyordu. Bense sahiden bisikleti bir süreliğine terk ederek irrasyonel davranmışım. Çünkü ben “Bağdaki üzümleri yiyip parasını dallara asan yeniçeri” hikâyeleri ile büyümüşüm. Evet, bu gibi hikâyeler insanın asaletini anlatır, ruhunu besler fakat soru şu: Hukuk, üzüm hikâyesindeki idealizmle mi kurulmalı yoksa bisiklet anekdotundaki realizmle mi?” (Kaya, 2018: 57).

Bu nedenle, bu çalışmada yukarıda alıntılanan anekdotta sorulan sorunun yanıtı aramaya çalışacağım. Adaletin tesis edilmesinde hukuk zihniyetinin meşruluğu ne olmalıdır? Dünyada hukuk terimi pek çok başka terimle ilişkilendirilerek tanımlanır. Hukuk sahasındaki en büyük teorik sorun, hukukun tanımıdır. Bu nedenle ilerleyen bölümde önce hukuk kavramını inceleyeceğim. İlk olarak hukuk bilimi açısından hukuktan ne anlaşıldığı, ikincisi ise kültürel bakış açısıyla hukuk kavramıdır. Daha sonra da hukuk ve inanç değerleri arasındaki ilişkiyi araştıracağım.

1. Hukuk Kavramının Tanımı

Basit toplumlardan günümüz modern toplumlarına kadar insan toplumlarında “kurallar”dan bahsedebiliriz. Locke, Roussaue ve Hobbes’un toplum sözleşmesi tartışmalarına da bakarsak insanlar beraber yaşamak için birbirleri ile etkileşim ve iletişim içinde buldukları için bu hayatı düzenlemek için kurallar oluşmuştur. Yazılı kurallar olduğu gibi yazılı olmayan kurallar da mevcuttur. Yazılı kurallar daha çok devlet ve iktidar kavramları ile bağdaştırılırken yazılı olmayan kurallar bir toplumun kültürel unsurları ile ilişkilendirilir. Bu anlamda, hukuk tanımlanırken hem bilimsel hem de kültürel yanları düşünmelidir.

Bezirci (2010: 195) hukuk kavramını şöyle yorumlar “Hukuk kavramı üzerindeki tartışmalar yüzyıllardır süregelmektedir ve bu kavrama ilişkin olarak çok sayıda görüş ortaya atılmış ve birbirinden çok farklı fikir akımları ortaya çıkmıştır.” Okullarda, “hukuka giriş” adı altında okutulan “Hukuka Giriş”, “Hukuk Başlangıcı”, “Hukukun Temel Kavramları” ve “Hukukun Temel İlkeleri” gibi dersler incelendiğinde hukuk, temel olarak, “bireyler arası ilişkileri ve birey ile devlet ilişkisini

düzenleyen, arkasında devletin örgütlü gücü bulunan, maddi müeyyidelere sahip kurallar bütünü” olarak tanımlanmaktadır (Yüksel, 2012: 2). Kaya’ya göre “günümüzde yaygın kanaate göre hukuk; maddi verilerle, maddi kurallarla, maddi süreçlerle ilgilenir” (Kaya, 2018:1).

Bu tanımları incelediğimizde hukuk, toplumun diğer sistemlerinden ayrı bağımsız ve kendi bütünlüğü olan bir sistem olarak kavramlaştırılır. Hem Türk hukuk sistemi hem de bu sistemin kaynağı olan Kıta Avrupası hukuk sistemi, hukuku maddi kaynaklar üzerine şekillendirir. Bu açıdan bakıldığında, Yüksel’in de (2012: 2) ifade ettiği gibi “bütün sosyal olgular gibi hukukun da toplumsal bir bağlama sahip olduğu ve bu yönüyle sosyo-kültürel boyutları bulunan bir olgu olduğu düşünülmez”. Oysa diğer toplumsal yapılar gibi hukuk sistemi de uygulandığı toplumun kültürü ve zihniyet dünyası ile ilişkilidir ve etkileşim içindedir. Bu unsurları göz ardı ederek yapılan hukuk sistem analizi eksik kalmaktadır.

Kuşkusuz hukuk ve kültür arasında bir ilişki vardır. Hukuk hem kültürü yaratan hem de kültürden etkilenen bir yapıdır. İlk bakışta hukuk ve kültür arasında zıt bir ilişki olduğu düşünülebilir. Çünkü hukuk denildiğinde akıllara prosedürler veya formaliteler bütünü, bir kurallar ve haklar seti gelmektedir. Örneğin, bir futbol takımını tutmak ve bir futbol maçı seyretmekle hukuk arasında bir bağ olduğu düşünülmez. Aksine, futbol maçları hukuki yanları bulunan bir etkinliktir. Hukuk ve kültür arasındaki temel tartışma: Hukuk ve hukuki kurallar, bu kuralların yorumlanması, kültürel yorumlamalara bağımlı mıdır? Hukuk, kültür tarafından mı belirlenmektedir?

2. Hukuk ve Kültür İlişkisi

Günümüzden ilkel toplumlara kadar incelendiğinde toplumları düzenleyen kurallardan bahsedilebilir, örneğin “göze göz; dişe diş” uygulaması. Ancak bu kurallara yakından bakıldığında her toplumun kendine has kurallar ürettiği görülmektedir. Bu anlamda, hukukun kültürel bir yapı olduğunu söylenebilir. Hukukun kültürel olması demek her toplumun kendi sosyo-kültürel unsurlarına göre hukukunu kendisinin oluşturması demek. Yazılı hukukun ortaya çıkması için devlet kurumunun ortaya çıkması gereklidir. Ancak devlet olmadan önce de toplumların hukuk kuralları vardır. Bu nedenle pozitif hukukun kapsamına hem yazılı olan hem de yazılı olmayan hukuk kuralları girmektedir. Çünkü toplumlar değişip, modern anlamdaki devlet kurumu ortaya çıktığında dahi sosyal kurallar toplumu şekillendiren, yönlendiren ve düzeni sağlamada etken olan kurallar olarak varlığını sürdürmektedir. Örneğin, insan öldürmenin, hırsızlık yapmanın yanlış ve kötü olduğu toplumdaki ahlak kuralları ile belirlenmiştir. Yüksel’e göre (2002: 181) “bir toplumun varlığını sürdürebilmesi, kişiler veya gruplar arasındaki ilişkileri ve etkileşimleri sağlayabilecek ve koruyabilecek normlar ya da kurallar yaratmasına bağlıdır”. Bu şekilde toplumsal yaşam bir düzen içerisinde şekillenir.

Sosyolojik açıdan incelediğimizde toplumsal norm ve değerlerin yarattığı kolektif bilincin toplumsal düzen ve kontrolü sağladığını anlatan Durkheim ve benzeri düşünürleri görebiliriz. Öte yandan, 15. yy’dan itibaren ortaya çıkan modern devletlerin toplumsal düzen ve kontrol sağlamadaki temel aracı modern hukuk sistemi olmuştur. Çünkü hukuk kurallarını ahlak kurallarından ayıran özellikler bulunmaktadır. Bunlardan biri eğer hukuk kurallarına uymazsanız meşru güç kullanma hakkına sahip kamusal güç devreye girer (Heywood, 2014). Bu anlamda, ahlakın boş bıraktığı alanı, hukuk doldurmaya çalışmaktadır. Ancak bu da diğer bir eleştiriyi getirir, normatif kurallar gündelik yaşam pratikleri arasında bir örtüşme olabilir mi? Başka bir deyişle, Özlem’e göre (2000: 15) “normatif hukuk sisteminin ideal evrenselliği ile bireylerin ve toplumların farklı çıkar, ilgi, amaç ve değerlerinin tekliği ve özgüllüğü arasında her zaman kapanamayan bir uçurum kalır”. Öte yandan, Bauman (2000: 157-158) modern dünyanın hukuklaştırma projesi ile beraber ahlaklaştırma projesi olduğunu dile getirir.

Hukuk kavramını hukuk kültürü perspektifinden yorumlamak demek hukukun sadece bir kurallar bütünü olmadığını daha fazla bir şey ile ilgili olduğunu göstermek demektir. Dünyada ulus devlet inşa süreçlerine baktığımızda ulusların kendi kaderlerini tayin etmek adına kendi toplumları için belirlediği kurallar aynı zamanda özellikle Batı toplumları için sekülerleşmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu da egemenliği insanüstü ve/ya doğüstü varlıklardan alıp bizzat insan eliyle kurgulanan düzenlemelere ve sistemlere verdi. Başka bir deyişle, halk egemenliğini getirdi. Halk egemenliği halkın düzenini sağlamak adına hukuk üstünlüğünü de beraberinde getirdi. Bu açıdan baktığımızda modern devletin hukuk kültürü Tanrıların biçimlendirmesi ile değil bizzat insan eli ile oluşturulan unsurlardan oluşmuştur. Bir nevi hukuk pek çok toplumda toplum mühendisliğinin aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin, Türk modernleşme sürecinde getirilen Batılılaşma reformlarının hukuk kuralları ile desteklenmesi; şapka kanunu vb. gibi örnekleri arttırabiliriz.

Modernleşme tartışmaları ışığında, Batı tarzı hukuk, modernleşmenin tamamlayıcı bir unsur olarak görülmüştür. Hukuki modernleşme sosyo-ekonomik yapıların değişmesinde de bir araç olarak görülmüştür (Tay, 1983: 17-8). Yüksel (2012: 11) bu durumu şöyle ifade eder: “Aslında hukukun tarihi, büyük ölçüde, aynı zamanda hukuksal nakillerin ya da göçlerin de tarihidir”. Burada asıl sorun, nakil sonrasında değerler ve nakledilenlerin içeriğidir. Bir nakil gerçekleştiğinde, iki tür sonuç ortaya çıkabilir ya nakledilen içerik mevcut olana uydurulur veya nakledilen mevcut olanı değiştirebilir.

3. Türk Hukuku ve İnançlar Arasındaki Tartışma

Kaya (2018: 60) hukuk zihniyeti çalışmasında şunu iddia eder: “Batıda hukuku kuran akıl pozitivist akıldır. Varlığın ve insanın anlamına dair kapsamlı açıklamalar yapamayan bu akli maddi akıl olarak da adlandırabiliriz. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de ve pek çok Doğu toplumunda

ise metafizik/maneviyatçı aklın derin etkileri caridir.” Türkiye’de dinin rolü ve önemine baktığımızda Cumhuriyet ile birlikte Türklerin dini iman anlayışından seküler iman anlayışına geçtiği söylenebilir. Bu geçişte hukuk yukarıda da bahsettiğim gibi dönüşümün aracı olmuştur. Kemalist modernleşme aracı olarak hukuk, geleneksel yapıların ve algıların değişmesi için Kemalist kurucu kadronun politikaları için koruyucu kalkan olmuştur. Bahsi geçen geçişten dolayı Türkiye’de devlet insanların maneviyatları ile bütünleşmiş değildir. Bu nedenle kuruluş döneminden itibaren ara ara sorunlar çıkmaktadır.

Türk hukuku da yukarıdaki bölümlerde anlattığım gibi modernleşme ve Batılılaşma çabası sonucunda aşırı kurgusal bir yapıya sahip olmuştur. Kurucu kadro tarafından kurgulanan bu hukuk sistemini incelediğimizde yeni ulusa ait yaratılan milli kimliğin izlerini taşımaktadır. Bu nedenle, devletin temel kurumlarından biri olarak o da insanların maneviyatları ile bütünleşmiş değildir. Kaya (2018) bunun sonucu olarak halkın hukuku benimsemediğinden bahseder. Medeni Hukuk alanında kadın erkek eşitliğine yasallık kazandırmak ve özellikle medeni nikâh anlayışını yerleştirmek ne yazık ki hala mümkün olmamıştır. Örneğin, hala insanlar sadece dini nikahla evliliklerini sürdürebilmektedir. İstanbul Sözleşmesi tartışmalarının temelinde de ulusal hukuku bağlayıcı olan uluslararası bu antlaşmanın Türk Aile kültürüne uygun olmadığı vardır.

Şener’e göre (2020: 5) “Türkiye’de hukuk alanındaki önemli tartışmalarda biri, hukukun toplumsal meseleleri anlama konusunda yetersiz olması ve çözüm sağlayıcı bir sistem özelliği taşımamasıdır.” Başka bir deyişle, Türkiye’deki hukuk kurallarının pek çok noktada kültür ile uyumlu olmadığı söylenebilir. Hukuk kültürü Batılı iken toplumsal kültür Doğu kültürünü barındırıyor diyebiliriz. Bunun sonucu olarak, zaman zaman toplum içerisinde çatlaklara veya gerilimlere sebep olabiliyor. Örneğin, son dönem LGBTİ tartışmalarını verebiliriz. Evrensel insan hak ve özgürlükleri baz alınırsa toplumda var olmaları hukuksal olarak sorun değilken, toplumsal norm ve değerler çerçevesinde düşündüğümüzde gökkuşağı bayrakları gibi eşcinselliği andıracak unsurlar tepki çekebilmektedir.

Çözüm olarak pek çok araştırmacının da ortaya koyduğu şey insanların hem maddi hem de manevi unsurlarını tatmin edecek bir hukuk anlayışı olmalıdır. Türkiye özelinde düşündüğümüzde önerilen İslam’ın hukuk sistemimizde yerinin artırılmasıdır. Çünkü Türkiye’de hars ve medeniyet ayırımının kuruluş yıllarından itibaren ön planda tutulduğu bir Anadolu halkı var iken Batı kültürü ile yoğrulmuş batılı hukuk kanunları Türkiye’de ön görülen etkileri yaratmamıştır. Kaya’ya göre (2018) “Türk ceza kanunlarının halkı tatmin etme potansiyeli zayıftır.” Örneğin, kadın cinayetleri ve aile içi şiddet yasalarının (6284 ve İstanbul Sözleşmesi) Türkiye’de yarattığı tepki. Modern hukuk seküler iken halk din referanslıdır. Değerlerini İslam’dan alan bir toplumda seküler kodlarla kurulan hukuk aksaklıklar yaratmaktadır. Dalgın (2003: 75) bu durumu şöyle yorumluyor “Yürürlükteki

hukuk ile toplumun sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal değişimi arasında bir çatışmanın ortaya çıkması, söz konusu hukuk kurallarının, o toplumdaki temel değişikliklerden doğan yeni ihtiyaçlara cevap veremez bir duruma düştüğünü gösterir.”

Burada hangi İslam sorusu önemlidir. O konuda da birbiri ile hiç uyuşmayacağı düşünülen Fıkıh ve Hukuk felsefesi kaynaştırması yapılması önemlidir. Burada kast edilen Fıkıh, çağı yakalamış bir anlayışa sahip olan Fıkıh tartışmalarıdır. Şen (2016: 708) fıkıh konusunda şunu belirtir “Fıkıh ilminin ve metodolojisinin kendi alanı içerisinde kullandığı, Müslümanın düşünce ufkunu açan, İslam’ın evrenselliğine ve hayata tatbikine uygun anlamlar yükleyen kavramları ve ilkeleri bulunmaktadır.” Bu noktada, Şener (2020: 9) bu durumu “hukukun sosyalleşmesi” olarak yorumlar ve şöyle ifade eder:

Böylece hukuk, sadece kurallar koyma hadisesi değil; aynı zamanda ve daha çok inanılan ve belirlenen kuralları, toplum olarak içselleştirme, sahiplenme ve hayata taşıma göreviyle bağlantılı bir yaşama felsefesinin sınırlarını koruma gibi, “sosyal idrakin” de bağlı olduğu sisteme dayanmak durumundadır.

Hukukun bahsi geçen bu ihtiyacı sağlanırsa manevi bir zemin üzerinde güçlenebilme özelliğine sahip olacaktır. Hem Kaya hem de Şener gibi bilim insanlarının benzer görüşü hukukun toplumda yer etmesi açısından, onun bir inanç ve ahlak sistemi ile güçlendirilmesi önemli bir ihtiyaç olmaktadır.

Sonuç

Türk hukukunun evrensel hukuk kurallarına uyması elbette elzemdir ancak bahsi geçen evrenselliğin yeniden tanımlanması gerekmektedir. Evrensel hukuk, dindarın din ile ateistin dinsizlik ile ortak bir ahlak anlayışında buluşması ile gerçekleşebilir. Ancak dünya üzerinde henüz böyle bir hukuk sistemi yoktur. Temel sorun hala ulusal hukuk kuralları, normları ve değerleri ile uluslararası hukuk kuralları veya yerel grupların kültürleri çakışırsa ne yapılacak? Bu durum karşısında; hukuk kurumu ve hukukun bağlı olduğu toplum arasında nasıl bir iletişim kurulacağı ve bu anlamda tüm birimleri içeren ahlaki değer ve normların nasıl yaratılacağı konusunda yeni tartışmalara ihtiyaç var. Muhtemelen her yerde hukukun belli referans yörüngelerine oturtulması daha işlevsel görülmektedir. Hukukun uygulanacağı toplumun değerleri ilham kaynağı olmalıdır. Hukuka dair felsefi/dini/ideolojik görüşler de sosyal tabanları açısından hesaba katılmalıdır. Kaya’nın da (2018) dediği gibi “Müslüman nüfusun çoğunluk olduğu Türkiye gibi bir ülkede İslam kurucu felsefede yer almalıdır.” Ancak bu noktada önemli olan hangi İslam’ın etkili olacağıdır. Bu konuda daha çok çalışmanın yapılması elzemdir.

Kaynakça

- Bezirci, P. D. (2010). Türkiye’de hukuk bilgisine erişim. *Bilgi Dünyası*, 11(1), 192-218.
- Dalgın, N. (2003). Değişim Stratejisi Açısından Hukuk Ve İslam Hukuku. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(16), 111-128.
- Işıқтаç, Y. (2013). Türk Hukuk Devriminin Felsefesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 117-131.
- Kaya, E. (2018). *Hukuk Zihniyeti*. Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.
- Kaya, E. (2019). *Hukuka Aktarılabilir Bir Fıkıh Nosyonuna Doğru. Fıkıh-Hukuk Buluşması: Ortak Değer ve Yöntem Arayışı Çalıştayı Tebliği*.
- Keyman, S. (1978). *Hukuki Pozitivizm*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 35(1), 17-56.
- Kuzu, B. (2001). *Hukuk Devleti Ve Hukuk Zihniyeti*. Akademik Araştırmalar Dergisi, (11), 1-25.
- Özlem, D. (2000). *Hukuk Devletini Sosyal Devlet İçinde Düşünmek*. Doğu Batı: Hukuk Ve Adalet Üstüne, (13), 2000-1.
- Şen, Y. (2016). *İslam Hukuk Felsefesi Bağlamında Kritik-Analitik Düşünme Fıkıh İlişkisi*. Ekev Akademi Dergisi, (66), 697-712.
- Şener, S. (2020). *Hukukun Sosyalleşmesi ve Alternatif Hukuk Anlayışına İhtiyaç*. Aydın Üniversitesi Tarih, Sosyoloji ve Antropoloji Bağlamında İncelemeler, 424-448.
- Tay, A. (1983). “Law And ‘Legal Culture’” *Aust’ Soc. Leg. Phil.*, No. 27: 15-6.
- Yüksel, M. (2002). *Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etil İlişkisine Sosyolojik Bir Bakış*. Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi, 57(01).
- Yüksel, M. (2012). *Hukuk Kültürü Kavramına Sosyolojik Bir Bakış*. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, S, 35, 1-18.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 1

Türk-İslam Düşünürlerinin Medreseden Mektebe Geçiş Sürecine Dair Görüşleri

The Views of Turkish-Islamic Thinkers on the Transition Process from Madrasah to School

Pasha Guluzade*

Özet

Türk-İslam coğrafyasında eğitilmiş bir toplumun oluşturulması sürecinde ilk olarak akla medreseler ve okullar gelmektedir. Uzun yıllar bu coğrafyada eğitilmiş ve kalifiye eleman yetiştirmede medreselerin etkisi inkâr edilmez bir gerçekliktir. Bir süre sonra her kurumda olduğu gibi medreselerde de sıkıntılar yaşanmaya başlamıştır. Eğitim sisteminin temel direği olan medrese artık günün ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiştir. Bu nedenle dönemin düşünürleri medreselerin modern bir şekilde değiştirilmesi gerektiği görüşünü benimsemeye başlamıştır. Bu yüzden dönemin düşünürleri, Batı okullarını örnek alma konusunu gündeme getirme ihtiyacı hissettiler.

Okullarda dönüşüme nasıl başlanılmalı?

Batılı okul ve eğitim sistemini olduğu gibi mi almalı yoksa sentez mi yapmalıyız?

Düşünürlerin görevi, yukarıda örnek olarak gösterilen bir dizi soruya yanıt bulmaktır. Sonuç olarak, mevcut eğitilmiş sınıfın çoğu medreselerden mezun olmuştur. Yeni kurumların oluşturulması ve eldekilerin reformu ile Türk dünyasında modernleşme süreci hızlanmıştır. Söz konusu süreçte yeni kurumlar için gerekli personelin yetiştirilmesi önemli bir konu haline gelmiştir. Söz konusu sorunların benzer bir şekilde hâlâ devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu yüzden de Türk toplumunda Batı modeli mekteplerin algılanış tarihine bakmak gerekmektedir. Bu çalışmada, modern düşünürlerin medreseden mektebe geçiş sürecinde karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüşleri

* Sorumlu Yazar/Corresponding Autor: PhD, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Bakü, e-mail: Pasha.Qulizade@adpu.edu.az, ORCID ID: 0000-0002-0456-0799.

Atıf/Citation: Guluzade, P. (2022). Türk-İslam Düşünürlerinin Medreseden Mektebe Geçiş Sürecine Dair Görüşleri. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2022 (1), 35-45.

---

ve bu sorunların çözümü için önerilen fikirler, tarihsel ve felsefi bir bakış açısıyla temellendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Okul, Dönüşüm, Sorun.

Abstract

In the process of creating an educated society in the Turkish-Muslim geography, the first thing that comes to mind is madrasas and schools. The effect of madrasas in nurturing educated and qualified personnel in this geography for many years is an undeniable reality. After a while, problems began to be experienced in madrasas, as in every institution. The madrasa, which was seen as the main pillar of the education system, could no longer meet the needs of the day. Because of that, the thinkers of the period began to adopt the view that the madrasas should be changed in a modern way. For this reason, the thinkers of that period felt the need to bring the issue of taking Western schools as an example.

How to initiate transformation in schools?

Should we take the Western school and education system as it is, or synthesize it?

The main mission of the thinkers was to answer a series of questions exemplified above. As a result, most of the current educated class had graduated from madrasas. With the creation of new institutions and the reform of the existing ones, the modernization process in the Turkish world has been accelerated. In this process, training the necessary personnel for new institutions has become an important subject. It is possible to say that the problems still continue in a similar way. Therefore, it is necessary to look at the perception history of Western model schools in Turkish society. In this study, the views of modern thinkers about the problems they faced during the transition from madrasah to school and the ideas which were offered for the solution of these problems were analyzed in the context of historical and philosophical basis.

Keywords: Education, School, Transformation, Problem

Giriş

Eğitim, devlet kurumlarının işleyişinde belirleyici faktörlerden biri olarak kendini belli etmektedir. 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarına kadar özellikle Avrupa'da eğitimin etkileri sadece okullarda, idarelerde ve üniversite gibi kurumlarda değil, ekonomi, ordu ve mahkeme gibi diğer devlet kurumlarında da hissedilmeye başlamıştır. Batı'daki gelişmelerin ve diğer toplumlara üstünlüğünün temel nedeni olarak görülen yeni eğitim sisteminin getirdiği başarılar, Batı karşısında kaçınılmaz olarak bir gerileme dönemine giren Türk-Müslüman toplumunun da ilgisini çekmiştir. Söz konusu ilgiyi daha çok dönemin düşünür ve aydın kesiminde görmek daha kolaydır.

Türk aydınlarına göre bir milletin kalkınması için eğitim çok önemlidir. Bunun için ilim kaynağı üzerine kurulmuş bir ilerleme temeli gereklidir. Bu temelle ilgili 19. yüzyılda birtakım uygulamaların yapıldığını kabul etmek gerekmektedir. Fakat bu bütünü kapsamadığı için istenilen şekilde tamamlanamamıştır. Bununla beraber ziraat ve mülkiye mektepleri açılmıştır. Bazı diplomatik sıkıntılar dolayısıyla bu mekteplerin mükemmel bir şekilde gelişmesinin geciktiğini de vurgulamak gerekmektedir. Ahmet Midhat Efendi'ye göre eğer savaş sorunları ve diplomatik meseleler olmasaydı, bu yolda atılan adımlar bağlamında icraat ve ıslahatların daha fazlasının gerçekleşeceğini görmek mümkün olacaktı (Ahmet Midhat, 2004: 46).

İmparatorluk genişleme döneminde ilim ve teknik alanda Batı karşısında üstünken, manasız bir kanaat ve istiğna duygusuyla bu üstünlüğü kaybetmiştir. Ahmet Mithat'ın geri kalıştaki endişesi, Batı'nın üstünlüğünün Osmanlı toplumu için vazgeçilmez olan birtakım değerleri ezebilme gücüne sahip olmasına ilişkindir (Okay, 2008: 32). Sonuçta yeni değerlerin gelmesi ve mevcut olanla birleşmesi veya onu asimile etmesi söz konusudur. Düşünür de bu gibi durumların önüne geçmek için eğitim sistemi ve okullar üzerine kendi görüşlerini bildirmeyi kendine görev edinmişti. Kol gücünün her zaman geçerli olmadığını kabul eden Ağaoğlu da bilginin önemli olduğunu belirtmektedir. Çünkü kol gücü artık bilim ve sanat karşısında iflas etmiştir. Bu yüzden bilime sahip olan toplumların geliştiğini görmek mümkündür. Türk toplumunun onlara yetişmesi için ilk önce onların üstünlüklerinin ne olduğunu bilmek önemli hale gelmektedir. Kuşkusuz bu da ilimsiz olmayacaktır. Ama bununla beraber ilmi kullanma usulünü de bilmek gerekmektedir. Yoksa boşuna çalışılmış olur (Ağaoğlu, 2004: 107).

Ziya Gökalp'e göreyse modern bir toplum olmanın düşünüş, ilim, felsefe, ahlak, siyaset ve iktisat gibi bazı şartları vardır. Modern bir toplum olmak için müspet ilimlerle düşünmek gerekmektedir. İlim hadiselerin nedenlerini gösterdiği için olayın bizim için iyi veya kötü sonuçlanacağını bilme imkânı sağlamaktadır. Yani ilim bize gayelerimize ulaşmada yol gösteren bir rehber rolünü oynamaktadır (Gökalp, 2009: 27). Kişinin sosyal çevresine uymasını sağlamaya yardım etmek eğitimin hedeflerinden biridir. Yani birey, eğitim sayesinde dil, din, ahlak, hukuk ve

iktisat gibi etkenlerin oluşturduğu değer yargılarıyla bir ahenk oluşturmalı ve sosyal çevreye uyum sağlamalıdır. Gökalp eğitimle ilgili birtakım fikirler ve kurgular ileri sürmüştür. Bu fikirler kısaca gençlere ferdi ve millî ahlakı telkin etmek, Avrupa'dan gelen zararlı görüşleri gençlerden uzak tutmak, zeki gençlerin devlet hesabına Avrupa'da eğitimini sağlamak, bilim adamı olma potansiyeline sahip kişilerin memleket konularıyla ilgili araştırma yapmalarına yardım meselelerini kapsamaktaydı (Erişilgil, 2007: 53).

Kısaca dönemin düşünürleri gerilemenin önüne geçmek ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı koymak için modernleşmenin gerekliliğine inanmışlardı. Bunun için toplumsal bir dönüşümün gerçekleştirilmeliydi. Sürecin iyi bir şekilde sonuçlanması için eğitilmiş topluma ihtiyaç duyulmaktadır. Eğitimin önemi, okulların durumu, hoca ve öğrenci arasındaki ilişkiler, bilim, fen gibi konularla ilgili tartışmalar başlamıştı. Bu yüzden dönemin düşünürleri mevcut okullardaki sorunlara değinerek bu süreçte nelerin yapılması gerektiğine dair kendi görüşlerini belirtme ihtiyacı hissetmişlerdir.

1. Eğitim Sistemindeki Yetersizlikler

19. yüzyılda Osmanlı aydınları eğitim ve terbiyeyle ilgili özellikle fen ve bilim kaynağı olarak Batı'yı görmekteydiler. Onların eğitim sistemlerinin benimsenmesinin gerekliliği söz konusuydu. Çünkü sadece yeniliği almakla dönüşümün gerçekleşmeyeceği anlaşılmıştı. Ahmet Midhat Efendi, bunların uygulanması için gereken yardımın alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Çünkü mevcut eğitim sistemi, bir anlamda “eti benim, kemiği senin” algısı üzerine geliştirilmişti. Öğrenci ve hoca arasındaki ilişkinin ne kadar dar ve bir anlamda da şiddete yatkın olduğunun göstergesidir. Batı'da ise hocalar öğrencinin kalbine girmeye ve sevgisini kazanmaya çalışıyorlardı. Bu konuda Batı öğretim usulleri ve eğitim sistemi benimsenmelidir (Okay, 2008: 365). Toplumdaki sorunların ve İslam'daki dini ilkelerin doğru bir şekilde yorumlanmadığına kabul eden Ahmed Hilmi de sorunlarla mücadele etmek için eğitimin gerekli olduğunu ve eğitim için bir takım önemli ilkelerin geliştirilmesini belirtmektedir. Bu ilkeler ilmiye sınıfının görevlerinin tayin ve taksimi; medrese sisteminin, yeni okulların metotlarına uygun bir şekilde geliştirilmesi; tedrisatın düzeltilmesi ve nahiyelerin manevi idaresine katılma yetkisi olan özel sınıfların yetiştirilmesinden ibarettir (Uçar, 2008: 131).

Said Halim Paşa sürgündeyken günün terbiye ve talimini eleştirerek, aile ve ahlakın bozulduğunu belirtmektedir. Ona göre seciyesiz, sebatsız, imansız ve umdesiz insanlar yetiştiren bu sistemde amaç adam yetiştirmek değil, sadece malumat vermektir. Ağaoğlu, Said Halim'in özellikle mevcut durumla ilgili eleştirilerinin yerinde olduğunu belirtse de çözüm konusunda herhangi bir şey ileri sürmediğini vurgulamıştır (Ağaoğlu, 2013: 98). Bu bir anlamda dönemin birçok aydınında görülen olağan durumlardır. Genelde düşünür sorunları söylemekte ve bazen Batı sisteminden

örnekler de vermektedir. Fakat kendi toplumu için bir sentez yapma konusunda çekimser kalmaktadır.

İktisadî ve sosyal olaylar çok mühim olmasına rağmen, bu konulara Osmanlı'da tarih kitaplarında ve tedrisatta pek yer verilmediğini söyleyen Akçura, Avrupa'da yaşanan iktisadî, felsefî ve siyasî gelişmelerden öğrencilerin habersiz kalmasından yakınmaktadır. Hükümetin kötü idaresi, topluluklar arasındaki farklılıklar, iktisadi durum gibi etkenler Osmanlı'nın önünde duran en önemli sorunların başında gelmektedir (Akçura, 2016-b: 120). Bu yüzden durmadan isyanlar çıkmakta ve girilen savaşlarda yenilgiler alınmaktadır. Bunun önüne geçmek için ilmî, ictimai, iktisadî ve maddî gücü geliştirmek gerekmektedir (Akçura, 2016-b: 122). Eğitim sosyal değişmeyi ve refahı sağlamada bir araçtır. Osmanlı toplumunun eğitim alanında soyut olarak bir problemi yok gibi görünmektedir. Sadece bireyci yapıya geçiş ve üretici-girişimci insan yetiştirecek şekilde ayarlanmış bir eğitim sistemi eksikliği var (Ergan, 2015: 515).

Türk toplumunun Batı'dan geri kalmasındaki etkenlerden biri de dünyayı anlama tarzıdır. Türk toplumları daha çok metafiziksel, destansı ve edebî olarak dünyayı anlamaya yatkındırlar. Akçura, bu anlayış tarzının iyi getirileri olduğunu vurgulamaktadır; ama bu algılayışın ancak tüm dünyada geçerli olması durumunda daha iyi bir dünya oluşturacağına inandığını belirtmektedir. Söz konusu anlayışın iyi taraflarının yanında kötü yanları da vardır. Manevi olarak bir bağlılık ve yükümlülük oluşturan bu algılayış tarzının modern dünyada özellikle iktisat ve ordu gibi alanlarda pek zayıf kaldığı görülmektedir. Bunun için Batılı devletlerin algılama biçimlerini anlamak ve ondan yararlanarak kendi düşüncemizi oluşturmak gerekmektedir (Akçura, 2012: 83). Mantıklı bir şekilde hareket etmek, para kazanmak ve ilim öğrenmek elzem bir hal almıştır. İlim ve paraya doğru ilerlemeyen toplum baskıya karşı koyma yetisini kaybetmekle yükümlüdür. Osmanlı, bu yüzden dıştan gelen engellere karşı koyamaz hale gelmiştir (Cevdet, 2008: 59). Düşünür duygusallığı değil, mantıklı kararların önemine vurgu yapmaktadır. Bu da gerekli eksiklerin ilk etapta giderilmesi anlamına gelmektedir.

Hüseynzade Ali de medreselerde dinî ilimlerle birlikte doğa ve pozitif ilimlerin de öğretilmesi desteklemektedir. Bu sayede mezun olan yeni hocalar, İslam'ı iyi bir şekilde anlatabilirler (Azar, 2014: 426). Sonuçta dinin kendisi de doğadan hareketle birtakım gerçekler sunmaktadır. Böylece pozitif bilimlerin dine negatif bir etkisinin olmayacağı görülecektir.

Gökalp'e göre Türk toplumunun okumuşları arasında halka özgü orijinallik bulmak zordur. Çünkü okumuş kesim eğitimini ya Tanzimat okullarında ya da Enderun'da almıştır. Eğitimlerini daha çok yabancı öğretmenler ve yabancı kaynaklardan yararlanarak alan bu kesim, doğal olarak okuduklarından etkilenmektedirler. Oysa orijinalliği halkın arasında aramak gerekmektedir. Bu orijinallik Türk kültürünün esasını teşkil eder. Buraya mimarî eserler, boyacılık, süsleme sanatı, millî

silahlar vb. dahildir. Eserler ne kadar orijinal olsa da onlar teknik itibariyle ilkel olduğu için kâmil olan bir zevki tatmin etmekten uzaktır. Bir eserin mükemmel olması için hem orijinal hem de tekniğe sahip olması gereklidir. Yani sanatkarlarımız halk sanatlarını öğrenmekle beraber, Avrupa'nın sanat dâhilerini de bilmelidir. Bizden dâhilerin çıkmamasındaki en önemli nedenlerden biri budur. Çünkü seçkin kesim halkın içinde yaşamıyor ve ondan habersiz olduğu için toplumda iki farklı yaşam, düşünme tarzı ortaya çıkıyor. O halde dehanın ilk başvurusu gereken kaynak kendi halkıdır. Kendi toplumunu iyi bir şekilde anlamalı, tanımalıdır. İkinci göreviyse evrensel değerleri ve dehaları tanımadır. Bunun için saygın kişilerin halka doğru gitmesi gerekmektedir. Saygınlar medeniyetçe geride olan halka medeniyeti götürecektir ve bunun karşılığında da kendi toplumunun orijinallikini tanıyacaklar (Gökalp, 2009: 49-50). Çünkü millet olmanın sorumluluğu budur. “Millet, dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bakımından ortak olan, yani aynı terbiyeyi almış fertlerden oluşan, bir topluluktur” (Gökalp, 2014: 22).

2. Mektep

“Genç Osmanlılarda devlet idaresi, hürriyet, parlamento meseleleriyle görülen bu medeniyet, Ahmed Midhat Efendi’de-belki de medeniyet kelimesinin kökü olan medinenin hatırlattığı- bir büyük şehir nişanı, elektrik, gramofon, telefon, matbaa vs. medeniyet aletleriyle, maarihin ıslahı gibi ilim ve teknik meseleleriyle ortaya çıkmaktadır” (Okay, 2008: 31)

Ahmet Midhat'a göre Avrupa'nın gelişmişliği sadece iktisadi gücüyle değil, kütüphaneleri, sanayileri, tarihi eserleriyle de kendini belli etmektedir. Osmanlı'nın Avrupa'ya yetişmesi için toplumsal olarak kalkınmak gerekmektedir. Bu yüzden toplum olarak çalışmaktan başka çare yoktur. Düşünür, iyi bir şekilde çalışmanın sonucu olarak Avrupa seviyesine ulaşmayı torunlarının bile görmesinin tartışılır olduğunu söylemektedir (Ahmet Midhat, 2015: 1001). Ahmet Midhat sürece gerçekçi yaklaşmaktadır. Çünkü bu süreçte bekleneni almak için özellikle eğitimin toplumsal olarak yaygınlaştırılması gerekmektedir. Düşünür, bunun uzun zaman diliminde gerçekleşebileceğini göz ardı etmemiş ve kısa süre zarfında gerekli sonucun alınamayacağını belirtmektedir.

Müslümanların en önemli görevlerinden biri düşmana karşı koymaktır. Düşmanlara karşı koyabilmek her zaman kuvvetli olma gereği duyan toplumun, kuvvetinin her zaman aynı kalmadığını anlaması gerekmektedir. Dünya daima geliştiği için kuvvetin zamana göre değişmesi olağandır. Musa Kazım Efendi eskiden güç belirtisinin kılıç, ok, yay olduğu fakat, sonradan değişerek top, tüfek, barut ve mavzerlerin güç belirtisindeki önemine dikkat çekmektedir. Zaten bugün bizim kuvvetli olmamız için en az rakiplerimiz gibi olmak en önemli görev olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kuvvetin elde edilmesi için gerekli olan nedir? İlk öncelik eğitimidir. Çünkü eğitim olmadan bunlar meydana gelemez. (Musa Kazım, 2011: 129). Eğitim olmayınca kuvvetin elde

edilmesi mümkün değildir. Bu yüzden herkesi eğitime teşvik etmek gerekmektedir. Elimizde toprak var, iş gücü var ama verimli çalışmak için gereken yöntemin yoksunluğunu yaşıyoruz. Hala eski yöntemlere başvurarak toprak sürüyoruz. Çünkü ziraat fennini bilmiyoruz. Ama yabancı gelip imtiyaz alarak bizim toprağımızda çalışıyor ve servet ediniyor (Musa Kazım, 2011: 132). Kısaca, ilim ve fenlerin sanayi ile birlikte gelişimi artık, kol gücü ve yiğitlik gibi birçok üstünlüğü etkisiz kılmıştır. Elimizde yegâne kudret olarak zekâ ve deha kalmıştır. Ahmed Hilmi Avrupa'nın bu yüzden dünyanın geri kalan kısmını kendi etkisi altına aldığı vurgulamaktadır. Onlarla yarışabilmek için Avrupa'yla aynı seviyeye gelmekten başka çare yoktur (Ahmed Hilmi, 2011: 72).

Bugün bilim ve fen öyle gelişmiştir ki neredeyse hayatın her alanına etki etmeyi başarmıştır. Artık iki satır yazı yazarak birtakım oyunlar icra etmek yerine, Allah'ın kaleminden çıkmış olan kâinat, bilim sayesinde idrak ediliyor. Bir zamanlar Aristoteles ve Platon felsefesi üzerine yoğunlaşmak önemli bir marifet olarak kabul görüyordu; şimdi ise kimya, tabiat, hikmete eğilim daha çok benimsenmektedir. Artık bugünkü bilim ve fennin ortaya koyduğu şeyler sadece manevi semereye neden olmakla kalmıyor, maddi olarak da misli görülmemiş semere elde edilise neden oluyor (Şemseddin Sami, 2012: 175). Memleketlerin güçlerine etki eden faktörlerden biri eğitimidir. Bu dönemde güç mektepler sayesinde oluşmaktadır. Din, dil, ırk, cins ayrımı yapılmadan bir toplumdaki fertlerin hepsine bilim öğrenmek hakkı verilmelidir. Bu süreç devlet sayesinde gerçekleştirildiğinde daha kolay ve verimli olmaktadır. Çünkü devlet gerekli ortamı sağlamak için yeterli mali desteğe sahiptir. Mektepler kolayca aşağı dereceden yukarıya yükselme olanağı sağlayan sistem üzerine inşa edilmelidir. Özellikle yüksek sınıfların plan ve programının uygulanma sürecine devletin karışmaması gerekmektedir. İlk ve orta okul ücretsiz ve herkese zorunlu olmalıdır. Ebeveynler kendi çocuklarını okula göndermedikleri zaman ceza ödemeleri gerekmektedir. Ama önceden bu gibi durumların cezaya neden olacağına dair ebeveynlere bilgi verilmelidir (Çamanzeminli, 2005: 228).

Mekteplerin açılmasının bizi de Avrupa gibi güçlü yapacağı düşünülmektedir. Fakat sadece yapı olarak kurulan yeni mekteplerin içi hâlâ aynıydı. Musa Kazım Efendi buna neden olarak hükümeti göstermektedir. Çünkü hükümetin işine gelmediği için onlar, bu mekteplerdeki eğitimi kapsamlı bir şekilde destekleme konusunda çekimser kaldılar. Bu da sadece Batı "sizde mektepler yok" demelerinin önüne geçmek amacı güdüldüğü anlamına gelmektedir. Dahilen zayıf veya içi boş bir sistem oluşturuldu. Kısaca göstermelik yapılan mekteplerin sadece dıştan görünüşü vardı. Mekteplerin açılmasına rağmen somut olarak bir sonucun elde edilmemesi buna en bariz örnektir. Çünkü biraz ilerleme olsaydı, bu hemen fark edilir ve hatta sanayi faaliyetlere de yansır (Musa Kazım, 2011: 130). Medreselerin yerine mekteplerin tercih edilmesiyle eğitimde beklenen yenilik gerçekleşmedi. Memmedguluzade'ye göre eğitim için bizden ileride olan devletlerin özellikle eğitim

politikalarını taklit etmemiz gerekmektedir. Karşımızda iki yol vardır. Bunlardan biri kendimizi medeni olarak görmeye devam etmek ve Batılı toplumların özellikle eğitimde yaptıklarını görmezden gelmektir. Diğeriyse onlar gibi gelişmektir. Bunun da yolu eğitimden geçmektedir (Məmmədquluzadə, 2004: 73). Bu bir anlamda varoluşu sürdürmenin de gereklerinden biridir.

Namık Kemal'e göre eğitim sayesinde bugün Avrupa her alanda dünyanın geri kalanını geçmeyi başarmış ve kendini örnek olarak diğer devletlere göstermektedir. Bizim iğne iplikten, silaha, teknoloji ve yönetim tarzına kadar hayretle izlediğimiz Avrupa'nın ileri gitmesinin temelinde hiç kuşkusuz mektep ve geliştirilen eğitim sistemi gelmektedir (Namık Kemal, 2012: 171). Hasan Bey Zerdabi'ye göre Müslümanlar eğitimin ne kadar önemli olduğunu anlamazlarsa, diğer milletler tarafından boyunduruk altında kalmaya mahkûm olacaklar. (Ələkbərov, 2012: 240). Bunun için de eğitime olan eğilim yaygınlaşması gerekmektedir. Diğer türlü sömürgeye dönüşme ihtimali vardır.

Yaşamak isteyen toplum için olmazsa olmazların başında eğitim gelmektedir. Dünya, din, ahiret hepsinin yolu hiç kuşkusuz eğitimden geçmektedir. Hem bu dünya hem de diğer dünya için eğitim çok önemlidir. Kur'an'ı anlamının yolu yine eğitime bağlıdır. Mehmet Akif'e göre eğer Kur'an Avrupa devletlerinin elinde olsaydı, onlar şimdiye kadar bütün dünyayı Müslüman yaparlardı. Müslümanlar kendilerine örnek olarak Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi görmektedir. Son dönemlerde Müslümanlar arasından en azından diğer ashab-ı kiram gibi biri bile yetişmedi. İşte bunun nedeni eğitimle ilgilidir. İslam dini eğitimi ümmete emretmektedir. Çocuklara ilk önce İslam terbiyesi verilmeli, sonra ulum ve fünun öğretilmelidir. Burada hiç kuşkusuz ebeveynlere de sorumluluk düşmektedir. Çünkü onlar çocuğu yönlendirdiği için, terbiyeli olmalarına ihtiyaç vardır (Mehmet Akif, 2011: 429). Mehmet Akif hem çocuk hem de ebeveynlere yaptığı vurgu bir anlamda eğitimin gerekli ve sürekliliğini göstermektedir. Sadece birkaç neslin eğitime eğilimi değil söz konusu eğilim ve isteğin sürekliliği önemlidir.

Türk topraklarında açılan yabancı mektepler sadece eğitim sistemiyle değil, aynı zamanda yapısı ve temizliği ile de Müslüman mekteplerinden öndedir. Özellikle vilayetlerde bu durum daha çok kendini belli etmektedir. Akçura vilayetlerdeki eğitimde üstünlüğün diğer devletlerin eline geçtiğini söylemektedir. Düşünür Suriye ve Filistin'de bulunurken bunun şahidi olduğunu belirtmektedir. Beyrut'taki okullarda eğitim gören Müslümanla diğer milletlerin karşılaştırmasını yaparak Batı usulü okulların çok temiz ve geniş olduğuna dikkat çekmiştir. Yabancı okulların birçoğu diğer devletlerden sağlanan para sayesinde yapılmıştı. Okullar külliyeyi andırmakta, büyük ve geniş odalara sahipti. Bu mekteplerde sadece bilim değil aynı zamanda din dersleri de verilmekteydi (Akçura, 2016-a: 33). Bu sayede yabancı devletler kendi kültürlerini yaymak ve oradaki halkı kendi taraflarına çekmek için birbiriyle yarışmaktaydılar. Farklı milletleri olan devletler için bu gibi etkilerin önüne geçmesi gerekmektedir. Aksi halde toplumsal parçalanmalar kaçınılmaz

olur. Bunun için de söz konusu yabancı mekteplere alternatiflerin yapılması ve yeni sistemin benimsenmesi gerekmektedir.

Sonuç

Dönemin düşünürlerine göre mevcut eğitim sistemi ihtiyaçları karşılamada yetersiz kalmıştır. Söz konusu eksikliği gidermek için Batı tarzında mekteplerin açılmasının gerekliliği kabul görmektedir. Ama benimsenen yeni sistem toplum için bekleneni verememektedir. Çünkü bu sistemle birlikte bir anlamda kendi kültürüne yabancı olan kesimin yetişmesi gerçekleşmektedir. Dönemin düşünürleri bu sorunun üstesinden gelmek için yeni eğitim sisteminde milliliğe de yer verilmesi gerektiğini benimsemektedirler. Bu sayede yetişmekte olan kesim kendi toplumunu tanıma olanağına sahip olacak ve topluma dair kararlarda daha verimli çalışabilecektir. Düşünürlerin ihtiyaç duydukları yeni eğitim sistemi, doğru bir karar olarak kabul edilse de onların bu konuyla ilgili kapsamlı çalışmalarına pek de rastlanmamaktadır. Sadece Batı'da gördükleri ve edindikleri bilgiler sayesinde bu ihtiyacın varlığını benimsemişler gibi bir görünüm sunmaktadırlar. Muhtemelen Batı eğitim sisteminin tarihsel oluşum süreçlerini tam olarak bilmemeleri, dönüşümün gerçekleştirilmesinde yetersizliğe etki eden nedenlerden olmuştur.

Medrese sisteminin yetersiz kalmasıyla açılan yeni mektepler ihtiyacı karşılayamamış ve bu sorunu gidermek için Batı okulları örnek olarak benimsenmiştir. Batı okulları örnek olarak kabul edilse de oradaki gibi olanakların öğrencilere sağlanamaması sorunu da kendini belli etmiştir. Bu görüşte olan düşünürlere göre, dönüşüm için adımlar atılsa bile eski sistem hala kendi etkisini sürdürmektedir. Bunun en önemli nedenlerinin başında eğitilmiş olmanın tam olarak ne olduğunun anlaşılabilmesidir. Gereken binaların tahsisi, bir iki hocanın getirilmesiyle okulun da değişeceği sanılmıştı. Oysa bundan sonra kontrol edilmeyen ve yine eski düzene dönen bir sistem söz konusuydu. Bir anlamda dönemin düşünürleri açılmış yeni mekteplerin eksik yanlarını ortaya koymada başarılı olmuşlardır denebilir. Düşünürler mekteplerin gerekliliği üzerine görüş bildirseler de bu mekteplerin açılmasının nasıl gerçekleştirilmesi konusunda yetersiz kalmışlardır. Söz konusu dönemde Türk toplumu için açık bir şekilde ideal mektep kurgusunun yapılamaması bir anlamda bu yetersizliği tetiklemeğe devam etmiştir. İdeal mektep kurgusunun olmaması eksikliklerin giderilmesinde yararlı olmaktadır. Özellikle çeşitli kurgular sorun veya sorunların derinine inilmesine ve gereken alternatifli çözümlerin geliştirilmesine olanak sağlamaktadır.

Ama genel olarak değerlendirildiğinde düşünürlerin eğitim sistemindeki sorunları görmesi ve onun giderilmesi için birtakım görüşler belirtmesi olumluluğu yansıtmaktadır. Bu en azından düşünürlerin sorunlara dair farkındalığının en önemli göstergesidir. Dönüşümde yaşanan sorunlara vurgu yapılması sonraki nesillere bir mesaj olarak da değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (2013). *Mütareke ve Sürgün Hatıraları*. (Haz.: E. Ertan-U. Özcan). İstanbul: Doğu kitabevi.
- Ağaoğlu, A. (2014). *Serbest İnsanlar Ülkesinde*. (Haz.: A. Akan) İstanbul: Gram yayınları.
- Ahmet M. (2004). *Üss-i İnkılap (2): II Abdülhamid Han'ın Cülusundan Birinci Seneye Kadar*. (Haz.: T.G. Seratlı). İstanbul: Selis yayınları.
- Ahmet M. (2015). *Avrupa'da Bir Cevlan*. (Haz.: N. A. Pala). İstanbul: Dergâh yayınları.
- Akçura, Y. (2012). *Aydınlarla Düşen Vazife*. (Sad.: K. Güran). İstanbul: Kaynak yayınları.
- Akçura, Y. (2016-a). *Suriye ve Filistin Mektupları*. (Haz. İ. Türkoğlu). İstanbul: Ötüken yayınları.
- Akçura, Y. (2016-b). *Şark Meselesine Dair*. (Haz.: E. Kılınç). İstanbul: Ötüken yayınları.
- Azər, T. (2014). *Əli Bəy Hüseynzadə: həyatı, mübarizəsi, yaradıcılığı, şəərəsi*. Bakı: Letterpress.
- Cevdet, A. (2008). *İctihad'ın İctibadı*. (Haz. M. Gündüz). Ankara: Lotus yayınları.
- Çəmənzəminli, Y.V. (2005). *Əsərləri III*. (Haz.T. Hüseynoğlu). Bakı: Avrasiya Press.
- Ergan, G.N. (2015). Prens Sabahaddin. *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşünürleri: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasi, İdari ve Sosyal Düşünce Temsilcileri Cilt 1*. (Haz.Bolay H. Süleyman). Ankara: Nobel yayınları.
- Erişilgil, E.M. (2007). *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*. (Haz.: A. Kazancıgil-C. Alpar). Ankara: Nobel yayınları.
- Ersoy Mehmet Akif. (2011). Süleymaniye Kürsüsünde. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Kişiler ve Metinler I*. (Haz.: İ. Kara). İstanbul: Dergah yayınları.
- Ələkbərov, F. (2012). *Milli İdeologiya Probleminə Tarixi-Fəlsəfi Baxış I*. Bakı: YYSQ.
- Gökalp, Z. (2009). *Küçük Mecmua-I*. (Çeviriyazı: Ş. Filiz). Antalya: YARHM yayınları.
- Gökalp, Z. (2014) *Türkçülüğün Esasları*. (Haz. M. Kartal). İstanbul: Anonim yayınları.
- Məmmədquluzadə, C. (2004). *Əsərləri: Felyetonlar və Məqalələr III*. (Haz.: İ. Həbibbəyli). Bakı: Öndər nəşriyat.
- Namık Kemal. (2012). Maarife Dair Bir Makale. (Çev.: N. Yılmaz). *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. (Haz.: İ. Kara). İstanbul: Dergâh yayınları.
- Okay, O. (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh yayınları.
- Şehbenderzade Ahmed Hilmi. (2011). İslahat ve İstikbal. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Kişiler ve Metinler I*. (Haz.: İ. Kara). İstanbul: Dergâh yayınları.
- Şemseddin Sami. (2012). Semerat'ı İlim. (Çev.: Z. Süslü). *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*. (Haz.: İ. Kara). İstanbul: Dergâh yayınları.
- Şeyhülislam Musa Kazım. (2011). Kuvvet Hazırlamak: İlim ve Mektepler. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Kişiler ve Metinler I*. (Haz.: İ. Kara). İstanbul: Dergâh yayınları.
- Uçar, U. (2009). *Şehbenderade Filibeli Ahmed Hilmi'de Türklük Tasavvuru*. İstanbul: Ötüken yayınları.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 1

Sovyet Karşısı Mücadelede Mehmet Kasım

Mehmet Kasım in the Anti-Soviet Struggle

Sevindzh Alieva *

Özet

Müslüman Kafkasya'nın Rus birlikleri tarafından işgaline ve orada Rus yönetiminin kurulmasına, yerel Müslümanların bağımsızlık mücadelesi eşlik etmiştir. 1917 Ekim Devrimi ve Kafkasya'nın Sovyetleştirilmesinden sonra, Sovyet karşıtı mücadele Bolşeviklerle çatışmaları kaçınılmaz olmuştur. Özellikle güçlü direniş süreci 1920'de ulusal devlet güçlerinin yenilgisinden sonra başlamıştır.

Söz konusu süreçte Azerbaycan'da eski mollalar, subaylar, beyler ve aktivistlerin önderlik ettiği anti-Sovyet gerilla hareketi gelişmeye başlamıştır. Bu çalışmada aktif özgürlük savaşçılarından biri olan Mehmet Kasım'ın yaşam faaliyetlerini arşiv belgeleri ve hatıralar çerçevesince incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Karşısı Mücadele, Azerbaycan, SSCB, Türkiye, Kafkasya

* Sorumlu Yazar/Corresponding Autor: PhD, Azerbaijan State Pedagogical University, Bakü/Azerbaijan, e-mail: sevincaliyeva2000@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0374-8551.

Atıf/Citation: Alieva, S. (2022). Sovyet Karşısı Mücadelede Mehmet Kasım. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2022 (1), 46-61.

Abstract

The conquest of the Muslim Caucasus by Russian troops and the establishment of Russian domination was accompanied by the struggle of local Muslims for their independence. After the Sovietization of the Caucasus after the October Revolution of 1917, the anti-Soviet struggle resulted in clashes with the Bolsheviks. Especially fierce resistance began after the defeat of the State national forces in 1920. In Azerbaijan, in particular, a guerrilla anti-Soviet movement has unfolded, led by former mullahs, officers, beks, and just activists. Based on archival data and memoirs, we will restore the vital activity of one of such active freedom fighters - Mehmet Kasım.

Keywords: Anti-Soviet Struggle, Azerbaijan, USSR, Turkey, Caucasus

Giriş

Çarlık Rusya İmparatorluğu'nun 1917'de yıkılması sonucunda ardından, Bolşevikler iktidarı ele geçirmiş ve ardından Rusya Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilme kararı almıştır. Kafkasya Cumhuriyetleri Kafkasya'da yeni kurulan Bolşevik iktidarın gücünü tanımamış ve kendi bağımsızlıkları için mücadeleye başlamıştır. 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Yeni devlet Başbakan ve Parlamento tarafından yönetilen laik demokratik bir devlettir. Azerbaycan, uluslararası arenada tanınmak ve yabancı işgalcilere karşı mücadele etmek için iki yıllık savaş sürecine girmiştir. 1918'de Bolşevikler ve Taşnaklar, Kafkas İslam Ordusu tarafından Azerbaycan'dan sürülmüştür. Fakat Kafkas İslam Ordusu'nun Kafkasya'dan çekilmesi ile onların yerine Müslümanları katleden ve Azerbaycan halkının düşmanı olan Ermenilerle işbirliği içinde olan İngiliz işgal birlikleri gelmiştir. İngilizlerin Kafkasya'dan ayrılmasından birkaç ay sonra önce Kuzey Kafkasya ve ardından Azerbaycan, işgalci Kızıl Ordu'nun eline geçmiştir. Bu topraklarda Sovyet iktidarının kuvvetlenmesi sürecinde Sovyet karşıtı ayaklanmalar ve isyan hareketleri gerçekleştirilmiştir. O dönemin kahramanları, profesyonel Sovyet ordusuyla savaşmak için çok çaba sarf etmiştir. Kafkasya'daki isyanlar Kafkasya Cumhuriyetleri'nin Bolşevikler tarafından işgalinin ilk gününden itibaren görülmüştür. İlk zamanlar Güney Kafkasya'da direnişçilerin başında; İskender Bey Kasımov, Çolakaşvili, Vaniçka Saratıkov, Hambo Saratıkov, Hacı Halil Bayramlı, Hamid Mamedoğlu yer almıştır (Наки Байрамлы, 1936: 22).

Kafkasya'daki Bolşevik istilasına karşı başkaldıranlardan biri de Mehmet Kasım'dı. O, ne kadar büyük bir güçle savaştığını belki de anlamamıştır. Fakat ne için savaşmaya ve yaşamaya değer olduğunu çok iyi biliyordu. Çünkü yaşam boyunca fikir ve idealleri uğruna çalışmış ve hiçbir zaman pes etmemiştir. Örneğin, Mehmet Kasım Azerbaycan'ın Eldere ilinde (bölge) uzun süre başarılı bir şekilde direniş göstermiştir. Zor ulaşılabilir yerde olması grubun Bolşevikler tarafından dağıtılmasına engel olmuştur. Bulduğu ilin 6 köyünü etkisi altına alan grup adeta devlet içinde devlet oluşturmuştur. Mehmet Kasım'ın koruması altındaki köylerden hiçbirinin 1931'e kadar bolşeviklere vergi veya herhangi bir ödeme yapmadığını söylemek yeterlidir. Belirtilen bölgede Sovyet iktidarı kurma girişimlerinin tümü sayıları 350 kişi civarında olan isyancılar tarafından başarıyla püskürtülmüştür (Наки Байрамлы, 1936: 22).

Azerbaycan ve Rusya'nın arşiv belgelerinde, isyancıya ilişkin ilginç bilgiler bulunmuştur. Yetersiz ve kuru gerçeklerin, cesur düşüncelerin, gözümüzde canlanan inanılmaz çabaların ardında, az bilinen insan ıstırapı, acı ve umut tarih sayfalarında ortaya çıkmıştır.

Bu, Sovyet iktidarına karşı isyancı, partizan bir hareketin hikayesiydi. Küçük bir müfreze komutanının nasıl pes etmediği, silahını atmadığı, inancına ihanet etmediği ve hiçbir şeyin onu

ailesine ve kabilesine yabancı olan geleneklere ve sosyal temellere boyun eğmeye zorlayamayacağını tasviridir.

1. 1923

Nisan 1920’de Bolşeviklerin Bakü ve Dağıstan’da iktidara gelmesine rağmen, bu bölgedeki Sovyet karşıtı mücadeleler 1933-1934’e kadar devam etmiştir. Bolşeviklerin iktidara geldiği ilk günlerde Müsavat Partisi üyeleri ve Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin liderlerin bir kısmı öldürülmüş veya sürgün edilmiştir. Azerbaycan ve Kuzey Kafkasya’daki Sovyet karşıtı ayaklanmaya daha çok din adamları önderlik etmiştir. Bu da gerilla gruplarının başarılı ve uzun vadeli faaliyet göstermesine neden olmuştur. Bölge halkı gerilla gruplarına sempati duyduğu için gıda temini ve istihbarat konusunda yardım etmiştir. Yerel halkın yardımları sayesinde direnişçiler Sovyet yetkililerin gizli niyetlerinden haberdar olmuştur (Наки Байрамлы, 1936: 22).

Azerbaycan’da, Mehmet Kasım’ın da aralarında bulunduğu yerel halk tarafından Sovyet karşıtı gerilla müfrezeleri de kurulmuştur. Sovyetler Birliği İçişleri Halk Komiserliği’ne (Rusça: *Narodnyy Komissariat Vnutrennikh Del*, NKVD) bağlı Devlet Siyasî İdaresi (Rusça: Gosudarstvennoe politicheskoe upravlenie, GPU) gerilla müfrezeleri ile savaşmak için gönderilmiştir. Devlet Siyasî İdaresi’nin raporlarına göre; Gürcistan’daki gerilla müfrezeleri beyaz muhafızlar tarafından ve Azerbaycan’da ise - yerel halk tarafından mümin olarak saygı duyulan Kasım adlı biri tarafından yönetilmiştir. Sovyetler Birliği Devlet Siyasî İdaresi’nin raporlarından elde edilen bilgilerde O, İslamcı olarak tanımlanmıştır. Bolşevikler, Müslüman halkları, karanlıkta kalmış, cahil, geri kalmış ve dinî dogmalar tarafından esir alınmış olarak tanımlamıştır. Bu yüzden de onlar, inananların duygularını sömüren ve güvenlerini kullanarak onları istismar eden feodal beyler olduğuna inandıkları “karanlık” kitlelere, dinî figürlere, molla ve şeyhlere saldırmıştır. Böylece, “mümin” etiketi, Sovyet karşıtı unsurların eylemlerinin ütopyasını “açıklama” işlevi olarak görülmüştür. Sovyetler Birliği Devlet Siyasî İdaresi’nin raporlarında Mehmet Kasım’ın müfrezesinin faaliyetlerinin “sınırdaki eşkıyalık” türüne ait olduğu kaydedilmiştir. Sovyet yöneticileri, İran ve Türkiye ile sınır bölgelerinde yaşayan aşiretler tarafından Azerbaycan’daki bu tür birimlerin desteklendiğini ve bu nedenle de sınırın güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Yalnızca Haziran 1923’te İran’dan Azerbaycan’a 8 baskın olmuştur. Bu baskınlar, Sovyet iktidarını tanımak istemeyen ve geçici olarak İran’a taşınan Azerbaycanlılar tarafından gerçekleştirilmiştir (Обзор политико-экономического состояния СССР за июнь 1923 г.// «Совершенно Секретно», 2001: 285-286). Saldırıları Cebrayl bölgesi, Çiauri Ormanı, Signah ve Zagatala sınırında ve Gence’den yapılmıştır. Yerel nüfusun etkisi altında, Karyagin, Bakü ve Şuşa ilçelerinde, arazi departmanlarının Sovyet temsilcileri toprakları eski sahiplerine iade etmeye çalışmıştır. Bu da Sovyet düzenine aykırı bir davranış olmuştur. Çünkü özel mülkiyet yasaklanmış ve tüm topraklar devletin kabul edilmiştir.

Çok sayıda polis raporunda, köylüler arasında çok popüler olan mümin Mehmet Kasım'ın Karyagin bölgesinde faaliyet gösterdiği belirtilmiştir. Sovyetler Birliği Devlet Siyasî İdaresi'nin bilgilerine göre, o hatta yakın zamanda İran, Türkiye ve İngiltere'yi de ilgilendiren bir ayaklanma olacağına dair söylentiler yaymıştır. Sovyetler Birliği Devlet Siyasî İdaresi Karyagin bölgesinin İşçi ve Köylü Partisi Uyezd Komitesi Sekreteri ve Polis Başkanı'nın dahi karşı devrimcilerle işbirliği içinde olduğunu tespit etmiştir. Belgelerde, gerillaların Karyagin bölgesinden tahıl, altın ve gümüş ihraç ettiğine de yer verilmiştir (Из госинформ сводки информотдела ГПУ № 131 (660) за 11 июня 1923 г. 13 июня 1923 г. Кавказ Азербайджан (Госинфсводка, № 20, 21 мая), 1923: 180).

Gence Yürütme Komitesi Başkan Vekili'nin 4 Kasım 1923 tarihli belgesinde, Mehmet Kasım komutasındaki gerilla müfrezesinin Samuh bölgesinde faaliyet gösterdiği yer almıştır. Özel Kafkas Ordusu'nun (ОКА) ilk süvari alayı, Yevlah-Poylu hattı boyunca kordonlar ve 15 atlıdan oluşan bir milis müfrezesi olan 4. tüfek alayı, Mehmet Kasım ve Değeri'nin müfrezesine karşı harekete geçmiştir. Toplamda gerilla sayısı 40 kişiyi geçmemiştir. Operasyon sonucunda Mehmet Kasım ve Değeri'nin müfrezesi mağlup olmuştur. Mehmet Kasım'ın müfrezesinden 4 kişi öldürülmüş, 22 gerilla Gence şehrinde tutuklanmış, 2 kişi ise 1. Süvari Alayı tarafından esir alınmıştır. Çıkan çatışma sonucunda 1. Süvari Alayı'ndan iki kişi ölmüştür. Aynı alayın isyancıları tarafından 57 büyükbaş ve küçükbaş hayvan alınmıştır. Geride kalan 15 atlı ve iki müfreme ile isyancı lider Mehmet Kasım kuşatmayı yarmayı başarmıştır. Devlet Siyasî İdaresi yetkilileri, Mehmet Kasım'ın müfrezesinden geride kalanların Şamhor bölgesindeki Ramazanoğlu'yla birleşmesine izin verilmemesinin önemli olduğunu söylemiştir (ПРЕДЗАКЦИКА ПРЕДСОВНАРКОМА НАРКОМВНУДЕЛ ЦКАКП АЗЧЕКА КОМДИВУ2 КОМДИВУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ АЗВОЕНКОМРАТ. Секретная ОПЕРРАЗВЕДБАНДСВОДКА ГЛАВМИЛИЦИИ// АПДУДПАР. Ф.1.Оп.4. Д.74, 1923: 33).

Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasî İdaresi'nin (Rusça: Obyedinyonnoye Gosudarstvennoye Politicheskoye OGPU), Eylül-Kasım 1923 istihbarat verilerine göre, Azerbaycan'daki Sovyet karşıtı ulusal hareket esas olarak "İttihat-ı İslam" partisi tarafından yönetilmiştir. Merkezi Tebriz'de (İran) bulunan parti, direktiflerini Türkiye Büyük Millet Meclisi ordusu Mezopotamya Cephesi Komutanı Özdemir Paşa'nın başkanlığını yaptığı İstanbul'daki merkezinden almıştır. Parti, Türkiye'ye yönelen tüm Müslümanları birleştirmeyi amaçlamıştır. Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasî İdaresi, Dağistan'ın Buynaksk bölgesinde Ali-Hacı Akuşinski liderliğindeki şeyhler ve mollalardan oluşan 9 ittihatçı hücrenin varlığından ve bunların Güney Kafkasya ile bağlantıları olduğu bildirmiştir (Обзор политико-экономического состояния СССР за период с 15 сентября до 1 ноября 1923 г.// «Совершенно Секретно», 2001: 299). Yine Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik

Devlet Siyasî İdaresi Türk konsolosluğunun Müsavatçılara yardım ettiğini ileri sürmüştür (Обзор политэкономического состояния СССР за май 1924 г.// «Совершенно Секретно», 2001: 46-47). Ekim 1926'da Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasî İdaresi isyancı müfrezeleri sayısında bir artış olduğunu fark etmiştir. En büyük hareketlilik Ahılkelek - Gürcistan, Lenkeran ve Gence - Azerbaycan, Erivan - Ermenistan bölgelerinde yaşanmıştır (Обзор политического состояния СССР за 27 октября 1926 г.// «Совершенно Секретно», 2001). Kasım 1926'da, Gürcistan Askerî Karayolu'nun tüm hattı boyunca isyancı örgütlerin faaliyetlerinde bir artış olmuştur. Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasî İdaresi'nin bilgilerine göre isyancılar deneyimli liderler etrafında toplanmıştır. Silahlı isyancı birlikler, Türkiye ve İran'dan geçen gruplarla birleşmiştir (Обзор политического состояния СССР за июль 1925 г.// «Совершенно Секретно», 2002).

2. 1927

“Kulakların (müreffeh köylülerin) ve din adamlarının en önde gelen temsilcilerinin, eşkıyalığa karşı mücadeleyi karmaşıklaştıran ve genel olarak Sovyet karşıtı çalışmalar yürüten Zakatala bölgesinden kovulmasının gerekliliği üzerine” muhtıradan, Zakatala'da tüm ilçelerden daha fazla hareketlilik olduğuna yer verilmiştir. Yerli halk bunu Sovyet karşıtı eylem olarak tanımlasa da Sovyet yönetimi bu gibi eylemleri “eşkıyalık” olarak görmüştür. İlk kez bu hareketin yarı politik bir görünüme sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu belgede, Zakatala, Nuha ve kısmen Gökçay bölgelerindeki isyancı müfrezeleri komutanları Genceli Rüstem ve Mehmet Kasım'ın, Şuay adlı Zakatala komutanı ile birlikte hareket ettiği görülmüştür. O tüm çalışmalarını en yüksek manevi figür, fahri “aksakal” ve Sovyet rejimine karşı ayaklanmanın organizatörlerinden olan Afız Efendi Ramazan oğlu ile birlikte koordine etmiştir. İsyancı komutanların, halk arasında bağlantıları olduğu ve onları derhal uyaran veya barındıran büyük etkiye sahip olduğu için yakalanamadığı kaydedilmiştir. Zakatala semti, nüfusun çeşitliliğine rağmen, büyük dindarlığı nedeniyle, ruhban sınıfının ve onunla bağlantılı kulakların (müreffeh köylülerin) etkisi altında kalmıştır (ACDSPTHA, 1927: 92).

Ekim 1927'de, yerel Sovyet yetkilileri bazı müfrezeleri yasallaştırmıştır. Ancak onların silahlarını almamıştır. Devlet Siyasî İdaresi'nin haberine göre Ali-Abad dairesinde Mehmet Kasım ve Aslan yerli halkla birlikte çeşitli toplantılar düzenlemiştir. Bununla ilgili materyaller, Komünist Partisi bölge komitesinin raporundaki bir alıntıda yer almıştır. Komünistler, Şuay ve halkının bölgedeki otoritesinden korkmakla birlikte yerel halk Sovyet hükümetinin ulusal liderlerle savaşamayacağına inanmıştır. Yerel komünistler, Mehmet Kasım ve Şuay'ı destekleyen, onlara yiyecek, silah ve diğer gerekli şeyleri sağlayan kişilerin bir listesini hazırlamıştır (bunlar Hasanbey Kazıyev, Hacı Bala Tamrazoğlu, Sam Tamraz ve Yusuf Hacı Murad). Komünistler raporlarında

yerel din adamlarının isyancılara yardım ettiklerini de belirtmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Siyasi Parti ve Toplumsal Hareketler Arşivi (ACDSPTHA, 1927: 55-61).

Mehmet Kasım'ın müfrezesinin faaliyetleri, Azerbaycan Komünist Partisi Zakatala Bölge Komitesi'nin (AKP (b)) Kasım 1926'dan Nisan 1927'ye kadar olan dönemdeki raporunda da yer almıştır. Özel kuvvetlerin belgelerinde Mehmet Kasım, Şuay ve Aslan'a ait grupların sık sık "Hacınohur" denen yerde toplandıkları belirtilmiştir. Bu tür toplantılar 25 kişi ile sınırlandırılmıştır (ACDSPTHA, 1927: 74-75).

3. 1929-1931

1929'dan itibaren zorunlu tahsilatın (kolektifleşme) getirilmesi nedeniyle partizanların sayıları önemli ölçüde artmıştır. Mücadele tüm Kafkasya'da yaygınlaşmıştır. Güney Kafkasya'da tüm silahlı partizanların sayısı 10.000 kişiyi bulmuştur. Güney Kafkasya'da harekât Zakatala, Gence, Telavski, Duşeta, Nahçıvan, Dilican, Signah, Kazah, Lenkeran, Karayaz vd. bölgeleri kapsamıştır. Kuzey Kafkasya partizanlarıyla yakın temas sürdürülmüştür (Наки Байрамлы, 1936: 22).

Böylece yaygınlaşan hareketlilik Sovyet yetkilileri de zor durumda bırakmıştır. Özellikle isyancı liderleri tutuklayamayan Sovyet yetkilileri, isyancı müfrezelerinin sistematik takibi için gruplar oluşturmaya, isyancı liderlerin ve onların aile üyelerine yardım eden herkesi derhal Nuha'ya götürme kararı almıştır. Konuya ilişkin Azerbaycan KP Merkez Komitesi Başkanlığı'nın (b) kararı kabul edilmiştir (ACDSPTHA, 1929: 55).

Ayaklanma hareketinin 1930'daki en büyük gerilimi Azerbaycan'da yaşanmıştır. Birkaç büyük şehir dışında, bütün ülke direnişçilerin eline geçmiştir. Kuzey Kafkasya'da da büyük bir hareket olduğuna dair duyular alınmıştır. Dağıstan, Çeçenistan, Karaçay ile Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan ve Kuzey Kafkasya'daki direnişçiler sürekli irtibat halinde olmuştur. Özellikle iletişim kurmanın zor olduğu Güney Kafkasya'da sıklıkla ortak stratejik planlar geliştirilmiştir (Наки Байрамлы, 1936: 22).

Söz konusu dönemde Sovyet iktidarının giderek güçlenmesi ve yaygınlaşması sonucunda Azerbaycan'daki ahalinin bir kesimi ona karşı direnme, diğer kesimi ise Azerbaycan sınırından çıkma eğiliminde olmuştur. Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasî İdaresi, Azerbaycan SSCB'nin Gence bölgesinde, bölgede birleşme ve bölgeyi terk etme (özellikle İran'a ve oradan da Türkiye'ye) eğiliminde olduğunu belirtmiştir. 4 kişi de dahil olmak üzere Poylu grubundan geriye kalanlar Gürcistan'a gitmiş ve Signah Bölgesi'ndeki Sahanlı köyü bölgesinde saklanmıştır. Bu gruba saklanma konusunda yardımcı olan 4 kişi tutuklanmıştır. 13 kişiden oluşan isyancı Hacı Ahund grubu, Şamhor bölgesinin Düyerli köyüne çekilmiştir. İsyancılar, Türk tüfekleri ve tabancalarıydı kullanmıştır. OGPU'nun harekât raporlarına göre, isyancıların lideri, İran'a çekilmek için yoğun bir çaba içerisine girmiştir. İsyancılardan bazıları Hacı Ahund'dan ayrılmış ve

kendilerini yasallaştırmaya karar vermiştir. İsyancılar, Sovyet görev güçleri ve müfrezeleri ile sürekli çatışmalara girmiştir. Daha önce yasallaştırılan isyancıların bir kısmı aktif “haydut” faaliyetine geri dönmüştür. 4 Ağustos’ta Salahlı bölgesinde, komünist müfrezesi yasallaşmış Salahlı grubu ile çatışmaya girmiştir. 2 isyancı öldürülmüş, 2 tüfek ele geçirilmiş ve 2 komünar yaralanmıştır. 4-5 Ağustos tarihlerinde Kasım-İsmayilov’un Çaylı bölgesinde bir polis grubu, Sarı Gafar’ın grubuyla çatışmaya girmiştir. Burada da 1 haydut öldürülmüş, 1’i yaralanmış, 2 kişi esir alınmış ve 2 at öldürülmüştür. Karşı taraftan bir rehber yaralanmıştır. 11 Ağustos’ta, Zeyva bölgesinde (Goran karakolunun 35 km kuzeydoğusunda) 5 kişilik bir polis grubu, 8 kişiye kadar olan bir müfreze (muhtemelen Mehmet Kasım’ın) tarafından pusuya düşürülmüştür. Bombardıman sonucunda haydutlar 5 polis atını ele geçirerek kaçmıştır. Sevan ilçesinin Basargeçer bölgesi ile Gence ilçesinin Gedebey bölgesi sınırında faaliyet gösteren birleşik isyancı grup Pirverdi ve Cemil’i ortadan kaldırmak için Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasi İdaresi’nin İlçe Dairesi başkan yardımcısı (Okrotel) Korotkov önderliğinde bir müfreze tesis edilmiştir. Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasi İdaresi, Taşnak liderlerinin önderlik ettiği küçük Kürt gruplarının, Taşnak örgütlerinin üyelerine ve ailelerine Türkiye’ye kadar eşlik etmiş, Sovyet topraklarında Taşnak çeteleri oluşturmak amacıyla Türkiye’den Ermenistan SSCB topraklarına transferine yardım ettiklerini bildirmiştir. Böylece 1-2 Eylül’de Taşnak Lozgo Navasardyan, 10-15 kişilik bir Kürt grubuyla Türkiye’den Sovyet tarafına geçmiştir. O, Vedibasar ve Kemerli bölgelerinde Taşnaklarla temasa geçmiş ve 43’ü silahlı olmak üzere toplamı 100 kişiden fazla olan 3 Ermeni grubu örgütlemiştir. 8 Eylül gecesi Lozgo, 10 Kürt ve 33 Ermeni ile Türkiye’ye taşınarak Gedaklu köyüne (Kemerli’nin yaklaşık 5 km. güneybatısı) yerleşmiştir. Sovyet topraklarında kalan gruplar ise İel-Şirazlı köyünden 60 kişi -Ağdamlar köyü harabeleri bölgesine (Kemerli’nin 10 verst kuzeydoğusunda) ve Reganlu köyünden 19 kişi - yakındaki dağlara (Kemerli’nin 14 verst güneydoğusu) kaçmıştır. Her iki grup da Lozgo’nun dönüşünü beklemiştir. Devlet Siyasi İdaresi Başkanı, dağlarda saklanan Lozgo haydut gruplarına karşı bir operasyon gerçekleştirmek için şahsen Vedibasar bölgesine gitmiştir. İstihbarata göre Kürt aşiretleri arasında Sovyet topraklarına geçmek isteyenler olmuştur (Оперразведсводка № 124 ОО ОГПУ И КРО ОГПУ по борьбе с бандитизмом с 6 по 15 сентября 1930 г.// “Совершенно Секретно, 2008: 1433-1443).

İsyancı ve ajanları ortadan kaldırmak için yürütülen bir dizi operasyona rağmen, bazı bölgelerde Sovyet karşıtı müfrezelerin faaliyetlerinde artış kaydedilmiştir. Bu Güney Kafkasya’da, isyancıların geri kalan liderlerinin faaliyete geçmesinden ve “yasallaştırılmış” müfrezelerin, yine eski liderlerin önderliğinde (kısa bir “ara” verdikten sonra) faaliyete başlamasından kaynaklanmıştır. Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasi İdaresi ve KRO OGPU’ya göre

bu faaliyet Taşnak ve Müsavat merkezleri tarafından yönetilmiştir (Оперразведсводка № 124 ОО ОГПУ И КРО ОГПУ по борьбе с бандитизмом с 6 по 15 сентября 1930 г.// “Совершенно Секретно, 2008: 1433-1443).

Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasi İdaresi Müsavat ve İttihad’ın dışarıdaki bürosunun liderliği ile gerçekleştirilen Kafkasya’ya göç etmek sürecini sorunlu bulmuştur. Böylece tüm dikkatler bu sürece ve Azerbaycan köyünde meydana gelen olaylara yönelmiştir. Bu da pratik çalışan isyancı baskınların yapılmasına ve Azerbaycan SSCB’de yasadışı örgütlerin faaliyetine olanak sağlamıştır. Onlar ilgili literatürün yayınlanmasını organize etmek, Azerbaycan SSCB içindeki yasadışı örgütlere malî destek sağlamak, yurtdışındakilerle yasadışı örgütler arasında düzenli temaslar kurmaya çalışmıştır. OGPU, raporunda Müsavat taraftarlarının ilk olarak Türkiye’ye yönelmiş olsa da, zamanla bu İngiltere ve Fransa’ya ve daha sonra Polonya’ya doğru değişmiştir. Eylemlerini koordine etmek amacıyla, Şubat 1930’da, Polonyalıların inisiyatifiyle, Varşova’da bir göçmen örgütleri konferansı toplanmıştır. Bunun sonucunda Azerbaycan SSCB içinde faaliyet gösteren isyancı grupların özel müfrezeleri ve siyasi liderliğinin oluşturulması amacıyla “Kafkasya’nın Bağımsızlık Komitesi”nin faaliyetleri belirlenmiştir. Değişen durum, İttihad-ı İslam Partisi’ni Ulusal Demokratlar adı altında yeni bir örgütlenmeye zorlamıştır. Böylece Avrupa devletleriyle bağlar kurulduğunda, modası geçmiş olarak görülen “İslamcı” fikirlerini göstermeyecek ve örgütüne dahil olmak için daha fazla fırsat elde etmeyi planlamıştır. Böylece sadece “gerici” ruhban sınıfı değil, aynı zamanda Sovyet iktidarına düşman olan diğer unsurları da kendi etrafında toplamayı amaçlamıştır. Müsavat Partisi’nin talepleri, serbest ticaret ve millileştirme talebini; *“Devlet kurumlarının, fabrikaların, kooperatiflerin ve diğer kurumların çalışanları, memurları ve işçileri yerli halktan olmalıdır. Kafkasya’da sadece Kafkas askeri birimleri konuşlandırılmalıdır. Azerbaycan’ın sanayisi ve zenginliği tüm Rusya’nın çıkarlarıyla orantılı olarak değil, sadece Azerbaycan ve Kafkasya’nın çıkarlarına göre dağıtılmalıdır.”* şeklinde dile getirmiştir. O sırada Şubat 1930’da Kelbecer’de, Şubat-Mart 1930’da Nahçıvan bölgesinde, Nuha-Zakatala bölgesinde (Nisan-Haziran 1930), Karabağ’ın Kubatlı’ya komşu sınır köylerinde ve 1930’un sonlarında ise Gence bölgesinde Sovyet karşıtı kitlesel ve silahlı ayaklanmalar meydana gelmiştir. 1931 yılının başlarından itibaren çeşitli zamanlarda Nahçıvan bölgesi, Karabağ, Kürdistan, Nuha-Zakatala ve Gence ilçelerinde bir KGB operasyonu gerçekleştirilmiştir (Докладная записка АзГПУ о политической обстановке и деятельности антисоветских партий в республике в 1930-1931 гг. Не ранее 1 октября 1931 г.// «Совершенно секретно», 2013: 447-457).

GPU’nun operasyonel Sovyet raporlarında, haydut grupları olarak adlandırılan isyancı gruplarının (kachag) araştırılması ve etkisiz hale getirilmesi ile Sovyet istihbaratı ve askerî istihbaratının uğraştığı belirtilmiştir. 17 Ağustos 1931 gecesi, Kerbelayı İsmail’in 12 kişiden oluşan

Sovyet karşıtı müfrezesinden geri kalanlar, liderleriyle birlikte Türkiye topraklarına geçerek Iğdır'a yerleşmiştir. 38. sınır müfrezesine göre onlar sınırı geçerken çatışmaya da girmiştir. Temmuz 1930'da OGPU, 30 kişiden fazla müfrezeye birlikte Kerbelayı İsmail ve Muharrem Penah'ın Vedibasır ilçesinde faaliyet gösterdiğini ve Türkiye'ye gitmeyi planladığını belirtmiştir. Kür bölgesinin Kasım-İsmailov, Berde, Terter ve Ağdaş semtlerinde yapılan istihbarat çalışmaları sonucunda Mehmet Kasım'ın Karaoğlanlı, Hankarakoyunlu, Boyahmedli, Hankervend ve diğerlerinde toplamda 70 kişiye kadar silahlı gruplarının olduğu belirlenmiştir. Gruplar, Sovyet yetkililerinin baskılarından korkarak İran'a taşınmak amacıyla birleşmiştir. Geçişi, Mehmet Kasım'ın kendisi organize etmiştir (Записка по прямому проводу из ЗакГПУ с изложением содержания опербандсводки № 67. 31 августа 1931 г., ГПУ// «Совершенно секретно», 2013: 132-133).

Bunun farkında olan Sovyetler Birliği Devlet Güvenlik Komitesi (Rusça: Комитет Gosudarstvennoy Bezopasnosti) isyancıları yakalamak için bir plan yapmıştır. İkmal için sınır kapısında Sultanbud ve Zülflü ormanlarında iki toplantı yapıldığı tespit edilmiştir. 17 Ağustos'ta Sovyetler Birliği Devlet Güvenlik Komitesi ve askeriyenin birlikte gerçekleştirdiği operasyon bir sonuç vermiştir. Kür şeridinin ormanlarında, iyi donanımlı isyancı barınakları keşfedilmiştir. Onların saklandıkları alan erişilemez, ormanlık, bataklık ve sazlıklarla kaplıydı. 25 Ağustos'ta, köylerin 20 km doğusundaki Novruzov liderliğindeki 26 kişilik komünar (yandaş) ve milis gücü Ağcabedi'de 35 atlıdan oluşan isyancı grubu ile çatışmaya girmiştir. Sonuç olarak, bir polis öldürülmüş, Novruzov yaralanmış, bir komünar yaralanmıştır. Novruzov yaralandıktan sonra, komünarların kafası karışmış ve isyancıları takip etmemiştir. 25 ve 26 Ağustos'ta milislerin Nazar-Ali ve İsa-Beyli (Ağcabedi'nin 30 km kuzeydoğusu) köylerinin yakınındaki bariyerlerle Kür'ün sol yakasına geçme girişimleri sazlıkların arasında saklanan Mehmet Kasım'ın isyancıları tarafından geri püskürtülmüştür. Direnişçilerin olası geçiş yerlerinin ortadan kaldırılması için bariyerler oluşturulmuş, isyancıların İran'a girmesini önlemek için bölgelerde keşif yapma işleri zorlaştırılmıştır. VOGPU'nun 58. bölümü onları yakalamak için operasyona dahil olmuştur. Operasyonun genel yönetimi Ağdam'daki operasyonel sektör başkanına verilmiştir (Оперразведсводка № 124 ОО ОГПУ И КРО ОГПУ по борьбе с бандитизмом с 6 по 15 сентября 1930 г. ОГПУ// “Совершенно Секретно”, 2008: 1433-1443. 30 Temmuz'da İran sınırınının 2. sınır müfrezesi bölgesinden geçerken bir çatışmada meydana gelmiştir. Çatışmada, Aliyan haydut grubu dört sınır muhafızını öldürmüş, bunun yanında 15 atlıdan oluşan üç mensubu ölümler iki de yaralanmıştır. Bir grup isyancı, 42. sınır müfrezesiyle girilen çatışmada yaralı ve kayıplar vererek İran'a geçebilmiştir. Gürcistan tarafından, sınır muhafızları, Türkiye'den geçen Kesalo Köyü sakini ajan Ali İbrahim oğlunu yakalamıştır (Записка по прямому проводу из ЗакГПУ с изложением содержания опербандсводки № 67, 31 августа 1931 г.// «Совершенно

секретно», 2013: 132-133; Оперразведсводка № 120 КРО ОГПУ по борьбе с бандитизмом. На 27 июля 1930 г.// «Совершенно Секретно», 2008: 1395-1398; Ежедневная спецсводка № 77 по борьбе с бандитизмом в Закавказье по данным на 20 августа 1931 г.// «Совершенно секретно», 2013: 120-122). Telavski bölgesinde, Sovyet yetkilileri, Türkiye’den gelen 9 kişilik yabancı grubun üyesi olan Oruç Haz Mehmet oğlunu yaralı bir şekilde yakalamıştır (Ежедневная спецсводка № 77 по борьбе с бандитизмом в Закавказье по данным на 20 августа 1931 г.// «Совершенно секретно», 2013: 120-122).

O dönemde birçok isyancı Türkiye’ye sığınmış ve zaman zaman Türkiye veya İran sınırını geçerek Azerbaycan ve Gürcistan’a akın etmiştir. Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasi İdaresi, Kurdukuli, Eçmiedzin, Kemerli ve Ağbaba bölgelerine yeniden yerleştirilenler arasında sadece kulaklar değil, önemli sayıda yoksul ve orta sınıf köylülerin de yer aldığını ifade etmiştir. Temmuz 1931 yılında 160 kişi yeniden Türkiye’ye yerleşmek için hazırlık yapmıştır. Buna ek olarak, Eylül ayında 222’den fazla hane daha göç etmek eğilimi göstermiştir. Böylece bu bölgelerden Türkiye’ye gitmeye hazırlananların toplam sayısı 500 haneye ulaşmıştır. Türk yetkililer, gelenlere hem sınırı geçme sürecinde hem de Türkiye’ye yerleşirken yardım etmiştir. 1931 Şubat’ında Iğdır’a gelen Karakas valisi, Iğdır bölgesindeki kaymakamlara SSCB’den gelen göçmenlere maddi yardım sağlamalarını ve yeniden yerleşimi kolaylaştıranlara ödül vermelerini emretmiştir. SSCB’ye komşu kenar mahallelere yerleşim sorununa ilişkin görüşlerini vali; *“SSCB’de birkaç milyon Türk nüfusu var. Bunların çoğu Sünni ve bize sığınmak istiyor. Türklerin bu kesiminde etkimizi derinleştirmeyi ve yılda en az 100 kişiyi yanımıza almayı başarırız, o zaman Türkiye için büyük bir artı elde etmiş olacağız.”* sözleriyle ifade etmiştir. Aynı tutum ve daha net bir şekilde, dağlarda da sergilenmiştir. Aynı yılın mart ayında Erivan’da bulunan Karşı tüccar ve “Halk” partisi üyesi Mehmedali Ekberoğlu; *“Doğudaki vilayetlerin nüfusunu artırmak isteyen Türk hükümeti, SSCB’deki Türklerin ülkeye girişini kolaylaştırmak için maddi ve manevi yardım sağlama kararı aldı. Bu nedenle Türkler göçmenleri kabul ederek ailelerini Türkiye’ye getirmelerine yardım ediyorlar.”* ifadelerini kullanmıştır. Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasi İdaresi’nin birçok belgesi, Vedibasars bölgesindeki Kerbelayı İsmail’in müfrezesinin Türkiye’ye geçiş konusunda Türk sınır komutanlığı ile müzakere ettiğini yazmıştır. Sovyetler Birliği Konseyi Birleşik Devlet Siyasi İdaresi’nin raporlarında, *“Iğdır Kaymakamı Kargabazar köyünden Türkiye’ye geçen 8 kişiye, SSCB’de kalan ailelerini getirmeleri için silah verileceği sözünü verdi. Sovyet topraklarından Türkiye’ye geçen tüm Türkler, kontrolden birkaç gün sonra toprak ve barınak alıyordu. Sadece Türkiye’de akrabası ve kefilisi olmayanlar kimlik tespiti için gözaltına alındı.”* *“28 Temmuz’da Eçmiedzin bölgesindeki Kargabazar köyünden 11 göçmen (beş orta sınıf, iki fakir köylü ve iki zengin) ailelerini almak için Türkiye’den köyelerine döndü. Türkiye’ye döndüklerinde, Türkiye tarafında bulunan ve onlara*

10-15 tüfekle misilleme ateş eden bir Sovyet sınır müfrezesiyle karşılaştılar; buna rağmen göçmenler ailelerini de alarak Türkiye'ye geçmeyi başardılar.” yazmıştır.

Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasi İdaresi'nin organları güçlü bir şekilde soruşturma ve takip çalışmalarına başlamıştır. Sovyet karşıtı faaliyetlere ve yabancı ülkelerle istihbarat bağlantıları olma şüphesi nedeniyle, ceza kurumlarının faaliyetleri artmıştır. Din adamları, propagandacılar ve şeyhler tarafından yapılan, camilerde mitingler, yemekli toplantılar, her türlü “kurmalık ve mevlid” organizasyonu, bayramlarda dinî içerikli toplantılar, şeyhlerin kabirlerine toplu ziyaretler vb. faaliyetler şüpheli tavır olarak kayda geçirilmiştir (Оперативная сводка № 45 СПО ОГПУ о деятельности националистических группировок и их лидеров в Средней Азии, Закавказье, Северо-Кавказском крае, Татарии, Казахстане. Сентябрь 1931 г.// «Совершенно секретно», 2013: 460-481).

9 Eylül 1931'de Transkafkasya Siyasi Merkez Müdürlüğü (GPU) Başkanı Beriya'ya göre, Türkiye'den dönen Kerbelayı İsmail'in 18 kişiden oluşan bir müfrezesi Vedi bölgesinin Cigin geçidinde ortaya çıkmıştır. Onlar Komünistlere yönelik bir dizi saldırı gerçekleştirmek ve Türkiye'ye yeniden yerleşmek için planlar yapmıştır. İstihbarata göre Karabağlar, Dağnaz (Vedi bölgesinin üst kısmı) ve aynı bölgenin aşağı kesimindeki beş köyün sakinleri, aceleyle mülklerini satmaya çalışmıştır. Türkiye'ye toplu geçiş için hazırlık kapsamında at satın almıştır (Записка по прямому проводу из ЗакГПУ с изложением содержания опербандсводки № 69. 16 сентября 1931 г.// «Совершенно секретно», 2013: 228-229). Partizan müfrezelerinin faaliyetlerini önlemek ve Azerbaycanlıların Türkiye'ye yerleşmesini organize etmek için Ekim 1931'den itibaren Sovyet silahlı müfrezeleri İmanulla Ahmed oğlu komutasındaki isyancıları ortadan kaldırmaya başlamıştır. Bu kapsamda, 6 kişilik 2. Ağdere müfrezesini tamamen ortadan kaldırmıştır. İsyancıların başı Şeyh Mehralı Mehmed oğlu etkisiz hale getirilmiş ve onların lideri İbrahim Alikulu oğlu (Kerbelayı İsmail'in en yakın arkadaşı) Vedibasars bölgesinde yakalanmıştır. 8 Ekim 1931'de Türkiye tarafının Akhaltsikhe sınır muhafız müfrezesinden 16 kişilik süvari birliği Sovyet topraklarına girmiştir. Sovyet müfrezesiyle yapılan bir çatışma sonucunda, Türkiye tarafında bir müfrezede bir kişi öldürülmüş ve iki kişi yaralanmıştır. 12 Ekim'de, bir Sovyet müfrezesi tarafından takip edilen 15-20 kişilik atlı grubunun bir kısmı, 39. sınır müfrezesi bölgesinden Türkiye'ye geri dönmüştür. Türkiye'den gelen grup bir ölü, üç yaralı, 8 at ve birçok araç-gereç kayıp vermiştir (Ежедневная спецсводка № 112 ОО ОГПУ о борьбе с бандитизмом, по данным на 15 октября 1931 г.// «Совершенно секретно», 2013: 313-315).

Sovyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Birleşik Devlet Siyasi İdaresi sürgünde faaliyetini devam ettiren milliyetçi Türk partisi “Müsavat”ı ve Türkiye'nin tutumunu Sovyet karşıtı olarak yorumlamıştır. Buna göre her iki taraf da suçlu sayılmıştır. OGPU'nun 10 Ekim 1931 tarihli

muhtırasında, Türk halkları ve özellikle Azerbaycan Türkleri arasındaki karşı devrimci harekette “Müsavat”ın rolünün son derece büyük olduğu kaydedilmiştir. Onlara göre Sovyet rejiminin varlığı boyunca Müsavat, karşı devrimci hareketin hem yurtdışındaki Türk göçmen çevrelerinde hem de Azerbaycan’daki şehir ve köyde lider ve örgütleyici gücü olmuştur.

Sonuç

Tüm istihbarat ve arama eylemlerine rağmen, Sovyet güvenlik görevlileri Mehmet Kasım’ı yakalayamamıştır. Bu arada, komünistlerin 60 yıl daha iktidarda kaldığı Sovyet Azerbaycan’ında çok az şey değişmiştir. Mehmet Kasım, nefret ettiği yeni güce teslim olmamıştır. İdeallerine yabancı olan düzeni onaylamamıştır. Mehmet Kasım gibi sadece Yüce Allah’a güvenen, güçlü inançlara sahip Azerbaycan vatanseverleri, kendi topraklarının efendisi olmak istemiştir. Onlar babalarının ve dedelerinin gelenek ve göreneklerine göre yaşamayı arzu etmiştir. Özellikle Bolşevikler Müslümanlar için kutsal olana – dinlerine tecavüz ettikleri için yabancı hakimiyet düşüncesinin bile onlara “yaklaşmasına” izin vermemişlerdir. Onların hepsi Mehmet Kasım gibi hayatlarını vatanlarına adamıştır. İnanılmaz zor koşullarda ellerinden gelenin en iyisini yapmışlardır. Kolay ve sakin bir yaşam aramak yerine, onur ve haysiyetleri, özgürlükleri ve bağımsızlıkları için savaşmışlardır. Mehmet Kasım gibi insanlar, bıçak üzerinde yürüdüklerini bildikleri için “kefen”le (Üstlerinde kefen, yüreklerinde Allah sevgisi, kalplerinde vatan özgürlüğü) dolaşmıştır. Bugün Mehmet Kasım gibi insanları tanımalı, onları övmeli ve onurlandırmalıyız. Onlar sayesinde, bir kere kaldırılan bayrak asla inmeyecektir.

Kaynakça

АПДУДПАР, ф.1, оп.77. д.84, л.92. (Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Siyasi Parti ve Toplumsal Hareketler Arşivi (ACDSPTHA): f. 1. l. 77. d. 84.)

Выписка из отчета Закатальского укома АКП (б) за октябрь, ноябрь, декабрь 1926 и январь, февраль, март, апрель 1927 года. Состояние банд (Zakatala Ukom Az.KP'nin (b) Ekim, Kasım, Aralık 1926 ve Ocak, Şubat, Mart, Nisan 1927 raporlarından alıntı. Çetelerin durumu)

Доклад тов.Караеву из Закатальского уезда Али-Абадского дайра (Yoldaş Karayev'e Zakatala uyezd Aliabad dairesine dair rapor)

Докладная записка АзГПУ о политической обстановке и деятельности антисоветских партий в республике в 1930-1931 гг. Не ранее 1 октября 1931 г.// «Совершенно секретно»: Лубянка - Сталину о положении в стране (1922 – 1934 гг.). Т. 9. М., 2013. С. 447-457. (AzGPU'nun 1930-1931 yıllarında ülkedeki siyasi durum ve Sovyet karşıtı partilerin faaliyetlerine ilişkin muhtırası. 1 Ekim 1931 ve öncesi// Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler(1922-1934), C.9 Moskova, 2013 s. 447-457)

Ежедневная спецсводка № 112 ОО ОГПУ о борьбе с бандитизмом, по данным на 15 октября 1931 г.// «Совершенно секретно»: Лубянка - Сталину о положении в стране (1922 – 1934 гг.). Т. 9. М., 2013. С. 313-315. (OGPU'nun eşkiyalığa karşı verdiği mücadeleye ilişkin 112 sayılı özel günlük raporu, 15 Ekim 1931// Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler (1922-1934), C.9. Moskova, 2013, s. 313-315)

Ежедневная спецсводка № 77 по борьбе с бандитизмом в Закавказье по данным на 20 августа 1931 г.// «Совершенно секретно»: Лубянка - Сталину о положении в стране (1922 – 1934 гг.). Т. 9. М., 2013, с. 120-122. (OGPU'nun eşkiyalığa karşı verdiği mücadeleye ilişkin 77 sayılı özel günlük raporu, 20 Ağustos 1931// Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler(1922-1934), C.9. Moskova, 2013, s. 120-122)

Записка по прямому проводу из ЗакГПУ с изложением содержания опербандсводки № 67. 31 августа 1931 г., ГПУ// «Совершенно секретно»: Лубянка - Сталину о положении в стране (1922 – 1934 гг.). Т. 9. М. – 2013. Стр. 132-133; Архив: ЦА ФСБ. Ф. 2. Оп. 9. Д. 228. Л. 41—42. Заверенная копия. (ZakGPU'dan 67 numaralı operasyonel bültenin içeriğini özetleyen bir not. 31 Ağustos 1931, GPU//Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler(1922-1934), C.9. Moskova, 2013, s. 132-133//Tasdikli arşiv sureti: ÇA FSB. F.2 Op.9 D. 228. L.41-42.)

Записка по прямому проводу из ЗакГПУ с изложением содержания опербандсводки № 69. 16 сентября 1931 г.// «Совершенно секретно»: Лубянка - Сталину о положении в

стране (1922 – 1934 гг.). Т. 9. М., 2013, с. 228-229.(ZakGPU'dan 69 numaralı operasyonel bültenin içeriğini özetleyen bir not. 16 Eylül 1931, GPU//Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler(1922-1934), C.9. Moskova, 2013, s. 228-229)

Из госинформ сводки информотдела ГПУ № 131 (660) за 11 июня 1923 г., 13 июня 1923 г. Кавказ Азербайджан (Госинфсводка, № 20, 21 мая). ЦА ФСБ РФ. Ф. 2. Оп.1. Д. 785. Л. 180. Подлинник. (11 Haziran 1923 ve 13 Haziran 1923 için GPU 131 (660) sayılı departmanın devlet bilgi raporlarından. Kafkasya Azerbaycan (Gosinfsvodka, 21 Mayıs No. 20.). ÇA FSB. RF. F.2. Op.1 D. 785. L. 180. Yaprak)

Наки Байрамлы. Партизаны на Кавказе// Yolumuz. Наш путь. Варшава, 1936, № 2, май, с. 22.(Nağı Bayramlı. Partizanlar Kafkasya'da// Yolumuz. Varşova, 1936, S:2 Mayıs, s.22)

Обзор политико-экономического состояния СССР за июнь 1923 г.// «Совершенно Секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.), т. 1. 1922-1923 г., ч. 2. Москва, 2001. Архив: ЦА ФСБ Ф. 2. Оп. 1. Д. 794. Л. 114-136.Заверенная копия. (Haziran 1923 için SSCB'de siyasi ve ekonomik durum//Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler(1922-1934), C.1. S.2. Moskova, 2001. Tasdikli arşiv sureti: ÇA. FSB. F.2 Op.1. D.794. L.114-136)

Обзор политико-экономического состояния СССР за период с 15 сентября до 1 ноября 1923 г.// «Совершенно Секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.), т. 1. 1922-1923 г., ч. 2. Москва, 2001(15 Eylül 1923'ten 1 Kasım 1923'e kadarki dönem için SSCB'de siyasi ve ekonomik durum//Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler (1922-1934), C.1. S.2. Moskova, 2001.)

Обзор политического состояния СССР за 27 октября 1926 г.// «Совершенно Секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.), т.4. 1926 г. Москва, 2001.(27 Ekim 1926 için SSCB'de siyasi durum//Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler (1922-1934), C.4. Moskova, 2001.)

Обзор политического состояния СССР за июль 1925 г.// «Совершенно Секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.), т. 3. 1925 г., Москва, 2002. (Haziran 1925 için SSCB'de siyasi durum//Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler (1922-1934), C.3. Moskova, 2002.)

Обзор политэкономического состояния СССР за май 1924 г.// «Совершенно Секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.), т. 2. 1924 г., ч. 1, 2. Москва, 2001, с. 46-47.(Mayıs 1924 için SSCB'de siyasi ve ekonomik durum//Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler (1922-1934), C.2. S.1,2. Moskova, 2001.)

Оперативная сводка № 45 СПО ОГПУ о деятельности националистических группировок и их лидеров в Средней Азии, Закавказье, Северо-Кавказском крае, Татарии, Казахстане. Сентябрь 1931 г.// «Совершенно секретно»: Лубянка - Сталину о положении в стране (1922 – 1934 гг.). Т. 9. М., 2013, с. 460-481.(SPO OGPU'nun Orta Asya, Transkafkasya, Kuzey Kafkasya Bölgesi, Tataristan, Kazakistan'daki milliyetçi grupların ve liderlerinin faaliyetlerine ilişkin 45 numaralı raporu. Eylül 1931// Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler(1922-1934), C.9. Moskova, 2013, s. 460-481)

Оперразведсводка № 120 КРО ОГПУ по борьбе с бандитизмом. На 27 июля 1930 г.// «Совершенно Секретно»: Лубянка Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.), т. 8, ч. 2, 1930 г., Москва, 2008, с. 1395-1398;(KRO OGPU'nun Haydutluğa karşı mücadelede operasyonel istihbarat belgesi No:120, 27 Temmuz 1930//Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler (1922-1934), C.8. S.2. Moskova, 2008, s. 1395-1398)

Оперразведсводка № 124 ОО ОГПУ И КРО ОГПУ по борьбе с бандитизмом с 6 по 15 сентября 1930 г.// “Совершенно Секретно”: Лубянка Сталину о положении в стране (1922-1934 гг.), т. 8, ч. 2, 1930 г., Москва, 2008. С. 1433-1443.(KRO OGPU'nun Haydutluğa karşı mücadelede operasyonel istihbarat belgesi No:124, 6-15 Eylül 1930//Lyubyanka'dan Stalin'e ülkedeki duruma ilişkin "Çok gizli" bilgiler (1922-1934), C.8. S.2. Moskova, 2008, s. 1433-1443)

ПРЕДЗАКЦИКА ПРЕДСОВНАРКОМА НАРКОМВНУДЕЛ ЦКАКП АЗЧЕКА КОМДИВУ2 КОМДИВУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ АЗВОЕНКОМРАТ. Секретная ОПЕРРАЗВЕДБАНДСВОДКА ГЛАВМИЛИЦИИ// АПДУДПАР. Ф.1.Оп.4. Д.74. Л.33.(PREDZAKÇIKA PREDSOVNARKOMA NARKOMVNYDEL ÇKAKP AZÇEKA KOMDİVU2 KOMDİVU Azerbaycan AZVOENKOMRAT. Gizli OPERRAZVEDBANDSVADKA Milis Başkanlığı)

Протокол Особого совета по борьбе с бандитизмом в Закатальском уезде от 22 апреля 1929 года, г. Закаталы (Zakatala Uyezdinde Eşkiyalıkla Mücadele Özel Konseyi'nin 22 Nisan 1929 tarihli tutanakları)

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 1

13. Yüzyıl Moğol Yaşamında At ve Atçılık

Horse And Horsemanship in 13th Century Mongolian Life

İbrahim Güneş*

Özet

Bu çalışma, 13. yüzyıl Moğol yaşamında at ve atçılığın önemine odaklanmaktadır. Türkler gibi göçebe bir yaşam süren Moğollarda atın çok önemli bir yere sahip olduğu bilinmektedir. Nitekim Moğol'un yaşamlarının ilk yıllarından itibaren atla haşır neşir bir yaşam sürdürdüğüne dair devrin kaynaklarında birçok kayıt mevcuttur. Anlaşıldığı üzere Moğollar 2-3 yaşından itibaren at binmeye başlar, biraz daha büyüdüğünde ise at ile birlikte avlanıp savaşmayı öğrenirlerdi. Atı yolculuklarda binek olarak kullanır, yüklerini onunla taşır; etinden, sütünden ve derisinden faydalanırlardı. Soylu kişilerin atları ile birlikte gömüldüğüne dair kayıtlar ise atların sahibine diğer dünyada refakat etmesi ile ilgiliydi. Bilimsel camiada "Przevalsky atları" olarak da bilinen Moğol atları, kendine has özelliklere sahip olup, sert Bozkır iklimine çok iyi bir şekilde ayak uydurmuşlardı. Kısa bodur bir yapıya sahip olmalarına rağmen, çok hızlı koşar ve diğer at türlerine göre daha az yorulurlardı. Kısa sürede eğitildiklerinden kolayca insan yaşamına adapte olurlardı.

Eğitilen bu atlar, savaş sırasında sessizce ilerler, kısa boyları sayesinde de hızlı manevralar yaparlardı. Tabiatları gereğince çifte atma ve ısırma gibi sahibine zarar verecek davranışlarda bulunmazlardı. Bu sebeple Moğollar bunları savaşlarda ve süreklilik avlarında etkili bir şekilde kullanmışlardır. Ayrıca Moğollar, savaş ve seferlere yanlarında iki veya üç yedek atla çıkardı. Bu sayede binicileri atı yorulduğunda diğerine binerdi. Atların dinlenmesine ayrılan zamandan da bu suretle tasarruf ederdi. Atın eti ise Moğollar arasında özel bir yere sahipti. Öyle ki bunu toy, düğünler ve cenazeler gibi özel günlerde tüketirlerdi. Ayrıca atın sütünden imal ettikleri *kımız* ise

* Sorumlu Yazar/Corresponding Autor: Dr., Muğla, ibrahimgn02@gmail.com. Orcid no: 0000-0002-2080-8870.

Atıf/Citation: Güneş, İ. (2022). 13. Yüzyıl Moğol Yaşamında At ve Atçılık. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2022 (1), 62-75.

Moğolların en önemli besin kaynağını teşkil etmekteydi. Ekşimiş kısırak sütünden imal edilen *kımız* hem besin değeri hem de insanı uzun süre tok tutma özelliği ile Moğol toplumunun temel besinini oluşturmaktaydı. Moğollar bunu çıktıkları sefer veya savaşlarda yanlarında taşır, barış zamanlarında ise dost toplantılarında birer eğlence aracı olarak görürlerdi.

Anahtar Kelimeler: Moğollar, Moğol Atı, At, Przevalsky, 13. Yüzyıl

Abstarct

This study focuses on the importance of horse and horsemanship in 13th century Mongolian life. It is known that the horse has a very important place in the Mongols, who lead a nomadic life like the Turks. As a matter of fact, there are many records in the sources of the period that every Mongolian led a life occupied with horses from the first years of his life. As it is understood, the Mongols started to ride horses from the age of 2-3 when they were children, and when they got a little older, they learned to hunt and fight with the horse. He uses the horse as a mount on journeys and carries his loads with him; They used their meat, milk and skin. The records that noble people were buried with their horses were about horses accompanying their owners in the other world. Mongolian horses, also known as “Przewalski horses” in the scientific community, had their own unique characteristics and were well adapted to the harsh Steppe climate. Despite having a short squat build, they ran very fast and were less tired than other horse breeds. Since they were trained in a short time, they could easily adapt to human life. These trained horses moved silently during the war, and they made quick maneuvers thanks to their short stature. Due to their nature, they would not engage in behaviors that would harm their owner, such as biting and kicking. For this reason, the Mongols used them effectively in wars and hunts. In addition, the Mongols took two or three spare horses with them to wars and expeditions. In this way, when one horse got tired, he would ride the other, thus saving the time for the horses to rest. Horse meat had a special place among the Mongols. So much so that they would consume it on special occasions such as weddings, weddings and funerals. In addition, kumiss, which they produced from horse milk, was the most important food source of the Mongols. Kumyz, which is produced from our sour mare’s milk, was the main food of the Mongolian society with its nutritional value and its ability to keep people full for a long time. The Mongols carried it with them in their expeditions or wars, and in peacetime they saw it as a means of entertainment in friendly meetings.

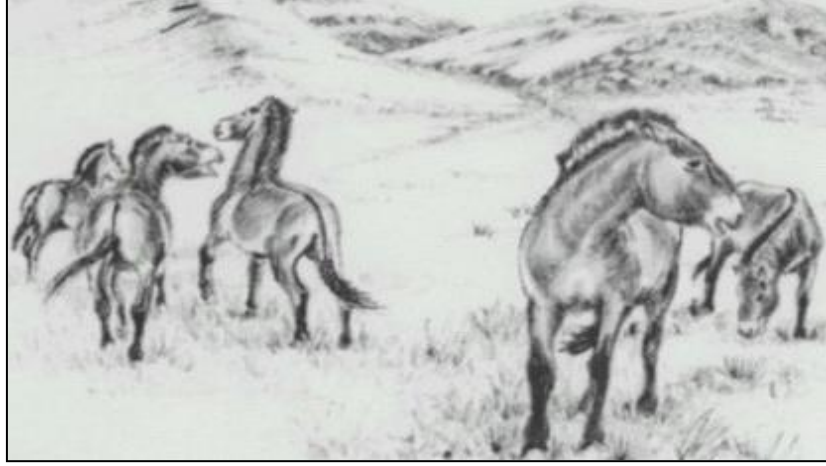
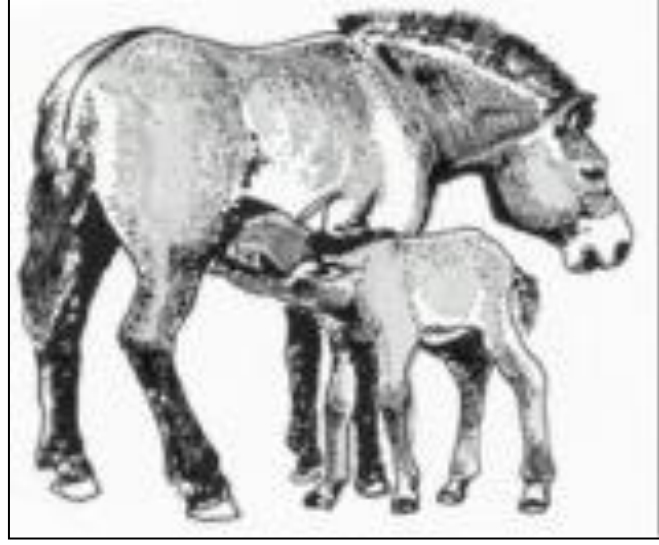
Key Words: Mongols, Mongolian Horse, Horse, Przewalsky, 13th Century

Giriş

Atın Bozkır yaşam karakterini belirleyen en önemli faktörlerin başında geldiği ehline malumdur. Nitekim Orta Asya, eski çağlardan günümüze kadar dünyanın en çok at yetiştirilen bölgesi idi (Sümer, 1983: 2). Bu sebeple olacak ki araştırmacılar Bozkır kültürüne “atlı kültür” veya “atlı göçebe kültür” demekle bir sakınca görmemişlerdir (Onay, 2015: 220). Bozkır yaşam tarzının vazgeçilmez bir unsuru olan bu atlar veya atçılık faaliyetleri Moğolların neredeyse tüm meşguliyetlerinin esas ögesini oluşturmaktaydı. At, Moğollarda temel geçim kaynağı iken-ki atların gücünden, etinden, sütünden faydalanılmaktaydı-savaşlarda da en önemli savaş aracı işlevi görmekteydi. Ayrıca atların Bozkır iklimine kolayca ayak uydurmaları, av veya avcılığın atlarla birlikte yapılıyor olması da Moğollarda sosyo-ekonomik meşguliyetlerinin ata sıkı sıkıya bağlı olmasına neden teşkil etmiştir. Öyle ki Moğollar, savaşta veya barışta günlük işlerinin çoğunu at üzerinde yaparlardı. At üzerinde yolculuk yapar, avlanır, beslenir, savaşır hatta gerektiğinde uyurdu. Bu sebeple bu konu hakkında müstakil bir tetkike ihtiyaç olduğundan 13. yüzyılda Moğollarda at veya atçılığa odaklanacak bu araştırma ortaya çıkmıştır.

1. Moğol (Przevalsky) Atlarının Fiziksel Özellikleri

Moğol ve diğer adıyla Przevalsky atları (*Eguus Przevalsky*), Bozkır yaşam tarzına en uygun at türlerinin başında gelmekteydi. Nitekim Moğol atları, Bozkır atlarının en tipik örneğini oluşturmaktadır. Bunlar, Rus müsteşrik M.N. Przevalsky tarafından ilim âlemine tanıtıldıklarından dolayı *Przevalsky atları* da denilmektedir. Yabani olarak doğada yaşayan Moğol atları, gruplar halinde dolaşmaktaydılar. Genellikle Moğolistan'ın doğu ve güneybatı kısımlarında yaşamaktaydılar. Bu atların cidago (omuzbaşı) uzunlukları genellikle 127-132 santimetre boyunda olup beden yapıları tıknaz, başları büyük, yüz kısımları uzun, boyunları kalın, omuzbaşı alçak, bedenleri geniş ve bacakları kuvvetlidir. Renkleri genellikle açık kestane, ağız etrafı ve karın altı açık renkteki kıllarla örtülü olup, sırtında da koyu ester çizgisi (atların sırt ve bel gölgelerindeki genel kıl örtüsüne beyaz renkteki kılların karışmasıyla görülen tüy tabakası) ise koyu renktedir. Arka bacakların bitiş yerleri beyaz olmakla birlikte genellikle koyu renktedir. Yele kılları koyu renkte, kısa ve dik; kuyruk kılları ise koyu renkte gür ve kalındır (Przevalsky, 1990: 45; Batu, 1951: 133; Kalkan, 1997: 1135; Bauman, 1986: 6-7; Salensky, 1907: 5). Bu yönleriyle görünüş olarak eşek, hemiyon (soyu tükenmiş yarı ayı yarı köpeğe benzeyen bir hayvan) ve yaban eşeğini andırmaktadır. Moğollar arasında bu at türüne *teke*, Kırgızlar arasında ise *kertag* denilmektedir.

Moğol atına dair çizimler, (Bauman, 1986: 11-12, 18)

Moğol atı, yukarıda belirtildiği üzere genellikle açık kestane renginde olsa da çeşitli renkleri olabilmektedir. Nitekim *Moğolların Gizli Tarihi*'nde farklı renkteki Moğol atlarından bahsedilmektedir. Bunlardan en önemlileri kır (53, 116, 137), siyah çizgili kır (9, 137), açık kestane (16) kestane (137), beyaz (146), kızıl boz (188) ak ağızlı kuladır (75).

2. Moğollarda At Eğitimi

Moğollar, 2-3 yaşına gelince ata binmeye başlardı. Yaşlarına göre kendilerine ok ve yay verilir ve at üzerinde ok atması öğretilirdi (Carpini, y.y.: 49). Bu sebeple de Moğollar, atlarını henüz tay iken binilmeye alıştırdır, daha sonra da sürü içine bırakarak üç yıl boyunca dokunmazlardı. Üç yıl bu şekilde doğada serbest olarak dolaşan atlar, iyi semirirlerdi. Ardından yakalayıp binilmesi için eğitilir, binilmeye ve savaşlarda kullanılmaya hazır olurlardı. Moğol atları henüz tay iken titizlikle eğitildiklerinden, ısırma ve çifte atma gibi kötü huyları bulunmazdı. Atlar küçük boyutta

olduklarından, büyük sürüler halinde hareket etseler bile sessiz bir şekilde ilerleyebiliyorlardı. Ayrıca her türlü hava koşulu veya olağanüstü kalabalık karşısında ürkmeden savaşta kullanılabilirlerdi. Bu sayede Moğollar, düşmana baskın ve puslu kurmaya çalıştıkları zaman bu atlar ses çıkarmadan bekleyebiliyorlardı. Atlar, aldıkları eğitim sayesinde, binicileri onları bağlamaya gerek görmezlerdi. Savaş sırasında ise her süvari yanında iki veya üç yedek at taşır, sırayla atlara binildiğinden atlar yorulmadan savaşa devam edebilirdi (*Moğolların Gizli Tarihi*, 1986: 169; Shao Hung, 2012: 73; Xiu Ting, 2012: 135-136, 139).

Moğol atları insan elinden ot yemeyecek şekilde eğitilirlerdi. Nitekim bu atlar, etrafta bulabildikleri otları yerlerdi. Bunlar sahipleri tarafından yılın altıncı ayında geniş meralara salınırlardı. Bu sayede kilo almaya başladıklarından, sefere veya yolculuğa çıktığında ise bu atlara yem verilmezdi. Otlatılmaları gerektiğinde ise genellikle bunu yolculuk veya savaş bitiminde bunu yaparlardı. Moğollar atlarını gündüz yerine genellikle geceleri beslemeyi tercih eder, bunların hantallaşmasını veya yediklerinden hastalanmalarını engellemek için de savaş sırasında atlarına ot ve su vermezlerdi. Özellikle ilkbaharın başında savaş veya seferlerin durduğu vakit bunları taze otlaklara salmayı tercih ederlerdi. Bu sırada atların daha iyi gelişip beslenmelerini tamamlamaları için de atlara binilmesine izin vermezlerdi. Sonbahar geldiğinde de atlar tekrar toplanıp ağızlarına gem vurulur, kilo alıp hantallaşan atlara ot verilmeden bu suretle yaklaşık bir ay bekletilirdi. Atlar, daha sonra kilo vermeye başlayıp çevikleştiklerinde sefere hazır hale gelmiş olurlardı (Xiu Ting, 2012: 136-137).

Moğollar genellikle erkek atları (aygır) kısırlaştırma (iğdiş) yoluna giderlerdi. Nitekim erkek atlardan bir atı damızlık olarak ayırılarak dişi atların (kısarak) içine salınır, diğerleri ise binilmek üzere kısırlaştırılırdı. Damızlık at dışında kısarak ve ağırlar birbirinden ayrı tutularak yaklaşık 500 attan oluşan guruplar halinde dolaştırılırdı (Xiu Ting, 2012: 137; Quentin, 2006: 12). Memlûk ülkesine ihraç edilen Moğol atlarının burada da kısırlaştırıldığı anlaşılmaktadır (Makrizî, 1956: 703).

Atlarda kullanılan eğerler, aşağıda genişçe anlatılacağı üzere hafif deri veya demir levha malzemelerinden yapılmaları sayesinde, atlara yük olmaz ve yumuşak deriden imal edildiklerinden de atların sırtında yaraya sebep olmazdı (Xiu Ting, 2012: 138).

Moğollar, çok sert iklimlere bile dayanıklıydılar. Moğolistan'ın büyük bir bölümü ziraata elverişli olmayan kuru bir iklime sahipti (Cüveynî, 1999: 84). Burada yaşayan insanlar ve atlar sert iklime ayak uydurmuşlardı. Bu sebeple at üzerinde yolculuk yaptıklarında veya sefere çıktıklarında çok sert iklim şartlarından bile etkilenmezlerdi (Carpini, y.y: 46). Tıpkı onlar gibi atlarının da bu yolculuklara dayanıklıydı. Moğol atları çok acıktıklarında kar altında kalmış otları bulup yerlerdi (Carpini, y.y.: 105).

Moğolların Gizli Tarihi'nde "Ak-ağız ve Ak-boz isimli atlar" şeklinde geçen bir kayıttan Moğolların atlarına hususi isimler taktıkları anlaşılmaktadır (*Moğolların Gizli Tarihi*, 1986: 92). Öte yandan atların Moğollar için çok değerli olduğundan onlara kötü muamelede bulunulmasının yasaklandığı anlaşılmaktadır. Devrin kaynaklarında, atlar için kullandıkları kamçıya dayanmak ve ata yularıyla vurmak büyük kabahat olarak görüldüğüne dair kayıtlar mevcuttur (Carpini, y.y.: 39). Aynı şekilde ata işkence yapmak da büyük bir suç telakki edilir ve başı ile gözüne vuranlar ölümle cezalandırılırdı (Xiu Ting, 2012: 132).

Moğollarda hükümdarlara sunulan atların serbestçe dolaşmalarına izin verirdi. Nitekim kimse bunlara binmeye cesaret edemezdi (Carpini, y.y.: 36-37). Moğollarda bir dönem at ihracatının yasak olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Palno Carpini, Rusya'daki Chernoglove büyük prensi Andreas'ın Moğol atlarını ülkeden çıkartıp sattığı için, Batu tarafından yargılandığını, iddia ispat edilemediği halde, prensin idam edildiğini yazmaktadır (Carpini, y.y.: 38). Buhara'nın 1220 yılında zaptı sırasında şehrin imam, şeyh ve âlimleri ahırlarda atların ve katırların bakımı ile görevlendirilmişlerdir (Cüveynî, 1999: 134).

3. Atın Moğol Yaşamındaki Yeri

Moğollarda at sadece savaşta değil, günlük hayatta da çok önemli bir yere sahipti. Nitekim Moğolların yaşamına müşahede eden dönemin kaynakları, onların at sırtında büyüdüklerini, yaya askerlerin hiç olmadığını, tüm bireylerin süvarilerden oluştuğunu, boş zamanlarında ise savaş sanatları öğrendikleri belirtirler (Shao Hung, 2012: 71; Xiu Ting, 2012: 139; Quentin, 2006: 11-12). Moğollar, bir hayli fazla at sürülerine sahip olurdu. Bir şahsın zenginliğini sahip olduğu at sürülerinin sayısına göre belirlerlerdi. Plano Carpini, Moğolların hayvan sürüleri, özellikle deve, sığır, koyun, keçi ve at bakımından zengin olduklarını, onlardaki kısrakların çokluğu dünyanın hiçbir yerinde olmadığını, buna karşın domuz veya diğer hayvanlara sahip olmadıklarını belirtir (Carpini, y.y.: 33). Cüveynî de eskiden Moğollarda yöneticilerin kullandığı demir üzengi ile sıradan halktan ayırt edilebildiğini yazmaktadır (Cüveynî, 1999: 84). Ayrıca Cengiz Han'ın oğlu Cuci, babasına 20.000 soylu at hediye ederek ona olan bağlılığını göstermiştir (Cüveynî, 1999: 157)

Moğolistan'ın geniş çöllere sahip olması ve odun gibi yakacakların zor bulunması sebebiyle at tezeklerinin ateşin yakılmasında kullanıldığı bilinmektedir (Carpini, y.y.: 26). Ayrıca ölen kişi soylu bir kişi ise atların sahipleriyle birlikte gömüldüğü olmuştur (Cüveynî, 1999: 186). Nitekim ölü ile birlikte değerli eşyaların yanında bir kısrak veya yavrusu, bir at, eğer ve üzengileri ile birlikte gömülürdü. Plano Carpini, başka bir atın da cenaze töreninde yendiğini ve derisi samanla doldurularak, sopa ile birlikte iki veya dört kazık ayak üzerine dikilip, mezarın üzerine yerleştirildiğini, böylece ölen kişi ikamet etmek için bir çadıra, kendisine süt verecek bir kısraka, aynı

zamanda hem damızlık olacak hem de binebileceği bir ata sahip olduğunu, törende yedikleri atın kemikleri de ölünün ruhunun selameti için yakıldığını nakletmektedir (Carpini, y.y.: 41-42).

Moğol atları genellikle bini hayvanı olarak kullanılmışsa da katır ve eşeklerle birlikte yük için de kullanıldıkları bilinmektedir (Cüveynî, 1999: 169). Moğol İmparatorluğu devlet teşkilatında at seyisliği büyük bir önem arz etmekteydi (*Moğolların Gizli Tarihi*, 1986: 59). Moğol İmparatorluğu'nun birer kolu olan İlhanlılarda da ahtacılar (mirahur) denilen ve hükümdar atı başta olmak üzere ordunun at veya koyun sürülerine bakmakla yükümlü şahıslar bulunurdu (Emin, 1357: 15-16). Bunlar, İlhanlılarda *divan-ı saltanata* bağlı bir birim olup, barış zamanında atların bakımı ve hastalıklarıyla ilgilenirlerdi. Ayrıca tavla işleri ile de ilgilenir, savaş durumunda ise ordunun önünden giderek güzergâh boyunca savaşta kullanılacak atların yem ihtiyacını karşılayarak otlakların durumuna bakardı. Bazı zamanlarda ise vergi bile topladıkları olurdu. İlhanlı hükümdarlarından Abâkâ Han'ın (1265-1282) *ahıncısı* olan Caltâr Bahadır, 680/1281 yılındaki Hıms seferinde bu görevle yola çıkmış; fakat Memlûk ordusunun eline esir olarak düşmüştür (Baybars el-Mansûrî, 1998: 194-196; İbn Furât, 1942, c.VII: 212-214; İbn Sibât, 1993, 475). *Ahtaclann* emrine *harbende* adı verilen ahırların bakım veya temizliği ile ilgilenen görevliler ve seyisler bulunmaktaydı (Uzunçarşılı, 1998: 189).

Moğollar seferden önce bir öncü kıtasını kıl çadır, at ve silahla donanmış olarak gönderirlerdi (Carpini, y.y.: 79). Moğolların savaşta kullandıkları atlar zırhlı olup (Cüveynî, 1999: 120), binicileri de ayaklarına birer koruma takarlardı. Her asker atın üzerinde iken miğfer ve zırh taşırdı. Atların bu zırh ve örtülerinin bazıları ise deriden olurdu. Plano Carpni, bu zırhların yapılışını şu şekilde yazmaktadır;

“öküzlerin veya diğer hayvanların derilerinden, bir avuç genişliğinde şerit parçalar keserler. Bunlardan üç veya dördünü birbirine yapıştırırlar ve ayrıca ince kayışlar ya da iplerle birbirine bağlarlar. En üst parçaya bağlamış oldukları ipi bir alttakinin ortasından geçmek üzere bağlayarak, böyle devam ederler. Atlı savaşçı atın üzerindeyken öne doğru eğildiği zaman, bu parçalar iki, üç kat yukarıya birbiri üzerine kayarak binerler” (Carpini, y.y.: 77).

Atları korumak için takmış oldukları zırh ise beş parçadan oluşmaktaydı. Nitekim Plano Carpini'nin anlattığı üzere, atın her iki sağrısına kuyruktan atın başına kadar uzanan yere birer parça bağlanır ve bu parçalar eğerin altından atın kalçalarını kaplardı. İkinci parça atın sırtından aşağıya her iki yanına doğru sarkar ve karın altında sıkıca bağlanırdı. Üçüncü parça yuvarlak boru şeklinde atın kuyruğuna geçirilir, dördüncüsü atın göğsüne bağlanırdı. Kuyruğa takılan parça dışındaki diğer deri parçaları atın dizlerine veya ayaklarına kadar inerdi. Beşinci parça demirdendi ve atın alını ile boynunun her iki tarafını koruyacak şekilde olup göğüs, sırt ve boyun zırhlarına tutuşturulurdu. Binicilerin zırhları ise dört kısımdan ibaretti. Bir parça atın baldırlarından boğaza kadar olup, önde göğüs üzerinde dar olmak üzere, kollardan başlayarak, aşağıya doğru devam ederek binicinin bütün

karın kısmını kaplardı. Diğer parça omuz üzerinden enseden aşağıya doğru karın üzerini örten kısma doğru uzanarak, kalçaları kaplardı. Arkadaki ve öndeki bu iki parça omuzlar üzerinde birleştirilerek, iki demir apolet ile birbirine tutturulur ve tokalarla sağlamlaştırılır. Üçüncü olarak her kolda bir kol zırhı (kolluk) bulunur ve bunlar omuzlardan ellere, hatta daha aşağıya doğru serbest olarak uzanırdı. Dördüncü olarak da ayaklarında da birer zırh vardı. Bütün bu ayrı parçalar tokalarla birbirine tutturulurdu. Miğfer ise üst kısmında demir veya çelikten yapılıp, ense ve gırtlak koruyan kısmı deriden yapılmaktaydı. Bütün bu parçalar birbirine tutturulmuş el büyüklüğünde deri kayış parçalarından imal edilirdi (Carpini, y.y.: 77-78).

Atların üzerinde kullandıkları zırhlar ise demirden olup her biri bir parmak genişliğinde ve bir el uzunluğunda olan ince demir plakaların bir araya getirilmesiyle imal edilirdi. Her bir plakaya sekiz küçük delik deldikten ve (vücuda dönük) iç taraflarına üç sağlam kayış yerleştirdikten sonra, bir plakayı diğerinin üzerine koyar ve bu delikler boyunca, balık pulu şeklinde uzayıp gitmesi için, ince kayışlarla birbirine bağlardı. Bu sayede kayışların üst kenarları içten ve dıştan birleştirilerek, plakaları sağlam tutmaları sağlanırdı. Bu demir parçalardan, bir şerit yapıp şeritlerin hepsini birbirine bağlardı (Carpini, y.y.: 78-79).

Moğolların Gizli Tarihi'nde geçen bir kayıta Cengiz Han'ın askerlerine av seferleri dışında kuyruk kayışları ve soluk zincirlerin takılmamasını, başlarının ise serbest kalmasını (gem takılmaması) emrettiği yazılmaktadır (*Moğolların Gizli Tarihi*, 1986:127). Atların üzengileri ise çok kısa olurdu (Carpini, y.y.: 49).

Moğol komutan ve askerleri kaçan düşmanı kovalayıp atlarını gereksiz yere yormazlardı. Moğol askerleri bir gün bindikleri ata, dinlenip çevikleşmesi için üç dört gün binmezlerdi (*Moğolların Gizli Tarihi*, 1986: 127; Carpini, y.y.: 98). Moğollarda, savaşa karar verildikten sonra, ilk olarak tümü ile süvarilerden oluşan seçkin birliklerden oluşan *yezek*/öncü birliği (Reşîdüddîn, 1373: 976; İbn Bibi, 1996, 160; İbn Mugeyzel, 1425: 80, 84; Emin, 1357: 266-267) dört bir tarafa gönderilir ve önlerine gelen insanları öldürmek veya çeşitli işkenceler yapmak suretiyle, halka korku verilmesi sağlanırdı. Bunların da esas amacı hem ordunun harekât güzergâhı boyunca yolların emniyetli olup olmadığını öğrenmek hem de düşman tarafından kurulabilecek pusu ve tuzaklara düşmeyi engellemektir. Atlılardan oluşan bu öncü birlikler genellikle yüksek yerlerde gözlem yaparlardı. Bazen yerli ahalden veya düşman birliklerinden yakaladıkları kimselerden ordunun hangi yolda ilerleyebileceğini, hangi şehrin zapt edilebileceğini, hangi yerlerin zapt edilmeye uygun olduğunu, her şeyden önce de düşmanın o sırada nerede konuşlandığını ve nerenin savaşa daha uygun olduğunu öğrenirlerdi. Ardından asıl ordu hareket eder ve itaat etmeyen yerler büyük yağma eşliğinde işgal. Bunları yaparken de ordu komutanları küçük birlikleri etrafa keşif amaçlı gönderilir ve şayet civarda saklanan birileri varsa bulup getirirlerdi (Xiu Ting, 2012: 144; Carpini, y.y.: 80).

Moğollar, yiyecek ve içeceklerini de yanlarında taşımaktaydılar. Nitekim Plano Carpini, bütün komutanların yanında ince deriden yapılmış bir torba olduğunu, bu torbanın içine silah, elbise ve şahsi eşyaları koyduktan sonra, daha önce torbanın ağzına geçirilmiş bağlarla ağzını sıkıca bağladıklarını yazmaktadır. Böylece deri torbanın şişik hale geldiğini, atın eğerine bazı büyük eşyalar koyarak üzerine oturduklarını, bu torbayı atların kuyruğuna bağladıklarını ve askerlerden birisi öne geçip hem yüzer hem de atın yularını tutarak karşı kıyıya geçtiklerini belirtmektedir. Ayrıca bazen de atları bir grup halinde suya sürdüklerini, yanlarına yüzerek onlara yön veren askerler koyup, kendileri de önceden hazırladıkları iki kısa kürekle torba üzerine oturmuş olarak ve kürek çekerek karşıya geçtiklerini kaydetmektedir. Diğer atların ise önden suya sürülen atları izleterek dereleri ve büyük nehirleri aşmış olduklarını nakleder. Askerin ise yanlarında bu tarzda ama daha küçük olan birer deri torba bulunduğunu, onları da silah veya diğer eşyalarını içine koyarak ağzını kapatıp atlarının kuyruğuna bağladıklarını, torbaların üzerine binilecek kadar büyük olmadığı durumlarda ise kendileri yüzerek karşıya geçmek zorunda kaldıklarını yazmaktadır (Carpini, y.y.: 80).

Eldeki kaynaklardan anlaşıldığı üzere Moğollar, at üzerinde savaşmak için düz sahaları tercih eder ve dağınık olarak hücumu geçerlerdi. Düşmanı tartmadan veya daha önce küçük çatışmalara girmeden büyük taarruzda bulunmazlardı. Düşman hattı yarıldıktan sonra ise davul eşliğinde ve her bir ağızdan çığlık atarak daha coşkulu bir halde savaşmaya başlardı (Xiu Ting, 2012: 146-147). Genellikle ilk saldırıda düşmana ağır kayıplar verdirilir, eğer bu da etkili olmazsa hazırda tutulan ikinci bir birlik ile aynı safa ikinci bir darbe daha indirirdi. Düşman dört bir taraftan kısıpca alındıktan sonra da davul ve çığlık sesleri arasında eş zamanlı nihai taarruz gerçekleştirilirdi. Bir diğer yöntem ise yuvarlak kalkan taşıyan askerlerin atlarından inip düşmanı ok ateşine tutarak düşmanın ilk saflarını bozması ve bu sayede safları bozulan düşmanın panik halinde etrafa dağılmasıyla hazır tutulan tam donanımlı başka bir ordunun genel taarruza geçerek nihai darbeyi indirmesiydi. Söz konusu okçu birliğe düşman tarafında saldırı olması durumunda da süvari birlikler savaşa dâhil olur ve düşmanın daha fazla ilerlemesine engel olurdu. Bu okçu birliğin atışları etkili olmadığı durumlarda da safları bozmak için boğa veya yabani at sürüleri düşmana doğru salınır ve bu yolla düşman hatları dağıtırdı. Moğol askerlerinin sayılarının az olduğu durumlarda ise savaş meydanına toz toprak saçılırdı. Saldırı sırasında atların arkasına ağaç dalları bağlanarak harekete geçildiği vakitte de ağaç dalları sebebiyle toz havaya kalkar ve toz bulutu içerisinde kalan ordunun bu sayede düşman tarafından daha kalabalık görünmesi sağlanırdı (Xiu Ting, 2012: 148-150).

Moğollarda av ile savaş seferleri aynı titizlikle icra edilirdi. Savaşlarında da düşmana bir av gözüyle bakar, tıpkı bir insanın kendinden misli büyüklükteki av hayvanlarını yere serdiği gibi kendilerinden kalabalık orduları alt etmeyi başarırlardı. Nitekim tıpkı av partilerindeymiş gibi öncelikle düşmana vur kaç taktiği ile afallatacak darbeler indirilir, düşman bu kızgınlıkla karşı

saldırıya geçerse de kontrollü bir suretle geri çekilerek onları bu yolla yorar, daha sonra da ani bir dönüşle imha ederlerdi. Bu sebeple söz konusu savaşlar tam bir taktik üzerine yapılırdı. Her manevra veyahut düşman saldırıları sırasında her bir ordu veya asker, komutanı tarafından ihtar edilmese bile ne yapacağını önceden bilirdi. Tüm bu hamleler de atın kabiliyetine göre belirlenirdi (Carpini, y.y.: 82; Quentin, 2006: 26).

Moğollarda atlar, sadece bir binek veya savaş aracı olarak kullanılmazdı. Kısıraklardan elde edilen sütün tulum içine konulup ekşitilerek hazırlanan içecek, hükümdar başta olmak üzere tüm Moğollar için en makbul içecek olduğu bilinmektedir. *Kımız* o kadar değerliydi ki Moğolların bunu vergi olarak her üç günde bir verdiklerine dair kayıtlar bulunmaktadır (Xiu Ting, 2012: 141-142; Simon de Saint Quentin, 2006: 20; Rubruk, 2001: 36-37). Ayrıca Moğollar, *kımız*ı hem içki hem de beslenmek için tüketir, savaşlarda askerin esas besin teşkil ederdi (Xiu Ting, 2012: 141; Rubruk, 2001: 37; Marco Polo, 1979: 69). Bu içecek toylardan savaşlara kadar birçok alanda bir hayli fazla tüketilir, devletin dört bir yanından getirilen güzel kızların raksları eşliğinde eğlenilirdi (Cüveynî, 1999: 185-186, 492; Kiragos, 2007: 53). *Kımız*, genellikle yazın tüketilir ve çadırın girişinde bulunurdu. Kaynaklar, Moğolların yazın *kımız* içtikleri sürece başka bir yiyeceğe ihtiyaç duymadıklarını naklederler (Shao Hung, 2012: 73; Xiu Ting, 2012: 110; Quentin, 2006: 20; Rubruk, 2001: 35).

Öte yandan *kımız* Moğol kültüründe hem zevk aracı hem de dini bir anlam ifade etmekteydi. Nitekim Wilhelm von Rubruk, Moğolların içmek için bir araya geldiklerinde içkiyi ilk olarak çadırın içinde bulunan figürlere sunduklarını; daha sonra da uşağın gelip tasları *kımız* ile doldurarak çadırda bulunanlara ikram ederek, üç kere yere vurmak suretiyle güneye doğru ateşe, doğuya doğru havaya, batıya doğru suya, kuzeye doğru ölümlere saygı olarak bu *kımız*dan birazını döktüğünü yazar (Rubruk, 2001: 34). Bu kayıttan anlaşıldığı üzere Moğollarda ateşe, havaya, suya ve ölümlere karşı birer kültün var olduğu anlaşılmaktadır. Wilhelm von Rubruk ayrıca söz konusu şahsın bundan içmek istediğinde de içkiden birazını yere, yok eğer at üzerinde ise içkiden birkaç damla atın boynuna ve yelesine döktüğünü belirtir (Rubruk, 2001: 34, 111).

Eldeki somut kayıtlar, Moğolların balıkçılıkla az uğraştıkları, lüzum görmedikçe at eti yemedikleri yönündedir. Bu, at etinin Moğollar arasında çok makbul sayılmasıyla ilgili olabilir (Carpini, y.y.: 47). Nitekim at, Moğollarda bir hayli değerli olduğundan onun etini genellikle ziyafetlerde ve cenazelerde tükettiklerine dair kaynaklarda kayıtlar mevcuttur. Bunun yerine daha çok koyun, inek, domuz, yabani kemirgen hayvanlar, balık ve av hayvanlarının etlerini yedikleri bilinmektedir (Shao Hung, 2012: 73-74; Xiu Ting, 2012: 109; Quentin, 2006: 20; Rubruk, 2001: 36-38, 50; Grigor, 2012: 23; Kiragos, 2007: 53; Boyle, 1965: 145-150). Avladıkları av hayvanlarının etleri ile kışın beslendiklerinden bu süre zarfında evcil hayvanlar kesilmezdi (Xiu Ting, 2012: 112).

Plano Carpini, doğum yapan kısrakların rahminden geriye kalanları pişirip yediklerini rivayet etmektedir (Carpini, y.y.: 47-48).

Moğolların yaşadığı yerler ağaç bakımından fakir bölgeler olduğundan, ekmeklerini pişirmek için genellikle at tezeği kullanırlardı (Xiu Ting, 2012: 111; Rubruk, 85). Moğollar, herhangi bir ülkeye elçi yollandığında, sayıları ne kadar olursa olsun, halkın bu elçilere gerekli olan atları ve iaşeyi temin etmesi zorunluymuştu. Aynı şekilde diğer ülkelerden vergi getiren veya elçi olarak gelen kimselere de devlet at, araba ve iaşe vermek zorundaydı (Carpini, y.y.: 69).

Sonuç

Netice itibariyle Moğol yaşamının neredeyse tüm alanlarında atların hayati bir öneme sahip oldukları anlaşılmaktadır. Devrin kaynaklarının verdiği kayıtlardan görüldüğü üzere, göçebe bir yaşam süren Moğolların mensup olduğu Bozkır yaşam kültürü, neredeyse at ile özdeşleşmiş bir özelliğe sahipti. Öyle ki at, her Moğol'un bineği, savaş aracı, etinden ve sütünden faydalandığı bir besin kaynağıydı. Günlük yaşam biçimleri atın kabiliyetine göre belirlenir, iktisadî uğraşlar da buna bağlı olurdu. Ayrıca sanat ürünlerinde de attan etkilenmişlerdi. Moğollarda neredeyse her birey güne atın sırtında başlar, av veya savaşa çıkacaksa bunu ata binerek yapar; toy, cenaze ve düğün merasimi gibi özel günlerini at eti ziyafeti vererek hassasiyetlerini gösterirdi. Kısrakların sütünden imal edilen *kımız* da esas besinlerini oluştururdu. Moğollar ata bir hayli önem verip, atı günlük yaşamlarının merkezine koymuşlardır.

Kaynakça

- Aknerli Grigor. (2012). *Okçu Milleti Tarihi*. çev. Hrand D. Andreasyan, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Bauman, Jan. (1986). *Particulars About the Przewalski Horse*. Foundation for the Preservation and Protection of the Przewalski horse.
- Baybars el-Mansûrî. (1998). *Zübdetü'l-fikre fî tarih el-hicre*. thk. D. Richards, Beyrut.
- Boyle, A. (1965). A Form of Horse Sacrifice Amongst the 13th- AND 14th-Century Mongols, *Central Asiatic Journal*. 10-3/4, 145-150.
- Cüveynî. (1999). *Tarih-i cibangüşâ*. çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Emin, Şems Şerik. (1357). *Ferbeng Islabat-ı Divanî Devran Moğul*. Tahran.
- İbn Furât. (1942). *Tarihü'd-duvel el-müluk*. thk. Konstantin Zureyk, c.VII, Beyrut.
- İbn Mugeyzel. (1425). *Zeyl müferricü'l-kurûb fî abbâr Beni Eyyûb*. thk. Ö. Abdüsselam Tedmurî, Beyrut.
- İbn Sibât., (1993). *Sıkkü'l-abbar*. nşr. Ö.A. Tedmurî, c.I-II, Trablus.
- İbn Bibi, (1996). *el-Evamirü'l-ala'ye fî'l-umuri'l-ala'ye*. çev. Mürsel Öztürk, c. I-II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kalkan, Mustafa. (1997). Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy Atının Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm. *Erdem*, 9-27, 1129-1142.
- Kiragos. (2007). *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. haz. Hasan Oktay, İstanbul: Selenge Yayınları.
- M.N. Przevalsky. (1990). *Tibet Seyahatnamesi*. Çev. Ömer Cenap Eren, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Makrizî. (1956). *Kitabü's-sulûk li marifetü'd- duvelü'l-mulûk*. nşr. Mustafa Ziyade, c.I-IV, Kahire.
- Marco Polo. (1979). *Marko Polo Seyahatnamesi*. çev. Filiz Dokuman, c. I-II, İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Moğolların Gizli Tarihi*. (1986). çev. Ahmet Temir, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Onay, İbrahim. (2015). Bozkır Kültüründe At Yetiştiriciliği ve Çin ile Olan İktisadi, Siyasi İlişkilerdeki Yeri. *Turkish Studies*, 10/13: 215-234.
- Plano Carpini. (y.y.). *Moğol Tarihi ve Seyahatname*. Çev. Ergin Ayan, Trabzon: Derya Kitapevi.
- Reşiduddîn. (1373). *Câmi'üt-tevârih*. tsh. Muhammed Rûşen ve Mustafa Müsevî, c. I-IV, Tahran.
- Salensky, W. (1907). *Prjevalsky's Horse*. trans. M.H. Hayes-O.C. Bradley: London.
- Shao Hung. (2012). *Meng Ta pei lu, Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*. haz. Mustafa Uyar, çev. Ankhbayar Danuu, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Simon de Saint Quentin. (2006). *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu*. çev. Erendiz Özbayoğlu, Antalya: Daktav Yayınları.

Sümer, Faruk. (1983). *Türklerde Atçılık ve Binicilik*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Wilhelm von Rubruk. (2001). *Moğolların Büyük Han'ına Seyahat; 1253-1255*. çev. Ergin Ayan, İstanbul: Ayışığı Kitapları.

Xiu Ting. (2012). *Hei Ta shi lu, Cengiz İmparatorluğu Hakkında İlk Tarih Kayıtları*. haz. Mustafa Uyar, çev. Ankhbayar Danuu, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 1

Geleneksel Kayseri Düğünlerine Dair*

Traditional Kayseri Weddings

Neslihan Altuncuoğlu*

Özet

Evlilik, toplumların yaşantıları boyunca uyguladıkları, sosyal donatılarla zenginleştirilmiş bir olgudur. Toplumun temel taşı ailedir ve aile kurumunun tesisi evlilikle başlamaktadır. Gelenek ve göreneklerimiz içerisinde düğünler önemli bir yer kaplamaktadır. Düğün, Türk kültürünün en temel unsurlarından biridir ve aile kurumunun önemine işaret eden bir gelenektir. Evlenen çiftler için düğün yapılması insanlık tarihi kadar eskidir. Milletlere ve yörelere göre farklılıklar arzetsede, hepsinin temelinde eğlence ve kutlamalar vardır. Toplumdan topluma farklılıklar gösterse de Kayseri’de evlilik öncesi birtakım hazırlıkların, seremonilerin sırasıyla yapılması gerekmektedir. Kayseri’de, evlenme ile ilgili gelenek ve göreneklerin çoğu günümüze kadar süregelen olup, geçmişte uygulanan bazı seremoniler, çağın getirdiği yenilikler doğrultusunda birtakım değişimler geçirmiştir. Bu çalışmada, Kayseri’de oldukça önemli bir yer teşkil eden düğün gelenekleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kayseri, Evlilik, Düğün, Gelenek.

* Bu çalışma Neslihan Altuncuoğlu’nun Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde kabul edilen “Türk Kadınının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Hayata Katılımı (Kayseri Örneği:1923– 1950)” adlı Doktora tezinden üretilmiştir.

* Sorumlu Yazar/Corresponding Autor: Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kayseri Türkiye, ORCID ID: 0000-0002-3244-5077.

Atıf/Citation: Altuncuoğlu, N. (2022). Geleneksel Kayseri Düğünlerine Dair. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2022 (1), 76-95.

Abstract

Marriage has existed since ancient times. The headstone of society is family. The foundation of family unity begins with marriage. Wedding is the foundation of Turkish culture. The wedding tradition does not belong to one nation or one public, it is universal in purpose of serving. But, sometimes the road fort his purpose and steps may be difference, it's all about fun and celebration. Most of the traditions in Kayseri have survived until today but There have been changes in some ceremonies. In this study, traditional Kayseri weddings will be examined.

Keywords: Kayseri, Marriage, Wedding, Tradition

Giriş

Türk toplumlarında evlilik, bir erkeğin toplumda bir tabakadan diğer bir üst tabakaya yükseliş, baba olmanın meşrulaştırılması ve Türk Devletlerinin temeli olan aile kurumunun esas yöneticiliğine yani atalığa terfiidir. Bir bayan içinse evlilik, genç kızlıktan kadınlığa geçiş, anne olmanın meşrulaştırılması ve Türk ailesinin yönetici yardımcısı olan hatunluğa geçişidir. Düğün, iki gencin kaderlerini birleştirmeleri açısından, yeni bir hısımlık bağlantısının kurulması yönüyle aileler arası ilişkileri, iki tarafın akraba, dost, komşu çevrelerinin katılımını içine alır. Türklerde evlenme ve düğün, toplum tarafından çok önem verilen sosyal bir olgudur (Demir-Topbaşoğlu, 2016: 15).

Türklerde düğün, yeni bir ev açma, aynı zamanda soyun devamı anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla aile önemli bir görevi de yerine getirmiş olur. Ailenin oluşumundaki ilk adım olarak görülen düğün olgusu ise, eğlence kültürünün bir ögesi olmasının yanı sıra, aileye giden bir yolun başlangıcı olduğu için önemli görülmüş, bu yüzden bazı düğünlerde dini uygulamalar da görülmüştür. Dini uygulamaların yapıldığı bu tarz etkinlikler, mevlidli düğün olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple düğünlere yalnız bir eğlence gözüyle bakılmamıştır. Türk sosyal hayatı içerisinde önemli yer edinmiş olan düğünler, günümüzde de şenlik havası biçiminde gerçekleştirilmektedir. Örneğin düğün törenlerinde yemek verme geleneği, bugün Anadolu'nun hemen her yerinde görülen bir uygulamadır. Benzer biçimde, Türklerde devlet erkânı tarafından çeşitli vesilelerle düzenlenen etkinliklerin benzerleri, tarihte yaşanan önemli olayların yıldönümlerine istinaden düzenlenen resmi bayramlarla gerçekleştirilmektedir. Tarihte görülen eğlence ya da şenlik anlayışına bakıldığında da günümüzdeki anlayış ve uygulamalarla aralarında fazlaca bir farklılık bulunmadığı görülmektedir. Bununla birlikte eğlence kavramı, değişen yaşam koşulları ve çevrenin etkisiyle, çok daha farklı etkinlikleri ya da vesileleri bünyesinde barındırır hale gelmiştir. Ancak düğün törenlerinin geçmişten günümüze değin değişmeyen ya da çok fazla işlevini yitirmeyen en önemli yanı, insanları bir araya getirmesi ve dolayısıyla paylaşımın yaşandığı bir mekân olmasıdır (Berber, 2009: 9).

Eskiden akd, düğüm, düğün manasına, yani iki tarafın birbirine söz vermesi, bağlanması anlamına gelen düğünün, eğlenceli, çalgılı, yemekli toplantılara karşılık olarak kullanılması daha sonraları olmuştur (Yakıcı, 2010: 32-36). Anadolu Türk Halkı için düğün, kuralları toplum tarafından belirlenerek kesinleştirilmiş kutsal bir tören olarak görülmüştür (Çetin, 2008: 120). Evlenme, aile kurumunun oluşmasındaki işlevi, neslin devamı, ayrıca sosyal hayatın düzen ve istikrarındaki rolü nedeniyle de evrensel bir nitelik taşımaktadır (Oruçov, a 2018: 180). Evlilik, toplumların devamını ve soylar arası bağ kurmayı sağlayan sosyal bir mekanizmadır. Tarihte onlarca güçlü devlet kuran Türklerin bu kabiliyetlerinin ardında yatan nedenlerden biri de sağlam atılan aile

temelleridir. Aile yapısının en önemli kişilerinin başında kadın gelmektedir. Kadın, ailenin direği, yuvayı kuran olarak görülmüş, her dönemde büyük önem verilmiştir. (Kartal, 2017: 45).

Evlenen çiftler için düğün yapılması insanlık tarihi kadar eskidir. Milletlere ve yörelere göre ayrıntılarda bazı farklılıklar olmakla birlikte hepsinin birleştiği nokta eğlenceye yönelik olmasıdır. Düğünler, yapıldığı topluma ve zamana göre büyük değişiklikler göstermekle birlikte kız ve erkek evinde icra edilen törenler, gelinin evliliğe hazırlanması, merasimle kocasının evine getirilmesi, davetlilere koca evinde yemek verilmesi veya diğer ikramlarda bulunulması bütün düğünlerin ortak özellikleri arasındadır (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,1994; 15-16). Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi Kayseri'de de evlenme, toplum hayatının merkezinde konumlanmıştır. Bu çalışmada, birçok özelliğini günümüzde de muhafaza eden geleneksel Kayseri düğünleri üzerinde durulacaktır.

Geleneksel Kayseri Düğünlerine Dair

Kayseri'de düğün ritüelleri ana hatlarıyla şu aşamalara göre uygulanır: Evlenme arzusunu belirtme, görücü gezmek (dünürçülük), söz kesme, düzen, şerbet (nişan), dünürlük çağırma, damat derintisi, çeyiz gösterme, gelin hamamı, kına, düğün ve kız arkası.

Görücü

Döşenmiş odaya yani misafir odasına alınan görücüler biraz oturduktan sonra: “Hanım kız nerede, gelsin görelim?” derler. Kız evi de kızı giyindirip, kuşandırıp getirir. Kız gelenlerin elini öpüp dışarı çıkar. Biraz sonra görücülerden yaşlı olanı su ister. Suyu kız getirir. Yaşlı kadın suyu içerken, kız odanın ortasında ellerini göğsüne veya göbeğinin üzerine kavuşturarak durur. Görücüler suyu içerken, kızı tepeden tırnağa süzerler. Su içildikten hemen sonra misafirler kalkıp giderler (Barlas, 1963: 14). Bu aşamada kahve ikramı yapılmaz, bu nedenle bu iş çok zaman almaz, gelen misafirler kısa sürede kız evinden ayrılır (1939 Doğumlu Ayşe Bozkurt ile Yapılan Söyleşi). Görücüler eğer kızı beğendilerse, oğlanın diğer yakın, hısım ve akrabaları da gelip ayrı ayrı kıza bakarlar. Bütün ailede çoğunluk kızı beğenirse almaya karar verilir. Oğlanın annesi kızı bizzat gidip istemez. Oğlanla aynı çatı altında yaşayan diğer kadınlar da kızı isteyemezler. Böyle bir şey ayıp sayılır. Kızı istemeye çok yakın yaşlı akraba kadınları giderler (Barlas, 1963: 15-16).

Söz Kesme

Kadınlar kendi aralarında anlaşınca, işi resmiyete bindirmek için erkekler aralarında dünürlük düşürürler, yani söz kesmek için toplantı yaparlar. Söz kesmeye oğlanın dede, amca, baba, dayı gibi yakın erkek akrabaları, kızın babasının işyerine veya akşam evine giderek dünür düşerler.

Bu ilk gelişte kızın babasından kızını Allah'ın emri ile isterler. Kız babası formalite icabı “mühlet ister”. Burada içilen kahve, kızın sözünün alındığının bir ifadesidir.

Büyük Kahve: Söz kahvesi içildikten sonra, büyük kahve için en yakın gün, genellikle ilk cumartesidir kararlaştırılır. Büyük kahve denilen bu tören kız evinde olur. Oğlan evinin ve kız evinin uzak-yakın tüm akrabalarına, konu komşulara haber gider. Mahallelerinin imamını da alarak kız evine gelirler. Bu toplantıda damat bulunmaz. Oğlan evi, önceden, kız evine kahve, şeker, meşrubat ve pasta gönderir. Akşam namazından sonra davetliler gelmeye başlarlar. Önce yaşlılardan başlanarak kahve ikramı yapılır. Daha sonra, içi meyve suyu veya meşrubat dolu bardakların bulunduğu bir tepsi ortadaki sehpanın üzerine konulur. Bu arada hoca dualar okuyup hayırlı olmasını diler. Sonrasında kız evi de aralarında anlaşp şerbet(nişan) gününü bildirir (Barlas, 1963: 16).

Düzen

1930–1935 yıllarına kadar düzeni kız evi düzermiş, daha doğrusu şerbetlik alırlarmış, zamanla bu iş oğlan evine geçmiştir. Düzen düzmek demek, kızın nişan günü ve daha sonra giyeceği elbiselerle, diğer aksesuarı (makyaj malzemesi, manto, ayakkabı, terlik, çanta) almak demektir (Konakçı, 69). Düzen düzmeye gelin kız, birkaç yakın akrabası, kaynata, kaynana, bir evli, bir bekâr kadınla gidilir. Akşama kadar çarşıda dolaşılır, alış-veriş yapılırdı. Bu arada kaynata, gruba, öğleyin lokantada yemek yedirir. Bu eşyalar o gün oğlan evine gelir. Oğlan evinin yakınları ertesi gün düzene bakmaya gelirler. Bir veya iki gün sonra bu eşyalar kız evine götürülür (1939 Doğumlu Ayşe Bozkurt ile Yapılan Söyleşi).

Şerbet (Nişan)

Nişan organizasyonunu kız tarafı yapardı ve bu tören kadınlar arasında gerçekleşirdi. Bu tören genellikle kız evinde yapılırsa da kız tarafının tespit ettiği uygun bir yerde de yapılabilirdi. Kayseri’de bu iş için genellikle Kayseri Ticaret Odası salonu ya da uygun geniş salonu olan yakın bir akrabanın evi tercih edilirdi. Oğlan tarafı nişan günü dağıtılmak üzere, tek kişiye mahsus paketlenmiş, içinde lokum, çikolata, badem şekeri, akide şekeri ve kağıtlı şekerin bulunduğu, kurdeleyle bağlanmış olan paketleri kız evine gönderir. Bu hazırlanmış paketler nişan günü gelen konuklara ikram edilir (1939 Doğumlu Ayşe Bozkurt ile Yapılan Söyleşi).

Şerbetlik olarak gönderilenler genel hatlarıyla şunlardır: Siyah kadife elbise, saten telliyan denilen altı ipek, üstü sırmalı elbise, harput gezisi denilen her tarafı işli şalvar, atlas vs. den yapılmış dışlıklar, sırmalı kadifeden yapılmış dört etekli entari, üzeri düğmeli bot yandan düğmeli bot, siyah veya renkli ipekten yapılmış nakışlı dize kadar uzanan çorap, tepesi altın ve arkası püsküllü pullu fes, üstü bir sıra altın elmaslı işli başlık, saç süsü olan mahmudiyeler, belli büzmeli pelerin, sırmalı, kâbe çarü,

mahat denilen sedir örtüsü, kilim gibi eşyalar. Alınan bu hediyeler ve oğlan evi akrabalarının saçı denilen hediyeleri bavullara doldurularak pazartesi sabahı kız evine yollanır. Akrabaların en çok yolladığı saçı halıdır. Bavullarla eşyaları getirene bahşiş verilir, eşyalar gelince kız evi hemen komşu ve akrabalarına haber salıp şerbetlik geldi, gelin bakın, der ve eşyalar konu komşunun huzurunda açılır. Şerbet günü sabahleyin kız evine, oğlan evinden sandıkla kesme şeker ve kağıtlı şeker yollanır. Kız evi kesme şekeri eritip süzer ve şerbet hazırlar. Kız ve oğlan evi davetlileri öğle ezanından itibaren toplanırlar. Para ile tutulan veya davetli kadınların çaldığı havalarla oynayıp eğlenirler (Barlas, 1963: 18). Bütün davetliler toplandıktan sonra oğlan evinden bir yaşlı kadın: “Gelin kızımızı getirin” der. Kız getirilir. Önce oğlan evi davetlilerinin, sonra kız evi konuklarının ellerini öper. Bu sırada kızın yanında hep bir kız arkadaşı bulunur. El öpmeler bitince kız odanın ortasına getirilir. Yaşlı bir kadın kızın yanına gelir. Kıza takılacak hediyeleri bu evli kadına verir. O da birer birer kıza takar (Barlas, 1963: 20). Kız tarafı da erkek tarafına (takı takanlara) çeşitli hediyeler verir. Önce kayın validenin hediyesi takılır. Hediye takılması bitince kayın valide nişan yüzüğünü bu evli kadına verir ve kadın yüzüğü takar. Damadın yüzüğünü ise kızın annesi, kayın valideye verir, O da yüzüğü evine götürür ve oğluna takar. Bu durum daha sonraki yıllarda değişikliğe uğramıştır. Damat gelinle nişanda bulunmaya başlamıştır. Benzer durum nişan yüzüğü seçiminde de vardır, yüzüğü beğenme işini gelin ve damat değil, kız tarafı ve oğlan tarafından iki kişi giderek uygun ölçülere göre yüzüğü seçerlerdi. Daha sonraki yıllarda bu durumda da değişim yaşanmış, gelin ve damat beraberlerinde birkaç yakınlarının da bulunması kaydıyla yüzük beğenme işine katılmışlardır. Gelin kız şerbet günü iki üç kez kıyafet değiştirir ve her seferinde kayınvalideden başlayarak misafirlerin elini öper. Bütün bunların ardından gelin kız, annesi ve birkaç yakını gelen misafirleri kapıda yolcu eder ve nişan böylece tamamlanır (1939 Doğumlu Ayşe Bozkurt ile Yapılan Söyleşi).

Resmi Nikâh

Resmi nikâh genellikle belediye nikâh salonunda değil, kız evinde yapılır. İki tarafın yakın akrabaları toplanırlar. Nikâh memurları bilinen seyir içinde nikâhı kıyarlar. Nikâh kıyılırken gelin ve güvey birbirlerinin ayaklarına basmaya çalışırlar. Burada erkek daha müsamahakârdır. Nikâh memurlarına kutu içinde şeker ikram ederek uğurlanır (Konakçı; 69).

Dünürlük Çağırma

Dünür gezmesi de denilen dünürlük çağırma nişandan sonra başlar. Düğünden önce gerçekleşen bu oturumları yalnız kız tarafı çağırır ve kız evinin bütün akrabaları tamamlanana kadar devam eder. Düğünden sonra yapılan dünürlük gezmelerinde ise oğlan tarafı davet eder. Gelin kızın gittiği her eve bavullarla kızın elbiseleri taşınır, getirilen bu elbiseler kız tarafından teker teker

giyilmek suretiyle sergilenir, bütün takılarını üstüne takar, her kıyafet değişiminin ardından gelin kız misafirlerin elini öper (1946 Doğumlu Hatun Ulusoy ile Yapılan Söyleşi).

Damat Derintisi

Damat derintisi (Toplantı, İnsan Kalabalığı) oğlan evinde salı günü akşamı olur. Bu toplantıya haber salınsın salınmasın bütün tanıdıklar davetlidir. Mahallenin bütün delikanlıları bu toplantıya iştirak ederler (Barlas; 28).

Çeyiz

Oğlan evinden gelen eşyaların yanına, kızın akrabalarından gelen hediyeler, herkesin adına göre ayrı ayrı kâğıtlara yazılır. Bu kâğıtlar herkesin hediyesinin ucuna iğnelenir ve kız evine yollanır. Oğlan evine de kız evi bu hediyelere mukabil çamaşır yollar. Çamaşır olarak isimlendirilen bohçanın içinde, damat için gömlek, elbiselik kumaş, çorap, mendil, kayın valide için mantoluk kumaş, kayın baba için takım elbiselik kumaş, kardeşler için elbiselik kumaş, halı seccade, sedir halısı gibi objeler yer alır (1939 Doğumlu Ayşe Bozkurt ile Yapılan Söyleşi).

Bu gelen hediyeler kızın çeyiz sandığına konmadan önce kız evinde kızın teşhir edilen çeyizinin yanına konularak herkese gösterilir. Bu teşhir sırasında, oğlan evi tarafından daha önce çeşitli vesilelerle yollanan hediyeler de asılır. Çeyiz eskiden atlarla taşınırdı ve bu atların başları işlemeli mendillerle süslenirdi. Günümüzde ise motorlu taşıtlarla götürülüyor. Oğlan evine gelen çeyiz de aynı şekilde gelen misafirlerin görebileceği şekilde bir odada teşhir edilir (Barlas, 1963: 31-32).

Düğünler pazartesi günü başlar. Her iki ailenin erkekleri sabahın erken saatinde oğlan evinde ve kız evinde ayrı ayrı toplanırlar. Oğlan evinden birkaç kişi kız evine gider burada kalın duası yapılır, “kalın” denilen çeyiz alınarak oğlan evine götürülür. Oğlan evinde de dua yapılır çeyiz alınır, ardından misafirler dağılır (1939 Doğumlu Ayşe Bozkurt ile Yapılan Söyleşi).

Gelin Hamamı

Gelin hamamına salı günü gidilir. Kız tarafı hamamı kiralar, akraba ve ahbab evlerine önceden sabunlar dağıtılır. Sabunların arkasında hamamın adının yazıldığı bir kâğıt yapıştırılır. Gelinin oturacağı yer döşetilir. Gençler, gelinin yanına oturur. Kız tarafı hamama ev sahibesi olarak erken gider. Orada misafirlerini karşılar. Hamamda yapacağı ikramları kız tarafı götürür. Ayrıca hamamcıya temizlik yapan görevlilere hediyeler alınır. Biraz sonra natıra iki eline mumlar alır, arkasında da ikişer ikişer sıra olurlar ve aralarına gelini de alıp Erkilet Türküsünü okuyarak şadırvanın etrafında dolanırlar. Bu sırada oğlan evi davetlilere para serpileri saçar (Barlas, 1963: 26).

Gelin kız hamam kıyafetini giyer; ayağında gümüş nalisi, başında tacı hamama arkadaşlarıyla beraber girer, beraberlerinde tef, dümbelek çalınır, mumlar yakılır, şarkılar eşliğinde hamama girilir, önce hamamın içinde eğlence yapılır, daha sonra gelin kız hamamın yüksek bir yerine sandalye üzerine oturur; erkek tarafının hanımları çeşitli hediyeler takar. Gelin yıkanır tekrar şenlik başlar, gelin de kayınvalideyi hamamda yıkar, türküler eşliğinde gelin kız hamamdan çıkarılır. Büyüklerin elleri öpülür. Kız tarafından getirilen yiyecekler misafirlere dağıtılır. Hamamlarda turşu, çemen, ekmekek, bazlama, patates salatası genellikle tercih edilirdi. Böylece gelin hamamı sona erer, herkes evine gider (1928 Doğumlu Ayten Sırcan ile Yapılan Söyleşi).

Kına

Kız Kınası: Oğlan tarafı kınadan bir gün önce kız evine kına ve çerez gönderir. Yatsı ezanıyla birlikte kadın misafirler kız evinde toplanır ve çalgıcıların çaldığı havalarla oyunlar oynanıp eğlenirler. Kayserinin en ünlü çalgıları eskiden “Kör Ali” ile “Tek elli Fatma” idi. Gelin kız misafirleri gelinliğini giyerek karşılar. Çerezler, tatlılar, yiyecekler ikram edilir. Müzik ve oynama merasiminin ardından kına yakma ritüeli başlar, Gelin, bindallı adı verilen bir kıyafet giyerek başına kırmızı tül den işlemeli bir örtü örter.

Kınayı hazırlama ve yakma görevi mutlu evliliği olan bir kadına verilir. Kına bakır bir tas içinde hazırlandıktan sonra mumlarla süslenmiş kına tepsisinin üzerine konur. Gelinin eline kına yakıldıktan sonra gelin misafirlerle birlikte eğlenir. Davete katılan diğer kızların da eline kına yakılması tamamlanınca gelin kızı ortaya çıkarıp oynatırlar (Barlas, 1963: 34-36). Kına gecelerinde en yaygın olarak yapılan ikramlar, kete, halka, baklava, su böreği ve yaprak sarmasıdır (1939 Doğumlu Ayşe Bozkurt ile Yapılan Söyleşi).

Erkek Kınası: Erkek davetliler ya aynı evin iki ayrı odasında ya da iki ayrı komşu evinde toplanırlar. Yaşlılar aralarında sohbet ederlerken; gençler de çalgıcıların çaldığı havalarla eğlenir ve erkek köçeklerin oyunlarını seyrederek. Yatsı namazından sonra 4-5 tane evli şahıs, çalgıcılar ve köçekler, yaya, atla veya otomobillerle kız evine giderler. Kız evine yakın bir evde yaşları en aşağı 40-50 olan ve daha gençlerin bulunamayacağı kız evi konukları otururlar. Oğlan evinden kınayı almaya gelenler de buraya girip otururlar. Çalgıcılar ve köçekler kapıda dururlar. Odanın ortasına bir masa konulur. Masanın üzerine sayısı 6-14 arasında değişen mumlarla süslü ve iki katlı, ikinci katında süsler bulunan, mumdanlık konur. Masanın ayağının yanına kırmızı bakır tepsi konur. Bu tepsinin içine çerez konmuştur. Çerezin üzerinde kırmızı kurdele ile bağlı mendil ve bir tas içerisinde kına vardır. Kına ortaya konulunca bir hoca dua okur. Oğlan evine gelindikten sonra kınayı önce yaşlıların bulunduğu odaya götürürler. Kına duası yapıldıktan sonra tepsiyi gençlerin bulunduğu yere getirirler ve yere serili ufak bir halının üzerine koyarlar. Kınayı getirenlerden birisi halının ucuna diz çöker. Sağına sağdıç, soluna damadı alır. Ortadaki adam önce damadın, sonra da

sağdıcnın sağ ellerine kına koyup kırmızı kurdele ile bağlar. Kurdele bağlanır bağlanmaz damadı ve sağdııcı yumruklamaya başlarlar (Barlas, 1963: 37).

Dini Nikâh

Dini nikah kalabalık bir ortamda kıyılmaz. Nikahı kıyacak hocanın yanında iki tane de şahit vardır. Damadı karşısına oturtur. Kız veya kızın vekili de hocanın yanında yerini alır. Hoca, bir bağlantı olmaması için herkesin elini dizinin üzerine koydurur. Ayrıca nikâhın kıyılacağı saati yalnız içeri gireceklere duyurur, başkalarına bildirmezler. Nikâhtan sonra davetliler yemeklerini yiyip, yatsı ezanına kadar sohbet ederler (Barlas, 1963: 41).

Düğün

Düğün için davetiye bastırma adeti yoktur. Kadın veya erkek bir kişi seçilir, eline liste verilir, adresler ezberletilir buna da okuyucu denirdi. Bu kişi sokak sokak dolaşır, düğünün gün ve saatini bildirirdi. Okuyucuya para, su, un, pirinç, bulur, pekmez gibi ürünler verilirdi. (Yeğenoğlu, 1963: 45).

Kızın arkadaşları kına gecesi gelin kızla beraber kalırlar. Sabahleyin (perşembe sabahı) kalkıp katmer yapıp, pastırma ile yerler. Öğleye yakın gelin kıza gelinliğini giydirip hazırlarlar. Oğlan evinden öğle üzeri gelen 20–30 yenge kadın, gelini alıp koçularla oğlan evine getirirler. Gelin kız, babası evinin kapısından ayrılırken, babası kızının beline kendi eli ile bir kemer, tülbent veya kuşak sarar. Buna halk arasında bekâret nişanı denir.

Gelin, oğlan evine geldikten sonra evin kapısı dışında bekleyen kayınbabanın elini öper. Kayınbaba gelininin başına arpa veya para serpisi saçar. Bu serpilerden cüzdanlarına koyanların zengin olacağına inanılır. Kayınbaba gelininin elinden tutarak kapının eşiğinden geçirir. Eşiğin içinde kaynana gelini karşılar. Gelin evin içine girince, yukarı bir yerden pöhrenk denilen kırık bir su küpü atılarak gelinin üç adım ilerisinde kırılır. Küp kırıklarına basarak geçen gelini, kayın validesi kolunun altından boyun eğdirerek geçirir. Daha sonra gelin bir koyun postunun üzerinde durur. Bu sırada kadınlar hep bir ağızdan:

“Gelin, hoş geldin, sefa geldin; ayağın kademli, başın davetli olsun. Doğurduğun oğlan, doğradığın kuyruk olsun” derler. Bundan sonra kaynana gelinin ağzına şeker verir. Elti ve görümceler gelinin koluna girerek sabahtan beri evde toplanmış olan konukların elleri birer birer öptürülüp, bir sandalyeye oturtulur ve şerbet ile kahve sunulur. Sabahleyin başlayan düğün, saat 16’ya kadar devam eder, çalgılar çalınır oyunlar oynanır ve türküler söylenir (Barlas, 1963: 38-39).

Mahalli yemekler: Bu konuda yeterli bilgi sahibi olan ve naylon aşçı adıyla tanınan Hayriye Baltacı’dan alınan bilgilere göre bir düğün yemeği listesi;

1. Çorbalar (toyga çorbası, yoğurtlu çorba veya yayla çorbası)

2. Kavurmalar (haşlama ve kızartma etler)
3. Börek ve komposto (hoşaf)
4. Düğün aşuresi (süt ve nişasta ile yapılır)
5. Dolma veya sarmalar (küçük küçük asma yaprağında sarılı etli ve üzerine sarımsaklı yoğurt dökülen dolma, sütlü aşureden hemen sonra ikram edilir, bu dolmanın etinin içine az miktarda koyunun ak ciğeri karıştırılarak dolmanın yumuşak olması temin edilmiştir.
6. Baklava (Açma baklava)
7. Bamya
8. Pilav (bulgur veya pirinç) (Kayseri 1973 İl Yıllığı, 1973: 125).

Kız Arkası

Düğünden sonra oğlan evi yakın akrabalarını alarak kız evine ziyarete gider bu gezmeye kız arkası denir. Kız tarafının akrabaları da bu davete katılır, burada damat kızın akrabalarıyla tanışılır. El öpmeden sonra kızın anne ve babası damatlarına bir hediye verirler. Kızlarına da takı takarlar. Kısa bir süre sonra aynı şekilde kız evi de oğlan evine iade-i ziyarete bulunur (1950 Doğumlu Zehra Baydoğan ile Yapılan Söyleşi).

Sonuç

Düğün, aile unsurunun ve aile ile ilgili her türlü olgunun önemine işaret eden bir gelenektir. Geleneksel Kayseri düğünleri bağlamında, Kayseri’de evlenme öncesi birtakım süreçlerin birbiri ardına yapılması gerekir. İlk aşama olan görücülük, kız bakma, kız beğenmeyi ifade eder. Aileler, yetişkin erkek çocukları için dünür gezer kendi ailesine, oğluna uygun gördüğü kızını ister, kız tarafı uygun görürse kızını verir. Aksi halde erkek çocuğu olan aile, kız bulana kadar aramaya devam eder. Kız tarafına gidilir söz kahvesi alınır. Daha sonra alışveriş, (düzen) için çarşıya gidilir. 1930-1935 yıllarına kadar düzeni kız evi almış, daha doğrusu şerbetlik alırlarmış, zamanla bu iş oğlan evine geçmiştir. Düzen düzmek demek, kızın nişan günü ve daha sonra giyeceği elbiselerle, diğer aksesuarı (makyaj malzemesi, manto, ayakkabı, terlik, çanta) almak demektir. Çarşı işi günlerce sürer, alınan kumaşlar terziye diktirilir, daha sonra nişan için uygun bulunan büyük bir evde toplanılır. Gelin kızın nişan yüzüğü takıldıktan sonra, erkek tarafı, gelin kıza çeşitli takılar takar, akrabalar da bu hediyelere katılır, nişan şekeri dağıtır. Kız tarafı, erkek tarafına (takı takanlara) çeşitli hediyeler verir. Dünür gezmesi de denilen dünürlük çağırma nişandan sonra başlar. Düğünden önce gerçekleşen bu oturmaları yalnız kız tarafı çağırır ve kız evinin bütün akrabaları tamamlanana kadar devam eder. Dünürlük oturmalarında amaç akrabalar arası tanışmak, kaynaşmaktır. Düğün için davetiye bastırma adeti yoktur. Kadın veya erkek bir kişi seçilir, eline liste verilir, adresler ezberletilir buna da okuyucu denirdi. Bu kişi sokak sokak dolaşır, düğünün gün ve saatini bildirirdi. Kayseri’de düğün

Pazartesi kalın duası ile başlar. Salı, gelin hamamı olur, çarşamba akşamı kına yapılır. Perşembe günü, oğlan evinden öğle üzeri gelen 20-30 yenge kadın, gelini alıp koçularla oğlan evine götürürler. Sabahleyin başlayan düğün, saat 16'ya kadar devam eder, çalgılar çalınır oyunlar oynanır ve türküler söylenir. Düğünden hemen sonra oğlan evi, yakın akrabalarını alarak kız evine ziyarete gider bu gezmeye kız arkası denir. Kız tarafının akrabaları da bu davete katılır, burada damat kızın akrabalarıyla tanıştırılır. Düğünün bitiminde dünürlük gezmeleri tekrar başlar. Bu sefer davet etme sırası oğlan tarafındadır. Gelin kızın gittiği her eve bavullarla kızın elbiseleri taşınır, getirilen bu elbiseler kız tarafından teker teker giyilmek suretiyle sergilenir, bütün takılarını üstüne takar, her kıyafet değişiminin ardından gelin kız misafirlerin elini öperdi.

Kayseri, Osmanlı döneminde de Cumhuriyetin ilk yıllarında da gelenek göreneklerine sıkı sıkıya bağlı bir şehir görünümündedir. Her ne kadar eğitim düzeyi artsa da kızların okullaşma oranı en yüksek seviyeye ulaşsa da bugün dahi aynı gelenekler ve ritüeller büyük oranda devam etmektedir. Kayserililer yıllar içinde kendi örf âdetlerini korumaya ve yaşatmaya gayret etmişlerdir.

Kaynakça

- 1928 Doğumlu Ayten Sırcan ile Yapılan Söyleşi.
- 1939 Doğumlu Ayşe Bozkurt ile Yapılan Söyleşi.
- 1946 Doğumlu Hatun Ulusoy ile Yapılan Söyleşi.
- 1950 Doğumlu Zehra Baydoğan ile Yapılan Söyleşi.
- Berber, O. (2009). Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik unsuru olarak düğünler. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. (10): 1-11.
- Çetin, C. (2008). Türk Düğün Gelenekleri ve Kutsal Evlilik Ritüelleri. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi. (48): 111-126.
- Demir, B. K T. (2016). Türk ve Rus halklarında eskimeyen gelenek: Düğün. Ağrı İbrahim Çeçen Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. C 1, (2); 1-18.
- Kartal, A. (2017). Türk Kültürü İçinde Bozkır (Konya) Düğün Geleneginin Değerlendirilmesi. Karadeniz. (36);43-55.
- Kayseri 1973 İl Yıllığı. (1973). Ankara: Kayseri Valiliği Yayınları.
- Konakçı, M. Kayseri Örf, Adet, Gelenek, Göreneklere. Evlilik Extra Dergisi. Kayseri: Omega Yayıncılık.
- Mürüvet Baydoğan. 90 Yaşında, “Mirat-ı Kayseriyye” Yazarı Ahmet Nazif Efendinin Yiğeni, Yemen Cephesi’nde İsmet Paşa’nın Silah Arkadaşı Kahveci Hakkı Ağa (Hakkı Baydoğan)’ın Kızı ile Yapılan Söyleşi.
- Orucov, A. (2018). Evlenme Gelenekleri: Palu ve Nahçıvan Yöresi Üzerine Bir Araştırma. Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Palu Sempozyumu Bildiriler Kitabı. S.179-184.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. (1994). Düğün. (10):15-16.
- Uğuroğlu B. (1963). Kayseri Düğünleri Üzerine Bir Araştırma Denemesi, İstanbul: Yurttaş Kitabevi Folklor Yayınları.
- Yakıcı, A. (2010). Düğün Kelimesi ve Kültürümüzdeki Yeri Üzerine. Milli Folklor. (22)87: 32-36.
- Yeğenoğlu, M. C. (2011). Kayseri’de Yaşam Kültürü. Kayseri İli Yardım Derneği. İstanbul: İstanbul Şubesi Kültür Yayınları.

Ekler

Fotoğraf 1. Kayserili Gelin 1936

Fotoğraf 2. Adalet Hanım Bindallısıyla 1936

Fotoğraf 3. Kayserili Gelin 1936

Fotoğraf 4. Kayserili Gelin 1938

Fotoğraf 5. Abdullah- Mürüvvet Güpgüp 1938

Fotoğraf 6. Kayserili Kadınlar Nişan Töreni 1940

Fotoğraf 7. Kayseri'nin İlk Eczacılarından Hazım Gönen ve Eşi Şekure Hanım 1940

Fotoğraf 8. Seçkin Ailesi Nişan Töreni 1945

Fotoğraf 9. Hasbülbül Ailesi Kınagecesi Bindallı Giymiş Gelinler1949

Fotoğraf 10. Kayserili Gelin 1950.

Fotoğraf 11. Kayserili Gelin 1950

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 1

“İşverenin İflası Durumunda Çalışanların Korunmasına” İlişkin 2008/94 Sayılı Avrupa Birliği Direktifinin Türk İş Hukuku Açısından Değerlendirilmesi

Evaluation of the European Union Directive No. 2008/94 on "Protection of Employees in the Case of the Bankruptcy of the Employer" in terms of Turkish Labor Law

Çiğdem Yorulmaz*

Özet

İşverenin ödeme gücüne düşmesi halinde işçilik alacaklarının korunması, tek geçim kaynağı aldığı ücret olan işçi ve işçinin bakmakla yükümlü olduğu ailesi için büyük önem taşımaktadır. “İşverenin İflası Durumunda Çalışanların Korunmasına” ilişkin 2008/94 Sayılı Avrupa Birliği Direktifi bulunmakta olup, Direktifte işçilik alacaklarının korunması için genel çerçeve çizilmiş ve uygulanması istenilen koruma yolları üye devletlere bırakılmıştır. Üye devletler, işverenin ödeme gücüne düşmesi halinde ödenmeyen işçilik alacakları için imtiyaz yoluyla koruma yöntemini tercih edebileceği gibi garanti kurumu aracılığıyla da işçilik alacaklarını güvence altına alabilecek veyahut her iki yöntemi de birlikte uygulayabilecektir. Hukukumuzda işverenin ödeme gücüne düşmesi halinde işçilik alacaklarının korunması hem imtiyaz hem de ücret garanti fonu ile güvence altına alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşveren, ödeme gücü, işçilik alacakları, imtiyaz, garanti kurumu

* Sorumlu Yazar/Corresponding Autor: Av. Dr. Çiğdem Yorulmaz, av.yorulmaz@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-5160-4128.

Atıf/Citation: Yorulmaz, Ç. (2022). “İşverenin İflası Durumunda Çalışanların Korunmasına” İlişkin 2008/94 Sayılı Avrupa Birliği Direktifinin Türk İş Hukuku Açısından Değerlendirilmesi. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2022 (1), 96-111.

Abstract

In the event of the employer's inability to pay, the protection of labor receivables is of great importance for the employee, whose only source of income is wages, and for the employee's dependent family. There is a European Union Directive No. 2008/94 on “protection of employees in the case of the bankruptcy of the employer”, a general framework has been drawn for the protection of labor claims in the directive and the desired protection methods have been left to the member states. Member states may choose the method of protection through concession for unpaid labor claims in case of insolvency of the employer, or they may secure their labor claims through the guarantee institution, or they may apply both methods together. In our law, the protection of workers' receivables in case of insolvency of the employer is guaranteed by both concession and wage guarantee fund.

Keywords: Employer, insolvency, labor claims, concession, guarantee institution

Giriş

İşçilik alacakları, işçinin iş sözleşmesine dayalı olarak iş görme ediminin karşılığında elde ettiği çoğu zaman kendisinin ve ailesinin tek geçim kaynağıdır (Keser, 1998: 7; Öztürk, 2011: 1449). İşçilik alacakları, sosyal haklar içerisinde olup sosyal haklar en genel ifadeyle; “ekonomik bakımdan zayıf ve güçsüz olanların ve özellikle işçilerin haklarının ve çıkarlarının korunması, geliştirilmesi, emek ile anamal arasındaki ilişkilerde bir güç dengesi kurulması için devletin gerçekleştirme sorumluluğunu üstlendiği ekonomik ve sosyal nitelikli ve özgürlükçü önlemlerin bütünü”dür (Algan, 2007: 25).

İş ilişkisinin kurulmasından sona ermesine kadar işçilik alacaklarının güvence altına alınması, işçinin ve ailesinin sosyo-ekonomik hayatının devamlılığı açısından önemli olduğu gibi iş ilişkisinin taraflarının çalışma barışını kuvvetlendirmesi, devletin ekonomik geleceği ve istikrarı açısından da öneme sahiptir. İşçilik alacaklarının güvence altına alınmasının yalnızca taraflar üzerinde etkisi olmadığı için ülke genelinin de toplumsal yararı bulunmaktadır (Korkusuz, 2014: 219; Fındık, ET. 21.12.2017: 17). Dolayısıyla işverenin ödeme güçlüğüne düşmesi halinde işçilik alacaklarını korumayı gerektiren sosyal devlet anlayışı, devletin işçi-işveren ilişkilerine müdahale etmesini ve birtakım koruyucu önlemler alınmasını zorunlu hale getirmiştir (Tulukçu, 2012: 35).

İşverenin ödeme güçlüğü içerisine düşmesi halinde işçilik alacaklarını korumaya yönelik uluslararası hukukta genel çerçeveyi düzenleyecek ulusal hukuka yol gösterecek düzenlemeler yapılmıştır. Türk iş hukukunda da işçilik alacaklarının korunmasına yönelik uluslararası hukukun çizdiği genel çerçeveye uygun şekilde birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Hukukumuzda işverenin ödeme güçlüğüne düşmesi halinde işçilik alacakları, imtiyaz ve ücret garanti fonu ile güvence altına alınmıştır.

1. Avrupa Birliğinin “İşverenin İflası Durumunda Çalışanların Korunmasına” İlişkin 2008/94 Sayılı Direktifi

a. Amacı ve Kapsamı

Ülkemizin 1999 yılında Avrupa Birliğine aday ülke olarak kabulünün ardından Avrupa Birliğinin düzenlemelerine de uyum sağlanması gereği ortaya çıkmıştır. Nitekim 06.05.2003 tarihli iş kanunu tasarısının gerekçesinde ülkemizin onayladığı Uluslararası çalışma sözleşmelerinin gereklerine uyma çabasının yanında Avrupa sosyal normlarına da uyulması gerektiği belirtilmiştir. (<https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss73m.htm>, ET. 22.12.2021).

İşverenlerin ödeme aczine düşmesi halinde işçilerin korunmasına yönelik 1980 tarihinde kabul edilen Direktif, işverenin ödeme güçlüğüne düşmesinden önceki dönemde birikmiş bulunan işçilerin alacaklarının tahsilini güvence altına almayı ve bu amaçla garanti fonunun oluşturulmasını öngörmektedir (Tekinalp/Tekinalp, 2000: 636; Frank, 2005: 18; Gordon, ET. 23.01.2020: s.4).

İşverenin ödeme güçlüğüne düşmesi halinde işçilerin haklarının korunması konusundaki 20.10.1980 tarihli ve 80/987 sayılı anılan Direktifi, 02.03.1987 tarihli 87/164 sayılı ve 13.09.2002 tarihli 2002/74 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi değiştirilerek İşverenin İflası Durumunda Çalışanların Korunmasına İlişkin 22.10.2008 tarih ve 2008/94 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi yürürlüğe girmiştir. 80/987 Direktifinin uygulamada yoğun problemlere neden olması nedeniyle Avrupa Birliğinde yoğun eleştiriler almış ve bu nedenle Avrupa Birliği Komisyonlarında yeniden gözden geçirilme sürecine girerek değişiklik yapılmıştır (Büyüksulu, 2004: 140). 22.10.2008 tarihinde düzenlenen Direktifin muhatabı, 18. maddede belirtildiği üzere üye devletler olup 17. maddeye göre yürürlük tarihi, Direktifin Avrupa Birliği Resmî Gazetesi'nde yayınlanmasını takip eden 20. gündür.

İşverenin ödeme güçlüğüne düşmesi durumunda işçilik alacaklarının nasıl korunacağı hem ulusal hem de uluslararası hukukta güncelliğini yitirmeyen sorunlardan biridir. Elbette günümüzde yaşanan ekonomik sorunlar, yaşanan hukuki sorunun sayısal olarak artmasına neden olmaktadır. İşverenlerin ödeme güçlüğüne düşmesi durumunda işverenin alacaklısı olan yalnızca işçiler olmayacak bunun yanında devlet ve üçüncü şahıslar da alacaklarını tahsil edebilmek için hukuki işlemlere başlayacaktır. Devlet ile karşı karşıya kalmak istemeyen işverenlerin genelde gözden en kolay çıkarttıkları işçilik alacaklarıdır (Özkan, 2008: 139).

İşveren, işçiye iş görme edimi karşılığında işçilik alacaklarını zamanında ödememişse, işçinin alacaklarına kavuşması yasal düzenlemeler ışığında sağlanabilmektedir. İşveren, ödeme güçlüğü içerisinde ise işçinin haklılığı yargı kararı ile belirlense de alacağına kavuşabilmesi mümkün olamayabilir. İşverenin ödeme güçlüğü içinde bulunması halinde tek geçim kaynağı ücreti olan işçi alacaklarına özel bir koruma getirilmesi gerekir (Öztürk, 2011: 1449). Bu nedenle işverenin ödeme güçlüğü halinde devletin müdahalesi ile işçinin alacağına kavuşmasını sağlayacak belirleyici ve sonuç odaklı çözümlere ihtiyaç bulunmaktadır. İç hukukta anayasal temelde birtakım koruyucu düzenlemeler yapıldığı gibi konunun önemine binaen uluslararası hukukta da iç hukuka yön vermek ve genel çerçeveyi belirlemek adına sözleşmeler, tavsiye kararlar ve direktifler ile birçok esas belirlenmiştir. İşveren açısından ödeme güçlüğü halinin gerçekleşmesi durumunda işçilik alacaklarının nasıl korunacağı uluslararası belgelerde düzenlenmiştir. Bahsi geçen durumda işçilerin ödenmemiş ücretleri, imtiyazlı olarak, sosyal güvence fonları ile veya bu ikisinin birlikte uygulanmasıyla da korunabilir (Mucciarelli, 2017: 255).

2008/94 sayılı Direktifin düzenleniş amacı; işverenin iflası halinde çalışanların alacaklarının korunmasını sağlamak, asgari bir seviyede özellikle kalan alacaklarının ödenmesini güvence altına almak ve bu sayede Toplumun dengeli, ekonomik ve sosyal kalkınmasını sağlamaktır. Direktifle,

işverenin iflası halinde işçi haklarının korunması ve özellikle üye devletlerin mevzuatlarında bu konuda yer alan farklılıkların giderilmesi gerektiği vurgulanmıştır (İren, 2008: 165).

b. Ödeme Güçlüğü Kavramı

Direktif'te işverenin ödeme güçlüğü (acz) kavramı açıkça ifade edilmemiş, bu husus, Üye devletlerin ulusal mevzuatlarına bırakılmıştır. Üye devletlerin ulusal mevzuatlarındaki farklılıkların var olacağı düşünülerek Direktif'te geniş bir çerçeve çizilerek işverenin ödeme güçlüğüne düştüğü durumlar, m.2/1'de düzenlenmiştir (Tekin, 2007: 83).

Düzenlemeye göre; üye ülkenin kanunları, düzenlemeleri ve idari kuralları gereğince bir işverenin iflas etmesine bağlı olarak toplu işlemlerin başlamasına ve işverenin mallarının hepsinin veya bir kısmının tasfiye edilmesine ya da benzer bir görevi yapacak kişi veya yetkili kurumun tayin edilmesine yönelik bir talepte bulunulmuşsa ve yetkili Kurum dava açmaya karar verir veyahut işverenin teşebbüsü veya işletmesinin kesin bir şekilde kapandığını ve mevcut varlıklarının kovuşturmanın açılmasını başlatmaya yetersiz olduğunu tespit ederse işveren iflas etmiş sayılacaktır (Özkan, 2008: 127).

Direktif'in, ödeme güçlüğüne düşme halini iflas ve konkordato işlemlerinin başlaması olarak kabul ettiği, ancak yetkili makamlarca işyeri veya işletme faaliyetlerinin kesin olarak durdurulduğu ve işlemlerin tekrar başlaması için malvarlığının alacağı karşılamaya yetmeyecek ölçüde olduğuna karar verilmesi durumunu da işverenin ödeme güçlüğü olarak kabul etmiştir (İren, 2008: 166; Öztürk, 2011: 1465).

c. İşverenin Ödeme Güçlüğüne Düşmesi Halinde İşçilik Alacaklarının Korunmasına İlişkin Düzenlemeler

Avrupa Birliği, işçilerin iş ilişkisinden kaynaklanan alacaklarının korunması için üye devletlerin garanti kurumlarını oluşturmaları gerektiğini, işçi imtiyazlarının, garanti kurumları kadar etkin bir güvence sağlamadığını ifade etmektedir (Mucciarelli, 2017: 267). Ancak üye devletler, işverenin malvarlığından bağımsız garanti kurumunun kapsamını, işçilik alacaklarına getirilecek sınırlama ile azaltabilecektir (Frank, 2005: 4; Özkan, s.127).

Direktifin 3. maddesine göre; üye devletler ulusal mevzuatın desteklediği durumlarda iş ilişkisinin sona ermesi üzerine kıdem tazminatı da dâhil olmak üzere iş ilişkisinden kaynaklanan çalışanların ödenmemiş işçilik alacaklarının karşılanmasının garanti edilmesini sağlamak için gerekli önlemleri alacaktır. Garanti Kurumu, üye devletler tarafından belirlenen bir tarihin öncesindeki ve/veya uygulanabilmesi mümkünse bu tarihten sonraki döneme ilişkin ödenmeyen hakları güvence altına alacaktır (Ayrıntılı değerlendirme için bkz. Özkan, 2008: 150).

Üye devletler 4. madde kapsamında Garanti Kurumlarının yükümlülüğünü sınırlama seçeneğine sahip olup ödenmemiş alacakların Garanti Kurumu tarafından karşılanmasını gerekli kılan dönemin ne kadar süre olacağını belirleyebilecektir. Belirlenen süre altı aylık dönemi içermekteyse bu altı aylık dönem içerisinde kalan son üç aylık ödenmeyen işçi alacakları, Fondan karşılanacaktır. Bu süre on sekiz aydan daha uzun bir dönem için belirlenmişse iş ilişkisinin son sekiz haftasında ödenmeyen ücret alacakları ile sınırlanmaktadır (Türe, 2017: 145). Ancak bu süre 3. maddede belirtilen tarihten önce veya sonra olan iş ilişkisinin en son üç aylık ücret ödemesinden kısa bir süre olmayacaktır.

Üye devletler, işçilerin Garanti Kurumundan yararlanma zamanının başlangıç anını; işverenin ödeme gücüne düştüğü an, iş sözleşmesinin veya iş ilişkisinin işverenin ödeme gücüne nedeniyle sona erdiği an, işverenin ödeme gücüne düşmesi nedeniyle işçinin iş sözleşmesinin feshedildiği an olarak belirlemiştir (Korkusuz, 2014: 45). Üye devletlerin garanti kurumunun yükümlülüğü, sekiz hafta ile üç ay arasındaki alacak tutarları arasında değişmektedir. Direktif m.4/2'e göre garanti kurumu, on sekiz aylık alacaktan sekiz haftayı ya da son altı aylık alacaktan üç ayını teminat altına alacaktır. Direktif'in aynı maddesinin 3. fıkrasında ise sosyal amaca uygun olan seviyenin altına düşmemek ve kullanılan yöntemleri Avrupa Komisyonuna bildirmek kaydıyla üye ülkeler garanti kurumu tarafından yapılan ödemelere üst sınır da getirebilir. Özetle; üye ülke ya işverenin ödeme gücünün başladığı tarihten önceki altı aylık dönem içerisinde kalan son üç ayındaki ücret alacaklarını ya da işverenin ödeme gücüne nedeniyle iş ilişkisini sona erdirdiği tarihten önceki dönemde kalan son üç ayındaki ödenmemiş ücret alacaklarının garanti kurumunca teminat altına alınması sağlanacaktır (Hermans, 2001: 32; Özkan, 2008: 151).

Direktif, üye ülkelere bir tercih hakkı daha vermiş olup buna göre dilerse üye ülke, işverenin ödeme gücünün başlaması nedeniyle iş ilişkisinin sona erdiği tarihten önceki on sekiz aylık dönem içerisinde ödenmemiş ücret alacaklarının ödenmesinin sekiz haftalık bir süreyle veya toplam sekiz haftaya ulaşacak ücret ödemesi olarak sınırlandırabilecektir.

Direktif'in 5. maddesine göre; garanti kurumlarının teşkilatlanması, finansmanı ve işleyişi hususlarını üye ülkelerin ulusal mevzuatlarına bırakmakla birlikte düzenlemeleri yaparken garanti kurumuna müracaat edecek çalışanların haklarının korunması açısından temel birtakım ilkeleri benimsemiş ve bu ilkelere uyulmasını zorunlu kılmıştır. Garanti kurumunun varlıkları, işverenlerin işletme sermayesinden bağımsız ve adli tasfiyenin dışında tutulacaktır (Ayrıntılı bilgi için bkz. İren, 2008: 167).

Garanti kurumunun finansmanının tamamı, kamu kurumları tarafından karşılanmadığı sürece işverenler tarafından katkı sağlanabilecek, ancak Kurumların sorumlulukları, finansmana

katkı sağlama yükümlülüğünün yerine getirilip getirilmemesine bağlı olmayacaktır (Hermans, 2001: 33).

Direktifin 9. maddesine göre en az iki üye ülke alanında faaliyet gösteren işletmelerinin ödeme güçlüğüne düşmesi halinde işçilerin ödenmemiş alacakları yönünden sorumluluk, işçilerin çalıştıklarını sınır içerisinde bulunan üye ülkenin garanti kurumundadır (Tekin, 2007: 82).

İşçilerin haklarının kapsamı garanti kurumu tarafından düzenlenecektir. Bu durumda üye ülkeler, başka üye ülkeden talep edilmiş olan ve Direktif'in 2. maddesinin 1.fıkrası gereğince alınan kararların bu yönergenin kapsamı içerisinde işverenin ödeme güçlüğü hali tespit edilirken dikkate alınması için gerekli önlemleri almalıdır.

Direktif'in 10. maddesinde üye devletler, 9. maddenin belirlediği amaç ve hedefleri uygulayabilmek amacıyla çalışanların haklarını ödemekle yükümlü olan garanti kurumunu bilgilendirmesi gereklidir. Üye ülkeler yetkili idari Kurumlar ve/veya garanti kurumlarının iletişim bilgilerini Avrupa Komisyonuna bildirecek ve bu bilgiler kamuya açık şekilde sunulacaktır.

Direktifin, üye devletlerin işçiler için daha faydalı ulusal düzenleme getirmesini etkilemeyeceği ve uygulanması hiçbir şart altında içerdiği konularda üye ülkelerin çalışanların genel koruma seviyesindeki durumunun gerilemesine neden olmayacağı Direktif'in 11. maddesinde düzenlenmiştir.

Direktif'in 12. maddesi ile üye ülkelere uygulamanın kötüye kullanımının engellenmesi için gerekli önlemleri alma yükümlüğü getirilmiştir (Özkan, 2008: 130).

İşçi ve işveren arasında kurulan ortak menfaat sebebiyle yükümlülükler hakkaniyete aykırı bir sonucu doğuracaksa bu durumda üye ülke, garanti sorumluluğunu ortadan kaldırayacağı gibi işçinin kendi başına veya yakın akrabaları ile birlikte işletmenin veya ticari faaliyetinin önemli bir kısmına sahip olduğu veya onun faaliyetleri üzerinde büyük oranda etkili olduğu durumlarda da garanti yükümlülüğünü azaltabilecek veya tümüyle reddedebilecektir (Ayrıntılı bilgi için bkz. İren, 2008: 169).

Direktif'in genelinde vurgulanan bildirim yükümlülüğü, 14. madde kapsamında yinelenmiş olmakla üye ülkeler, bu Direktif'in uygulanması ile ilgili onayladıkları tüm ulusal düzenlemeleri Adalet Komisyonuna bildirmekle yükümlüdür.

“İşverenin İflası Durumunda Çalışanların Korunmasına” İlişkin 2008/94 Sayılı Avrupa Birliği Direktifinde yalnızca iş ilişkisine dayalı işçilik alacaklarının belirli bir zaman içerisinde olmak şartıyla garanti kurumlarınca güvence altına alınması esası getirilmiştir (Özkan, 2008: 155).

Avrupa Birliğinin 2008/94 sayılı Direktifinin 3. maddesinde ekonomik denge ve toplumdaki sosyal gelişme düşünüldüğünde işverenin ödeme güçlüğüne düşmesi halinde işçilerin özellikle temerrüde düşmüş alacaklarının garanti altına alınması amacıyla, işçilik alacaklarının korunmasının

sağlanmasının gerektiği ve bunun üye devletlerin kendi ulusal hukuklarında işçilik alacaklarını koruyucu kurumların oluşturulmasını sağlayarak yapılabileceği belirtilmiştir ([https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0094, ET.23.01.2020](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0094_ET.23.01.2020)).

Direktifin uygulanması için yetkili ulusal makama iflas işlemlerinin başlatılması için başvuruda bulunulmasının ardından prosedürlerin başlatılması veya varlıkların değerinin düşmesi nedeniyle şirketin kapatılması kararının verilmesi gerekmekte olup Direktif ile teminat altına alınan ödenmemiş borçların kararın verildiği tarihten itibaren değil, işverenin ödeme aczinin başladığı tarihten itibaren geçerli olacağı düzenlenmiştir (Paducel, 2010: 140)

2. Türk İş Hukukunda İşverenin Ödeme Güçlüğüne Düşmesi Halinde İşçilik Alacaklarının Korunmasına İlişkin Düzenlemeler

a. Genel Olarak

İşveren açısından ödeme güçlüğü kavramının ne olduğuna dair mevzuatımızda açık bir tanım bulunmamakla birlikte ödeme güçlüğü kavramına bağlı yapılan düzenlemelerin esasen uluslararası hukukta yer alan ödeme güçlüğü kavramı dikkate alınarak yapıldığı görülmektedir.

Kişilerin içinde buldukları ekonomik sıkıntı içeren bazı olumsuz durumlar, ödeme güçlüğü hali olarak ifade edilebilecektir. Bu hallerin temelinde yatan durum, borçlunun ödeme araçlarındaki yetersizlikten dolayı, işverenin borcunu ödeyemeyecek duruma gelmesi hem işyerinde hem de başka bir yerde haczi mümkün malının bulunmamasıdır (Keser, 2006: 1187).

İşyerinde veya başka bir yerde haczi mümkün malının bulunmaması nedeniyle borcunu ödeyemeyecek hale gelen işveren, ödeme güçlüğü içinde sayılacaktır. Mevzuatımızda işverene karşı aciz vesikası alınması, işverenin konkordato ilan etmesi, işverenin iflas etmesi, iflasının ertelenmesi (İİK. m.179 vd. maddelerinde düzenlenen iflasın ertelenmesi müessesesi, 15.03.2018, 30361 sayılı RG.'de yayımlanan 7101 Sayılı İcra ve İflâs Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanunun 3. maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır) veya borca batık hale gelmesi işveren açısından ödeme güçlüğü halleri olarak gösterilmektedir (Ermenek, 2009: 177).

4447 Sayılı İşsizlik Sigortası Kanununun (RG., 26.05.2008, 26887) ek 1. maddesinde bu Kanuna göre sigortalı sayılan kişileri iş sözleşmesine tabi olarak çalıştıran işverenin konkordato ilan etmesi, işveren için aciz vesikası alınması, iflası veya iflasın ertelenmesi işveren açısından ödeme güçlüğü halleri olarak belirtilmiştir. Ancak ödeme güçlüğü kavramı bunların yanında işverenin ödemelerinin tatili ve borca batıklık hallerini de kapsayacak mahiyettedir. “İşverenin İflası Durumunda Çalışanların Korunmasına” İlişkin 2008/94 sayılı Direktife uygun şekilde Türk iş hukukunda işverenin ödeme güçlüğüne düşmesi halinde işçilik alacakları, imtiyazlı koruma ve ücret garanti fonu ile güvence altına alınmıştır.

b. İmtiyazlı Koruma

İmtiyazlı koruma, bir alacağa diğer alacaklara göre öncelik tanınmasıdır. Borçluya ekonomik ve kişisel açıdan bağımlı olan ve ekonomik olarak ondan daha güçsüz olan alacaklının alacağını (işçilik alacağını, nafaka alacağını vb.) diğer alacaklara karşı koruma, alacağa öncelik tanıma ihtiyacı nedeniyle imtiyazlı koruma ortaya çıkmıştır. İmtiyazlı alacaklarda imtiyazlı olan, alacaklı değildir, alacağın kendisidir (Kuru, 2013: 1274). Bu nedenle alacaklı, imtiyazlı alacağını üçüncü kişiye devrederse imtiyaz hakkı da alacağı devralan yeni alacaklıya geçer (Aydınalp, 2019: 494; Ercan, 2019: 945). İmtiyaz hakkı, alacaklının vefatı halinde mirasçılara ve hatta borcu ödeyerek alacaklının haklarına halef olan kefile de geçer (Kuru, 2013: 1274).

2004 sayılı İcra ve İflas Kanununun “Adi ve Rehinli Alacaklarının Sırası” başlıklı 206. maddesinde işçilik alacaklarının imtiyazlı alacak olduğu, diğer adi alacaklardan önce ödenmesinin gerektiği belirtilmiştir. İşçinin alacağının imtiyazlı koruma kapsamında olabilmesi için mutlaka mahkeme kararına ihtiyaç bulunmamakta olup işçi, işveren tarafından ödenmeyen işçilik alacaklarının var olduğunu işyeri kayıtları, sendika üyeliği, Sosyal Güvenlik Kurumu kayıtları vb. bilgi, belge ve kayıtlarla kanıtlayabilecektir (İpekçi, 2003: 1122).

İşçilerin, iş ilişkisine dayanan ve iflasın açılmasından önceki bir yıl içinde tahakkuk etmiş ihbar ve kıdem tazminatları dâhil alacakları, birinci sırada imtiyazlı koruma kapsamı içinde bulunmaktadır (İİK.m.206/IV) (Ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, 2016: 1026; Coşkun, 2019: 1070; Deyneki, 2008: 59; Ruhi/Ruhi 2018:57; Ercan, 2019: 945; Dikici, 2005: 131).

Başka bir ifadeyle; iflasın açılmasından önceki döneme ait alacakların imtiyazlı kabul edilerek sıra cetvelinin birinci sırasına kaydedilebilmesi için, işçilerin iş ilişkisine dayanan kıdem ve ihbar tazminatı dahil alacaklarının bulunması ve bu alacakların iflasın açılmasından önceki bir yıllık dönem içinde tahakkuk etmiş olması gerekmektedir.

c. Ücret Garanti Fonu ile Koruma

Garanti kurumu aracılığıyla koruma yöntemi, uluslararası hukukta kabul görmüş ve birçok ülke tarafından da benimsenmiştir. İşverenin ödeme güçlüğüne düşmesi halinde ödenmeyen işçilik alacaklarının belli koşulların gerçekleşmesi halinde belli sınırlar dâhilinde de olsa ödenmesi için oluşturulacak fon veya kurum tarafından karşılanması, Avrupa Birliği ülkelerinde de en fazla koruma sağlayan sistem olarak kabul edilmektedir (Eyrenci/Taşkent/Ulucan, 2019: 164; Korkusuz, 2004: 1337). Nitekim, 2008/94 sayılı Direktifte de işçilik alacaklarını güvence altına almak için garanti kurumu aracılığıyla korumanın etkin şekilde kullanılması gerektiği ifade edilmiştir.

Türk iş hukukunda imtiyaz dışında işçilik alacakları, ücret garanti fonu ile güvence altına alınmıştır. İşçinin tek geçim kaynağı olan ücretinin ödenmesini güvence altına almak, ücretin eksik

veya hiç ödenmemesi gibi zorlayıcı bir durumla karşı karşıya kalan işçinin devlet müdahalesi ile koruma altına almak amacıyla ücret garanti fonu oluşturulmuştur. Ödeme güclüğü içerisinde bulunan işverenden ücretini alamayan işçinin ekonomik ve sosyal varlığını devam ettirebilmesi için en azından ücretinin bir kısmının ödenmesini sağlamak amacıyla düzenlenmiştir (Görücü, 2009: 87; Pekcanitez/Atalay/ Sungurtekin/Özekes, 2019: 358; Arslan/Yılmaz/Ayvaz/Hanağası, 2019: 95; Ücret Garanti Fonunun oluşturulma nedeni kanunun gerekçesinde ifade edilmiştir. Maddenin gerekçesinde “işverenin konkordato ilan etmesi, iflası veya işveren için aciz vesikası alınması gibi nedenlerle ödeme güclüğüne düştüğü hallerde, iş ilişkisinden kaynaklanan, son üç aylık ücreti güvence altına alınan işçi, iflas ve konkordato gibi durumlarda sıkça karşılaşılan ücretini hiç alamama riskinden kurtarılmış olmaktadır. Bu güvence, "Avrupa Birliğinin 36 numaralı İşverenin Ödeme Güclüğüne Düşmesi Hallerinde Bir Fon veya Benzeri Bir Kurum Oluşturulmasını Öngören 1980 tarihli Yönergesi" doğrultusunda, İşsizlik Sigortası Fonu kapsamında oluşturulacak ayrı bir ücret fonu ile sağlanacaktır, Uçum, 2003: 66; Tuncay, /Ekmekçi, 2009: 454).

Ücret Garanti Fonu, 4447 sayılı Kanuna göre sigortalı sayılan kişileri iş sözleşmesine dayalı olarak çalıştıran işverenin; konkordato ilan etmesi, işveren için aciz vesikası alınması, iflası, iflasın ertelenmesi nedenleri ile işverenin ödeme güclüğü içerisinde bulunduğu hallerde geçerli olmak üzere, işçilerin iş ilişkisinden kaynaklanan üç aylık ödenmeyen ücret alacaklarını karşılamak amacı ile İşsizlik Sigortası Fonu kapsamında oluşturulmuş olan fon olarak tanımlanmıştır (ÜGFY.m.4) (Ayrıntılı bilgi için bkz. Korkusuz, 2004: 1333; Arslan, 2019: 257; Göçmez, 2012: 103; Uçum, 2003: 65; Uşan, 2009: 355; Süzek, 2019: 379; Eyrenci, 2004: 40; Eyrenci/ Taşkent/Ulucan, 2019: 164; Kaplan, 2019: 184). Ücret Garanti Fonu, Türkiye İş Kurumunun yönetim kurulu kararları doğrultusunda İşsizlik Sigortası Fonu kapsamında yer aldığından ayrı bir tüzel kişiliği bulunmamaktadır (Gök, 2014: 60). Ücret Garanti Fonu, iş sözleşmesine bağlı olarak sigortalı çalıştıran işverenin ödeme güclüğü içerisinde bulunduğu hallerde geçerli olmak üzere işçilerin iş ilişkisinden kaynaklanan üç aylık ödenmeyen ücret alacaklarını karşılamak amacıyla oluşturulmuştur. Fondan işçiye ödeme yapılabilmesi için maddede belirtilen sınırlı sayılan şartların gerçekleşmesi gereklidir (Albayrak, 2012: 193).

İşverenin ödeme güclüğüne düşmesi, İşsizlik Sigortası Kanununa göre sigortalı sayılan işçilerden olması, işçinin son bir yıl içinde aynı işyerinde çalışmış olması, ödenmeyen ücret alacağının bulunması ve işçi alacağı belgesi ile birlikte kuruma başvuruda bulunması gerekmektedir.

İş sözleşmesinin belirli nedenlerle sona ermesi durumunda işveren tarafından işçiye ödenmesi gereken kıdem tazminatına işçinin en çabuk şekilde ulaşılmasını sağlamak adına devletin himayesi altında fon oluşturulması amaçlanmıştır. Kıdem tazminatı fonu ile ilgili çalışmalar uzun yıllardır devam etmekte olup henüz yasal bir zemine kavuşmamıştır.

3. Değerlendirme

İşçinin iş görme ediminin karşılığında aldığı ücretin korunması gerektiği hem uluslararası hukukta hem de ulusal hukukta önemsenmekte, korumaya yönelik tedbirlerin alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu korumanın nasıl sağlanması gerektiği “İşverenin İflası Durumunda Çalışanların Korunmasına” İlişkin 2008/94 Sayılı Direktifte düzenlenmiş ve genel çerçevesi çizilmiştir. Bu düzenlemelere uygun şekilde mevzuatımızda da birtakım koruma tedbirlerine yer verilmiştir. Hukukumuzda işçilik alacakları iki farklı şekilde güvence altına alınmıştır. Bunlar, imtiyazlı ve garanti kurumu ile korumadır.

Ödeme güçlüğüne düşen işveren karşısında işçilik alacaklarının imtiyazlı olarak korunması gerektiği kuşkusuzdur. Ancak imtiyaz yalnızca işçilik alacaklarına tanınmış bir koruma değildir. Ancak işçilik alacaklarının imtiyazlı alacaklar arasında kabul edilerek yapılan korumanın kapsamının genişletilmesi, amaç olmakla birlikte elbette diğer alacaklılar arasındaki dengeyi de korumak önemlidir. İşçilik alacaklarının yalnızca ücret alacakları ile kıdem ve ihbar tazminatından ibaret olmadığı ve süre sınırının getirilmesinin birtakım olumsuz sonuçlarının olduğu bilinmekle birlikte imtiyazlı korumanın fazla genişletilmesi de işçilik alacakları haricindeki diğer alacaklılar açısından ciddi olumsuzlukların ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bu durum nihayetinde istihdamı da olumsuz etkileyecektir.

İşçilik alacaklarına tanınan imtiyazın kapsamının mevcut düzenlemeden daha fazla genişletildiğinin bir an için düşünülmesi durumunda işveren ile ticari ilişki içerisinde olan tacirin alacağına kavuşması daha da zorlaşacak ve bu durumda alacağına kavuşmayı bekleyen tacir ve yanında çalışan işçilerde ödenemeyen alacaklarla karşı karşıya kalacaktır.

Bir dönem ülkemizde işçilik alacaklarının imtiyazlı alacak olarak teminatlı alacaklardan daha önce ödenmesi gerektiği yönünde görüşmeler yapılmışsa da bu durum esasen işçilik alacaklarının güvencesini sağlamış olmayacak işçilik alacaklarını daha olumsuz yönde etkilemiş olacaktır (Karşı yönde görüş belirten Aydın’a göre; “işçi alacaklarının belli bir döneme ait kısmının rehinli alacaklar ve kamu alacakları düzeyinde imtiyaz ile korunması, kalan kısmının ise yine birinci sırada tutulması hem taraflar arasındaki denge ve hem de düzenlemenin sosyal amacına uygun olacaktır”, Aydın, 2000: 76).

İmtiyazlı alacak statüsünde bulunan işçilik alacaklarının korumasının daha da artırılarak teminatlı alacaklardan da üstün hale getirilmesi durumunda, bir işverenin ipotek karşılığı bankadan kredi talep etmesi halinde bankalar, işverene kredi kullanırmayabilir (Öztürk, 2011: 1451). Zira, kredi borcunu taksitler halinde bankaya ödeyecek olan işverenin ileride ödeme güçlüğü içinde bulunacağını öngören banka, her ne kadar işverenden teminat alsada işverenin ödeme güçlüğüne düşmesi halinde, işçilerin imtiyazlı alacakları karşısında kendisinin teminatlı alacağının tahsil

edilmesinin mümkün olmadığını değerlendirecek ve işverenin kredi talebine olumsuz yanıt verecektir. Bu durum da işverenlerin yeni yatırımlar yapmak ve de daha fazla istihdam sağlamak yönündeki hedeflerinin önünde bir engel teşkil edecektir. İşverenlerin ticari faaliyetine devam etmesi, ekonominin canlanması, işgücü artışının sağlanması, işverenlerin krediye erişiminin bulunması ile doğru orantılıdır. Tüm sektörlerde aynı sonucu doğurması halinde sonuç olarak, ülke ekonomisi olumsuz yönde etkilenecektir.

İşçilik alacaklarına teminatlı alacaklardan daha üstün bir koruma sağlanması işverenlerin kötüniyetli uygulamalarına da yol açabilir. İşverenlerin bankalardan kredi almaları zor olmakla birlikte bankanın kredi kullandırması durumunda işveren, işçilerin işçilik alacaklarını ödemeyerek, işçilerin imtiyazlı koruma kapsamında alacağına kavuşmasını sağlayıp, bankanın alacağına kavuşmasını engelleyebilir. Örneğin, çok sayıda işçinin çalıştığı bir fabrika sahibi işveren, mali açıdan zora girdiğini ve borçlarını ödeyebilmesinin mümkün olmadığını gördüğünde işyerini bankaya teminat olarak gösterip yüksek miktarda kredi kullanabilir ve aldığı kredi ile borçlarını da ödemeyerek faaliyetine son verebilir. Bu durumda hem işverenin alacaklıları alacağına kavuşmamış olur, hem işçiler hak ettikleri alacaklarını alabilmeleri için uzun bir yargı sürecine girebilir hem de teminatlı alacağı olmasına rağmen öncelik işçilik alacaklarının olduğundan banka, alacağına kavuşamayabilir. Esasen işçilik alacaklarının korumasının imtiyaz yoluyla güçlendirilmesinin ilk bakışta işçinin yararına olabileceği değerlendirilse de sonuç olarak bu örnekte olduğu gibi işçiler de dahil tüm alacaklıların aleyhine olacak bir sonuca da varabilir.

İşçilik alacaklarını imtiyazlı koruma kapsamında tutulması zaruri olmakla birlikte korumanın kapsamını imtiyazlı koruma yöntemi ile genişletme yoluna gitmek yerine fon kapsamında güvence sağlamak daha yerinde olacaktır. İmtiyazlı koruma dışında garanti kurumu aracılığıyla koruma yöntemi, 2008/94 sayılı Direktifte de düzenlenmiştir. İşverenin ödeme güçlüğüne düşmesi halinde ödenmeyen işçilik alacaklarının belli koşulların gerçekleşmesi halinde belli sınırlar dâhilinde de olsa ödenmesi için oluşturulacak fon veya kurum tarafından karşılanması, AB ülkelerinde de en fazla koruma sağlayan sistem olarak kabul edilmektedir.

Ülkemizde imtiyaz dışında ücret garanti fonu ile işçilik alacaklarının güvencesi sağlanmıştır. Ücret Garanti Fonu Yönetmeliği, işçilik alacaklarının güvencesini sağlama yönünden oldukça yetersiz ve yararlanma şartları ise somut gerçeklere uzak şekilde düzenlenmiştir. Fon'dan yararlanmak için ödeme güçlüğüne düşen işverenin İşsizlik Sigortası Kanununa göre sigortalı sayılan işçilerden olması, işverenin ödeme güçlüğüne düşmesinden önceki bir yıl içinde aynı işyerinde çalışıyor olması ve iş ilişkisinden kaynaklanan son üç aylık ödenmeyen ücret alacağının bulunması gerekmektedir. Bu koşulları sağlayan işçinin İşçi Alacak Belgesi ile Kuruma müracaatı gereklidir.

İşsizlik Sigortası Kanununa göre kişinin sigortalı sayılmasının Fon'dan yararlanmak için gerekli olduğunun düzenlenmesi yalnızca İş Kanuna tabi olanların değil, Deniz İş Kanunu, Basın İş Kanunu, Türk Borçlar Kanunu hükümlerine tabi olanların da yararlanabilmesini sağlaması bakımından önemlidir. Ücret Garanti Fonundan yalnızca işçinin ödenmeyen en fazla üç aylık temel ücret alacağının karşılanması işçileri koruyucu bir düzenleme olmakla birlikte yeterli bir koruma olmadığı kuşkusuzdur. Sigortalıların temel ücret dışında diğer alacaklarının da koruma kapsamı altına alınması, ödeme gücüne düşen işveren karşısında sigortalıya sağlanan güvenceyi artıracaktır. Bu kapsamda her bir alacağa yönelik getirilecek azami sınırlar çerçevesinde, yalnızca işverenin sağladığı primlerle gelirini finanse eden bir Fon değil, işçilerin alacakların daha kapsamlı şekilde güvence altına alınabilmesi için belli oranda devlet katkısının da sağlandığı bir sistemin getirilmesi uygun olacaktır.

Sonuç

Avrupa Birliği Direktifinde işçi alacaklarının belirli bir zaman dilimine ilişkin olmak kaydıyla garanti kurumlarınca ödenmesi esası getirilmiştir. Mevzuatımızda ise Avrupa Birliği Direktifinin çizdiği genel çerçeveye uygun olarak hem imtiyaz hem de garanti kurumu aracılığıyla koruma yöntemi benimsenmiştir. Ancak uygulamada bu düzenlemelerin işçilik alacaklarını korumaya yetmediği de bir gerçektir. İşçilik alacaklarının varlığının mahkeme kararlarıyla tespiti durumunda dahi mahkeme kararlarının yerine getirilmesi ve işçinin alacağına kavuşması çoğu zaman mümkün olamamaktadır. İşçinin ücretinin ödenmemesi nedeniyle yaşadığı ekonomik sıkıntı kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu ailesinin zorunlu ihtiyaçlarını dahi karşılayamamasına ve hatta borçlanmasına neden olmaktadır.

İmtiyazlı koruma, bir alacağa diğer alacaklara göre ayrıcalık tanınmasıdır. İmtiyazlı korumanın ortaya çıkış nedeni, borçluya ekonomik ve kişisel açıdan bağımlı olan ve ekonomik anlamda ondan daha güçsüz olan alacaklının alacağını diğer alacaklara karşı koruma, öncelik tanıma ihtiyacıdır.

İşçilik alacaklarına sağlanan güvencenin imtiyazlı koruma kapsamında tutulması zaruri olmakla birlikte korumanın kapsamını, imtiyazlı koruma yöntemiyle genişletme yoluna gitmek yerine garanti kurumunun daha işlevsel hale getirilmesiyle korumanın kuvvetlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Kaynakça

- Albayrak, C. (2012). Küreselleşme ve Ekonomik Krizin İş Hukukuna Etkisi, TBB. Dergisi, 98, 165-202.
- Algan, B. (2007). Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Hakların Korunması, Ankara.
- Arslan, A. S. (2019). Konkordato Mühletinin İşçilik Alacaklarına Etkisi, TBB. Dergisi, 142. 249-272,
- Arslan, R/Yılmaz, E/Ayvaz, S. T/ Hanağası. E. (2019). İcra ve İflas Hukuku, 5.B., Ankara.
- Aydın, U. (2000). Uluslararası Hukukta ve Türk Hukukunda İşverenin İflası Halinde İşçi Alacaklarının Korunması, Kamu-İş Dergisi, 2-5, 67-79.
- Aydınlp, A. K. (2019). Konkordatonun İşçilik Alacakları ve İş Sözleşmeleri Üzerine Yansıması, DEÜHFD. 2-21, 487-522.
- Büyüksulu, A. R. (2004). Avrupa Birliği Perspektifinden ve Endüstri İlişkileri Boyutuyla Yeni İş Kanunu: Esnekli ve İş Güvencesi, İstanbul.
- Coşkun, M. (2019), Konkordato ve İflas, 2.B., Ankara.
- Deynekli, A. (2008). Sıra Cetveli ile İlgili Sorunlar, Bankacılar Dergisi, 67, 28-69.
- Dikici, M. F. (2005). İcra ve İflas Hukuku, 3.B., Ankara.
- Ermenek, İ. (2009). İşsizlik Sigortası Kanununa Göre İşverenin Aczi ve Bunun İcra ve İflas Hukuku Bakımından Doğurduğu Sonuçlar (Ücret Garanti Fonu), Haluk Konuralp Anısına Armağan, Ankara.
- Eyrenci, Ö. (1996), Ferdi İş İlişkinin Kurulması ve İşin Düzenlenmesi, Yargıtayın İş Hukukuna İlişkin Kararlarının Değerlendirilmesi 1994, İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Türk Milli Komitesi, İstanbul, 5-19.
- Ercan, İ. (2019). Uygulamacılar İçin İcra ve İflas Hukuku El Kitabı, 5.B., Ankara.
- Eyrenci, Ö/Taşkent/Ulucan, D. (2019). Bireysel İş Hukuku, 9.B, İstanbul.
- Fındık, E. (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye’de Ücret Garanti Fonu Uygulamaları Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara, file:///C:/Users/user/Desktop/ücret%20garanti%20 fonu%204.pdf, ET. 21.12.2017.
- Frank, M. (2005). The Rights of Employees in The Event of The Employer’s Insolvency, New Zealand Postgraduate Law E-Journal,1.ttps://cdn.auckland.ac.nz/assets/nzpglejournal/Subscribe/Documents/2005-1/1Marlene.pdf, ET. 23.01.2020.
- Gordon, W.J. (ET. 23.01.2020). İflas ve Sosyal Koruma: İşverenin İflası Durumunda İşçi Hakları, http://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernanceprin_ciples/38184691.pdf,
- Göçmez, S. (2012). Ekonomik Güçlüklerin İşverenin İş Verme ve Ücret Borcu Üzerine Etkileri, İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Gök, Y. (2014), İşverenin Ödeme Güçlüğüne Düşmesi Durumunda İşçilik Alacaklarının Korunması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, file:///C:/Users/user/Desktop/DOKTORA%20TEZİ%20İÇİN%20YÜKSEK%20LİSANS%20TEZİ%202004, İstanbul, ET.21.12.2017.
- Görücü, İ. (2009). Türk Çalışma Mevzuatında Ücret Garanti Fonu ve Uygulamaları, Kamu-İş, 4-10, 85-103.
- Hermans, S. (2001). Avrupa Birliğinin Sosyal Politikası ve Türkiye'nin Uyumu, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İpekçi, N. (2003). İcra ve İflas Kanunu Tatbikatı (Şerh), Ankara.
- İren, E. (2005). Avrupa Birliği ve Türk İş Hukukunda Üçlü Diyalog, Ankara.
- İren, E. (2008). Avrupa Birliği İş Hukuku Yönergeleri Karşısında 4857 Sayılı İş Kanununun Durumu.
- Kaplan, E. T. S (2019). Bireysel İş Hukuku, 10.B., Ankara.
- Keser, H. (1998). Türk Hukuku'nda İşçi Alacaklarının Korunması, Türkiye Haber İş Sendikası, İzmir.
- Keser, H. (2006). 4857 Sayılı İK. Ve 2004 Sayılı İİK Çerçevesinde Haciz, İflas, Konkordato ve İşverenin Aczinin Bazı Temel Haklara Etkisi, Legal İSGHD., 12-3, 1182-1220.
- Korkusuz, R. (2004). Uluslararası Sözleşmelerde ve Türk İş Hukuku'nda İşçilik Alacaklarının Korunması, Ankara.
- Korkusuz, R. (2004). İş Hukukumuzda Yeni Bir Kurum; Ücret Garanti Fonu, Legal İSGHK., Ekim- Kasım- Aralık, 4, 1328-1345.
- Kuru, B. (2013). İcra ve İflas Hukuku, Ankara.
- Mucciarelli, M. F. Employee Priorities In Insolvency Proceedings and Wage Guarantees: A Criticalassessments.8,file:///C:/Users/user/AppData/Local/Temp/Rar\$D1a0.892/Emp loyee_ priorities_in_insolvency_procee.pdf, ET. 09.02.2017.
- Özkan, M. (2008). Ödeme Güçlüğüne Düşmüş İşveren Karşısında İşçi Hak ve Çıkarlarının Korunması Konusunda Türk Hukukunda Geçerli Olan Sistemin Uluslararası Normlara Uygunluğu Meselesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1-10, 138-168.
- Özkan, M. Sungurtakin. (2008). İşverenin İflas Etmesi Halinde İşçilik Hak ve Alacaklarının Karşlanması Konusundaki Sistemler ve Türk Hukukundaki Durum, Ankara.
- Öztürk, G. S. (2011). İşverenin Ödeme Aczi Halinde İşçilik Alacaklarının Korunması, Prof. Dr. Sarper Süzek'e Armağan, C 2, İstanbul.

- Paducel, I. (2010). Considerations for Ensuring Payment of Wage Claims In Case of Insolvency of The Employee In Linewith EU Rules, Acta Universitatis Danubius, 2010, <http://journals.univ-danubius.ro/index.php/juridic>, ET. 07.02.2017.
- Pekcanıtez, H/Atalay. O/Sungurtekin, Ö. M/ Özekes, M. (2019). İcra ve İflas Hukuku, 6.B., İstanbul.
- Ruhi, C/Ruhi, A. C. (2018). Hacizde ve İflasta Sıra Cetveli, Ankara.
- Süzek, S. (2019). İş Hukuku, 18.B., İstanbul.
- Tulukçu, N. B. (2012). İş Hukukunda Dinlenme Hakkı, Ankara.
- Tuncay C/Ekmekçi, Ö. (2009). Sosyal Güvenlik Hukukunun Esasları, 2.B., İstanbul.
- Tekin, C. (2007). Avrupa Birliği ve Türk Hukuku'nda Çok Uluslu Şirketlerin İflası, Güncel Yayınevi, İzmir.
- Tekinalp, G/Tekinalp, Ü. (2000). Avrupa Birliği Hukuku, 2.B, İstanbul.
- Türe, G. (2017). Türk Hukukunda İşverenin İflası, Ankara.
- Uçum, M. (2003). Yeni İş Kanunu Seminer Notları, Eylül.
- Uşan, M. F. (2009). Türk Sosyal Güvenlik Hukukunun Temel Esasları, Ankara.
- Yılmaz, E. (2016). İcra ve İflas Kanunu Şerhi, Ankara.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 1

Fakirleşiyor muyuz? Kadın Tüketicilerin Gıda Tüketim Alışkanlıkları

Are we getting poorer? Food Consumption Habits of Female Consumers

İlkgün Demir*

Büşra Nur Coşkun**

Nesrin Duman***

Özet

Dünyada özellikle son iki yıldır insan yaşamını etkileyen ve yakın gelecekte daha da şiddetli etkileyeceği ileri sürülen iklim değişikliği ve kıtlık gibi tehditler tarımsal üretim ve gıda arzıyla ilgili hususları gündemden düşmez hale getirmiştir. Bu nedenledir ki tüketicilerin gıda ürünlerini satın alma alışkanlıklarını bilmek, ürün tercihlerine etki eden belirleyici faktörleri tespit etmek; olası bir olumsuz senaryonun gerçekleşmesi halinde, ülkemizde üreticiden tüketiciye en hızlı şekilde ürün satış ağının oluşturulmasında ve gıda güvenliğinin sağlanmasında önemli olacaktır. Ürün satış ağının oluşturulması ve gıda güvenliğinin sağlanmasında ailenin alışveriş ihtiyacını üstlenen kadın tüketicilerinin gıda alışveriş alışkanlıklarının bilinmesi çok önemli bir noktada durmaktadır. Bu amaçla 505 kadına “Gıda Tüketim Alışkanlıkları Anketi” uygulanmıştır. Sonuçlar gıda alışverişlerinin çoğunlukla kadınlar tarafından yapıldığını, alışverişlerin ağırlıklı olarak hafta içi, aynı marketlerden ve kredi kartı ile yapıldığını göstermiştir. Kadın tüketicilerin, fiyatların “hesaplı olması” nedeniyle gıda alışverişlerini marketten yaptıkları anlaşılmıştır. Gıda ürünü satın alma kararlarında ise belirleyici faktörün yine “fiyat” olduğu anlaşılmıştır. Kadın tüketicilerin, ürün ambalajında en sık olarak üretim-son tüketim tarihlerini inceledikleri görülmüştür. Kadın tüketicilerin köylü üreticiden direkt ürün satın almak istedikleri ancak ürün yetiştirilmede kimyasal ilaç kullanımı tereddüdü taşıdıkları anlaşılmıştır.

* Sorumlu Yazar/Corresponding Autor: Öğretim Görevlisi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, İstanbul, e-posta: ilkgundemir@ayvansaray.edu.tr, Orcid.ID: 0000-0002-5479-5377.

** Sosyolog, Aile Danışmanı, Malatya, e-posta: busranurcoskun@outlook.com, Orcid.ID: 0000-0002-9712-1831.

*** Öğretim Üyesi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, İstanbul, e-posta: nesrinduman@ayvansaray.edu.tr, Orcid.ID: 0000-0002-2751-8315.

Atıf/Citation: İlkgün D., Büşra Nur C., Nesrin D. (2022). Fakirleşiyor muyuz? Kadın Tüketicilerin Gıda Tüketim Alışkanlıkları. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2022 (1), 112-131.

Geliş/Received: 24.12.2021

Kabul/Accepted: 13.01.2022

Bu araştırma gıda tüketim alışkanlıklarında belirleyici faktörün “fiyat” olduğunu ortaya koyarak toplumsal fakirleşmeye işaret etmiştir. Çalışma bulgularının, iklim değişikliği, kıtlık vb. olası bir olumsuz senaryonun gerçekleşmesi halinde üreticiden tüketiciye en hızlı şekilde ürün satış ağının oluşturulabilmesi için kaynak niteliğinde olması hedeflenmektedir.

Anahtar sözcükler: Kadın, gıda, tüketim, alışkanlık, fakirleşme.

Abstract

Factors such as climate change and famine, which have been affecting human life in the world, especially in the last two years and which are claimed to be affected more severely in the near future, have made issues related to agricultural production and food supply a must-have on the agenda. For this reason, knowing the consumers' food purchasing behavior and identifying the factors that affect their preferences, in the case of a negative scenario, it will be important to create a product sales network from producer to consumer in the fastest way possible and to re-establish food safety. It is very important to know the food shopping habits of female consumers, who generally undertake the shopping needs of the family, in establishing the product sales network and ensuring food safety. For this purpose, a "Food Consumption Habits Questionnaire" was applied to 505 women. The results showed that food shopping is mostly done by women, on weekdays, at the same markets and with credit cards. It has been understood that female consumers do their food shopping at the market because the prices are “affordable”. It has been observed that the determining factor in food product purchasing decisions is again “the price”. It has been understood that the places most frequently examined in the product package are the production and expiration dates. It has been understood that female consumers want to buy products directly from peasant producers, but they have concerns about the use of chemical pesticides in agriculture. This research pointed to social impoverishment by revealing that "price" is the determining factor in food consumption habits. The findings of the study are aimed at being a source for establishing a product sales network from the producer to the consumer in the fastest possible way in the case of a possible negative scenario such as climate change, famine, etc.

Key Words: Women, food, consumption, habit, impoverishment.

Giriş

1970'lerden 2010 yılına kadar süren 3. Endüstri Devrimi ile üretimde köklü değişimler olmuş, sanayileşme hızla artmış ve kentleşme yaygınlaşmıştır. Sanayileşme ve kentleşme; ekonomik gelişme ve değişimle birlikte toplumların normlarını, insanların toplum içerisindeki rollerini ve bireylerin gündelik yaşamlarının da gelişmesine veya değişmesine katkı sağlamıştır. Bu gelişmeler, toplumun yaşayış biçiminde, satın alma davranışında çeşitlilik ortaya çıkarmıştır (Dölekoğlu ve Çelik, 2018). Günümüz tüketicilerinin alışveriş alışkanlıkları, ekonomik ve sosyal gelişmelerden etkilenmekte ve satın alma davranışları da bu gelişmelere göre farklılaşmaktadır. İçinde bulunulan dönemde pazarlama çalışmalarının önem kazanmasında değişen tüketim alışkanlıklarının etkisinin büyük olduğu görülmektedir. Değişen ve birbirinden farklılaşan tüketici istekleri ile satın alma, tercih ve alışkanlıklar firmaları, ürünlerini tüketiciler için daha cazip olacak şekilde geliştirmeye ve pazara sürmeye zorlamaktadır. Bunun çarpıcı bir örneği de gıda sektöründe yaşanmaktadır.

Gıda alışverişi, beslenme ve kadınların rolü

Çağdaş bir toplumun varlığıyla beraber kadının rollerinin değiştiği ve yeni bir kimlik kazandığı görülmektedir (Güler ve Özçelik, 2002). Uygur bir topluma geçiş kadınların iş veya meslek sahibi olmalarına olanak sağlayarak; geleneksel olarak sadece ev içi işleri ve çocuk bakımı iş payını üstlen kadının yeni bir kimlik kazanmasını sağlamıştır. Toplumsal üretime katkı sağlayan kadınlar; sanata, bilime, teknolojiye, siyasete, tarıma, eğitime, sanayiye ve ev içi yönetime katkı ve değer katarak sosyal dengenin oluşmasında roller üstlenmişlerdir (Güler ve Özçelik, 2002). Muasır toplumda çalışma hayatına katılmış olan kadınların rolleri ne kadar genişlemiş olsa da ev içi işler ile ilgilenme kadınlar için halen ilk sırada gelmektedir. Ailenin alışveriş ihtiyacı ve beslenme ihtiyacını genel olarak kadın üstlenmektedir.

Beslenme ifadesiyle kastedilen, bireyin acıktığı durumda karnını doyurması veya canının istediğini yemesi değildir (Baysal, 1996). Beslenmeyi, “*biyüme ve gelişmeye olanak sağlayan, bireye sağlık ve canlılık katan en önemli mental bir unsur*” olarak tanımlamak daha yerinde olacaktır (akt. Sürücüoğlu ve Balgamiş, 1987; Hacıbeyoğlu, 1976). Gündelik beslenme alışkanlığı bilimin açıkladığı doğrultuda uygulandığında bireyin sağlığını ve verimli yaşama sürecini olumlu olarak etkileyebilmektedir (Baysal, 1996). Bununla birlikte yeterli ve dengeli beslenme bireyi etkilediği gibi toplumları da etkilemektedir (Ulus, 2021). Yeterli ve dengeli beslenme; toplumun ekonomik ve sosyal bağlamda gelişmesini, refah seviyesinin artmasını, toplum içerisinde mutlu, huzurlu ve güven ile yaşamasını sağlayan temel şartlardan biri olarak değerlendirilmektedir (Baysal, 1999).

Toplum, beslenme alışkanlığı geliştirebilecek güvenilir, kaliteli, sağlıklı ve uygun fiyattaki besinleri satın alma ve tüketme hakkına sahiptir (akt. Güler ve Özçelik, 2002; Pekcan, 1999). Sanayileşme ile birlikte gıda teknolojisinin gelişmesi, aile bireylerinin yeterli ve dengeli beslenmesine dikkat eden kadınların gıda seçiminde ve satın alma biçiminde değişikliklere neden olduğu görülmektedir (akt. Güler ve Özçelik, 2002; Ersoy, 1993). Bununla birlikte sanayileşme ve teknolojiye gelişmeler, tüketilecek gıdaların birçok aşamalardan geçip topluma ulaşmasına neden olmaktadır; geçmiş dönemlerdeki gibi gıdalar bahçeden toplanıp mutfağa

ulaşmamakta, birçok farklı yerlerde hasat edilip işlemlerden geçtikten sonra mutfağa ulaşmaktadır (Topçu vd., 2003). Bu bağlamda üretilen ürünlerin, gıda değerleri, son kullanma tarihi, içeriğinde neler olduğu vb. daha çok dikkat edilerek tüketilmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda değişen beslenme alışkanlığı; gıda türü seçme, tüketilecek miktarı saptama, gıdaların hazırlanması, pişirilmesi ve saklanması durumunda nelere dikkat edileceği konusunda daha bilinçli olunmasını zorunlu kılmaktadır (Topçu vd., 2003). Toplumun gelişmişlik seviyesiyle birlikte kadının rolleri genişlemiş olsa da kadının geleneksel rollerinin değeri bütün ehemmiyeti ve genişliğiyle devam etmektedir (Kılıç ve Şanlıer, 2007). Ailenin gıda ihtiyacını ve alışveriş ihtiyacını genel olarak üstlenen kadınların tüketim alışkanlıkları, sağlıklı ve güvenilir ürünleri seçmesi, tüketilecek ürünlerde nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda onlara büyük rol vermektedir.

Küresel iklim değişikliği meselesi ve gıda arzına etkisi

Dünyada özellikle son iki yıldır insan yaşamını etkileyen ve yakın gelecekte daha da şiddetli etkileyeceği ileri sürülen salgın hastalıklar, küresel iklim değişikliği, kuraklık, kıtlık ve su kaynaklarının azalması gibi durumlar tarımsal üretim ve gıda arzıyla ilgili hususları gündemden düşmez hale getirmiştir. Günümüz küresel siyasetinde bir güvenlik meselesi olarak değerlendirilen iklim (*climate change*) tartışmaları, birçok kurum ve kuruluş tarafından (*Birleşmiş Milletler (BM), BM'ye bağlı kuruluşlar, Avrupa Birliği (AB), ulus devletler, sivil toplum örgütleri* vb.) ele alınmıştır. Ülkemizde de 2021 yılında yapılan düzenleme ile Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın ismi Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı olarak değiştirilmiştir. Olası bir iklim değişikliği senaryosunda, verimliliğin düşmesi, gıda üretiminin azalması, gıdaya erişimin sınırlanması ve gıda kalitesinin olumsuz etkilenmesi beklentiler arasında sayılmaktadır (Yavuz, 2021). Aşırı hava olaylarının sıklığı ve şiddetindeki artışlar gıda dağıtımını yani tedarik zincirini de kesintiye uğratabileceği öngörülmektedir. Tüm bunların sonucunda gıda fiyatlarındaki artışlarla gelecekte daha sık karşılaşılabileceği öne sürülmektedir.

Zira FAO (*The Food and Agriculture Organization*) da gıda güvenliğinin, ekonomik koşullar ve gıda güvenliğiyle bağlantılı olduğunun belirtmiştir. Gıda güvenliği, “*herkesin her an beslenme gereksinimlerini karşılamak için yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik olarak erişebilmesi ve aktif ve sağlıklı bir yaşam için gıda tercihlerinin karşılanması*” olarak ifade edilebilir (Yıldız Karakoç ve Kovancı, 2019). FAO tarafından ifade edilen iklim değişikliğinin, gıda güvenliğinin dört yönüne -gıda varlığı¹, gıdaya ulaşım², gıda tüketimi³ ve gıda mekanizmasının istikrarı⁴- etkileri bildirilmiştir (World Food Summit, 1996). Hâlihazırda global gıda pazarlarında fark edildiği, tedarik zincirlerinin sekteye uğradığı, fiyatların arttığı, alım gücünün azaldığı, sağlığın bozulduğu görülmektedir. Kentsel ve kırsal bölgelerde insan topluluklarının bu sorunlarla baş etmede yetersiz olacağı da aşikârdır. (Yıldız Karakoç ve Kovancı, 2019). Bu durumlar tüketicilerin gıda ürünlerini satın almada alışkanlıklarını bilmek, ürün tercihlerini etkileyen belirleyici faktörleri ortaya koymak; olası bir olumsuz senaryonun gerçekleşmesi durumunda, ülkedeki üreticiden tüketiciye en hızlı şekilde ürün satış ağını oluşturabilmede ve gıda güvenliğini yeniden sağlayabilmek önemli olacaktır.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada kadın tüketicilerin gıda tüketim alışkanlıkları ve bu alışkanlıkları etkileyen faktörler incelemeye alınmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Kadın tüketicilerin gıda alışverişlerinde alışkanlıkları nelerdir?
2. Kadın tüketicilerin gıda alışverişlerinde tüketim alışkanlıklarını etkileyen faktörler nelerdir?
3. Kadın tüketicilerin köylü üreticiden yapacakları gıda alışverişlerinde tereddütleri nelerdir?
4. Kadın tüketicilerin gıda alışverişlerinde tüketim alışkanlıkları sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşma göstermekte midir?

3. Araştırmanın Önemi

Kuraklık, aşırı hava olayları (fırtına, kasırga, hortum vb.), deniz seviyesinde yükselme, gıda arzında azalma gibi iklim değişikliğinin (*climate change*) sebebiyet verdiği sorunların güvenlik zafiyeti oluşturabileceği gündeme gelmektedir (Yıldız Karakoç ve Kovancı, 2019). Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (*The Food and Agriculture Organization-FAO*)'nün 2020 yılı Dünyada Gıda Güvencesi ve Beslenme Durum Raporu'nda, dünya genelinde açlık içerisinde olanların sayısının 2014 yılından bu yana yavaş ancak istikrarlı şekilde arttığı belirtilmiştir (Öğütçen, 2021). Aynı raporda, eğer bu konuda bir hareket alınmazsa 2030 yılına kadar minimum 840 milyon insanın yiyeceksiz kalabileceği vurgulanmıştır. Tüm bunların sonucunda gıda fiyatlarındaki artışlarla gelecekte daha sık karşılaşılacağı öne sürülmektedir. Bu nedendir ki tüketicilerin gıda ürünlerini satın almada alışkanlıklarını bilmek, ürün tercihlerine etki eden belirleyici faktörleri tespit etmek; olası bir olumsuz senaryonun gerçekleşmesi halinde üreticiden tüketiciye en hızlı şekilde ürün satış ağını oluşturabilmede ve gıda güvenliğini sağlayabilmede önemli olacaktır. Bu bağlamda araştırma, kadın tüketicilerin tüketim alışkanlıklarının ve bu alışkanlıklara etki eden faktörlerin bir açılımını yaparak, yeni üretim ve satın alım modellerinin oluşturulabilmesi için kaynak sağlaması bakımından önemlidir.

4. Yöntem

4.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmanın modeli “geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle tespit etmeyi amaçlayan bir araştırma modeli” olan tarama modelidir (Karasar, 2018: 109). Çalışmada tarama modellerinden biri olan “ilişkisel tarama modeli” kullanılmıştır. İlişkisel çözümleme karşılaştırma yolu ile yapılmıştır. Kadın tüketicilerin gıda tüketim alışkanlıklarına etki eden faktörler (ödeme türü, alışverişin kiminle ne zaman ne sıklıkta yapıldığı, gıda ürününü satın alırken belirleyici sebepler, ambalaj ve reklam etkisi vb.) tek yönlü ele alınmıştır.

4.2. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın verileri “Kişisel Bilgi Formu” ile “Gıda Tüketim Alışkanlıkları Anketi” kullanılarak “Google Formlar” aracılığıyla toplanmıştır. Araştırma kadın tüketicilerin kendi değerlendirmelerine (*self-report*)

dayanmaktadır. Uygulama sırasında bazı kadın tüketiciler gerçek durumlarını ifade etmekten kaçınmış ya da abartmış olma ihtimali araştırmanın sınırlılıkları arasında sayılabilir.

“*Kişisel Bilgi Formu*”: Araştırmacılar tarafından hazırlanmış olan form yaş grupları, çalışma durumu, gelir düzeyi ve birlikte yaşanan kişi sayısı gibi bazı kapalı uçlu sorular içermektedir.

“*Gıda Tüketim Alışkanlıkları Anketi*”: Araştırmacılar tarafından oluşturulmuş olan anket, kadın tüketicilerin gıda tüketim alışkanlıklarını ve bu alışkanlıklarına etki eden faktörleri belirlemek amacıyla sorular içermektedir. Öncelikle taslak olarak hazırlanan formun pilot uygulaması yapılmış; ifadelerin anlaşılabilirlik ve uygulanabilirlik açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Alınan geri bildirimlerle form üzerinde revizyonlar yapılmış, ifadeler sadeleştirilmiş ve ankete son şekli verilmiştir. Anket, çoktan seçmeli ve çoklu yanıtı olmak üzere 16 sorudan oluşmaktadır. Ankette Likert tipi derecelendirme yer almamaktadır.

4.3. Evren- Örneklem

Bu çalışmada hakkında bilgi edinilmek istenen ana kütle (*evren ya da hedef ana kütle*) Türkiye’deki kadın tüketicilerdir. Araştırma, 2021 yılı Kasım ayında yapılmıştır. Örneklem yöntemi olarak, uygunluk temelinde seçimi içeren, anketi yanıtlamaları için sadece erişilebilir ve gönüllü olan yanıtlayıcıların seçildiği örneklem türü olan “olasılıklı olmayan örneklem yöntemi” kullanılmıştır. Bu yöntemden biri olan “kartopu örnekleme” yoluyla yanıtlayıcılar üzerinden diğer yanıtlayıcılara ulaşılmıştır.

Örneklem büyüklüğü hesaplamasında hedef ana kütledeki birey sayısının bilinmemesi nedeniyle $n=t^2pq/d^2$ formülü kullanılmıştır. Lemeshow, Hosmer, Klar ve Lwanga (1990)’nın önerdiği $n=t^2pq/d^2$ formülüne göre; %95 güvenilirlik aralığında $d=0.05$ örneklem hatası içerilebileceği kabul edilmiştir. $\alpha=0.05$ sonsuz serbestlik derecesinde tablo değeri $t=1.96$ alınmıştır. $p=0.5$ ve $q=0.5$ değerlerinin de alınmasıyla çalışmaya minimum 384 kişinin katılması gerektiği hesaplanmıştır. Araştırmada 505 katılımcıya ulaşılmıştır.

4.4. Analiz

Araştırma sonuçlarının analizinde istatistiksel paket programı (SPSS–22)’nden yararlanılmıştır. Veri setini betimlemek için frekans analizleri yapıldıktan sonra ilişki analiz aşamasına geçilmiştir. Veri setinin normal dağılım gösterip göstermediği basıklık-çarpıklık değerlendirmesi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada maddelerin çarpıklık ve basıklık değerleri $\pm 1,50$ aralığı içerisinde yer aldığından veri setinin normal dağılım gösterdiği (Tabachnick ve Fidell, 2013) kabul edilmiş; analizlerde parametrik yöntemler kullanılmıştır. Yorumlamada $p<.05$ ve $p<.001$ anlamlılık düzeyleri tercih edilmiştir.

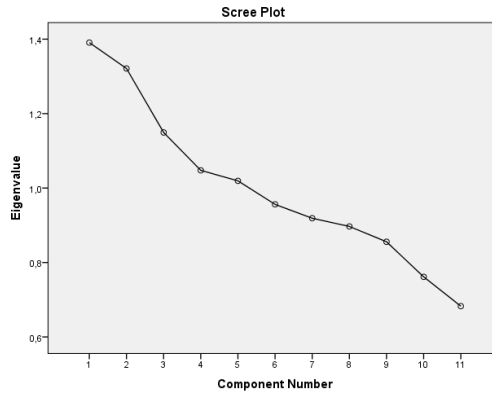
Anket ve ölçüklerin *geçerliliği* ve *güvenilirliği*nin ölçülmesi için farklı metotlar kullanılmaktadır. Bu çalışmada kullanılan anketin geçerlilik değerlendirmesi için yapı geçerliliği incelenmiş; bu bağlamda faktör analizi (Açımlayıcı/Keşfedici/Anlam Çıkarıcı-AFA) yapılmıştır. Anket yapı geçerliliği değerlendirmesi için faktör analizinin uygulanması, araştırmacılara çok sayıda parametre yerine birkaç önemli faktöre odaklanmak için çok değerli girdiler sağlamaktadır.

Verilerin faktörlenebilirliğini değerlendirmek için öncelikle Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örnekleme yeterliliği ölçüsü ve Bartlett'in küresellik testi kullanılmaktadır (Fidel, 2009, s.657-9). Bartlett's küresellik testi anlamlılık düzeyinin anlamlı ($p < .05$) olması maddeler arasındaki korelasyonun faktör analizi yapılması için uygun olduğuna; KMO değerinin $> .50$ çıkması örneklemin faktör analizi yapılabilmesi için yeterli büyüklükte olduğuna işaret etmektedir (Fidel, 2009, s.657-9). Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Bartlett'in küresellik testi bulguları incelendiğinde; Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örnekleme yeterliliği değerinin $.517$ olduğu ve Bartlett's anlamlılık düzeyinin $p = .000$ ($p < .05$) çıktığı tespit edilmiştir. Buna göre; $KMO = .517 > .50$ olduğundan örneklem büyüklüğünün faktör analizi için orta düzeyde ($.50 < KMO < .70$) yeterli olduğu anlaşılmaktadır. Bartlett's anlamlılık düzeyinin $p = .000$ olduğundan maddeler arasındaki korelasyon faktör analizi yapılması için uygun bulunmuştur.

Ankette yer alan maddeler arasındaki çoklu bağlantıyı incelemek için korelasyon matrisine ve determinant değerine bakılmıştır. Maddeler arası çoklu ilişkinin bulunmaması için bu değer > 0.00001 'den büyük çıkması gerekmektedir (Fidel, 2009, s.657-9). Analiz sonucunda determinant değeri > 0.00001 olarak belirlenmiş olup; maddeler arası çoklu ilişki bulunmamıştır.

Çıkarılacak faktör sayısını belirlemek için Kaiser kriteri (*Kaiser's Criterion*) ve Yamaç testi (*Scree test*) incelenmiştir (Bkz. Şekil 1). Her bir faktöre yüksek yükleri olan değişkenlerin sayısını en aza indirmek için eğik (*oblique*) döndürme yöntemlerinden olan direkt oblimin (*direct oblimin*) faktör döndürme yöntemi uygulanmıştır (Büyüköztürk, 2011: 126). Anket maddelerinin faktör yükü en az 40 olarak belirlenmiş (Fidel, 2009, 660), bu değerden düşük olan maddelerin dışlanması kararlaştırılmıştır. Analize alınan maddelerin öz değeri 1'den yüksek olanlar faktör olarak ele alınmıştır. Bu faktörlerin ölçüm aracına ilişkin açıkladıkları toplam varyans budur. Bu değer %50'den fazla ise ölçme aracının geçerli olduğunu söylemek mümkündür (Field, 2009, s.661). Analiz sonucunda anket maddelerinde .40 altında faktör yükü değeri bulunmamaktadır. Faktör analizinde beş faktör 1'den yüksek değere sahip olup; bu faktörler varyansın %53,89'unu açıklamaktadır. Bu haliyle anketin geçerli olduğunu söylemek uygundur.

Şekil 1. Faktör analizi yamaç grafiği (*scree plot*)

Son olarak anketin güvenilirliğini test etmek için Cronbach alfa iç tutarlılık (*internal consistency*) katsayısına bakılmıştır. Anketin Cronbach Alfa değeri $\alpha = .92$ olarak hesaplanmıştır. Buna göre veri toplama aracının iç tutarlılığının yüksek olduğu; anketin güvenilir olduğu anlaşılmıştır.

5. Bulgular

Bu bölümde sırasıyla katılımcıların sosyo-demografik bilgilerine dair frekans analizleri, “Gıda Tüketim Alışkanlıkları Anketi” frekans analizleri ve ilişki analizleri (t-test ve ANOVA) sunulmuştur. ANOVA analizinde farklılaşmanın tespit edildiği gruplarda, bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek ve farklılaşmanın yönünü görebilmek için Scheffe izleme testi (post-hoc) tercih edilmiştir.

5.1. Sosyo-Demografik Değişkenlerin Frekans Analizi Sonuçları

Araştırmaya katılan kadın tüketicilerin çalışma durumu, yaş grupları, gelir düzeyleri ve birlikte yaşadığı kişi sayısı (hane halkı) bilgilerine dair frekans analizi sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Bkz: Tablo 1).

Tablo 1. Sosyo-demografik değişkenlerin frekans analizi sonuçları

Değişken	Kategori	n	%
Çalışma durumu	Evet	250	49,5
	Hayır	255	50,5
Yaş grubu	19-30 yaş	203	40,2
	31-45 yaş	207	41
	46-65 yaş	95	18,8
Gelir düzeyi	Düşük	104	20,6
	Orta	364	72,1
	Yüksek	37	7,3
Birlikte yaşanan kişi (hane halkı) sayısı	Yalnız	38	7,5
	2-4 kişi	375	74,3
	5 kişi ve üstü	92	18,2
	<i>Toplam</i>	<i>505</i>	<i>100,0</i>

Tablo 1’de sunulan sosyo-demografik bilgiler incelendiğinde; katılımcıların %50,5’inin çalışmadığı, %41’inin 31-45 yaş aralığında olduğu ve %72’sinin orta gelir düzeyine sahip olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca katılımcıların %74,3’ünün birlikte yaşadığı (hane halkı) kişi sayısı 2-4 arasındadır.

5.2. “Gıda Tüketim Alışkanlıkları Anketi (GTAA)” Frekans Analizi Sonuçları

Araştırmaya katılan kadın tüketicilerin “Gıda Tüketim Alışkanlıkları Anketi’nde yer alan sorulara verdikleri yanıtlara dair frekans analizi sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Bkz: Tablo 2).

Tablo 2. Gıda Tüketim Alışkanlıkları Anketi (GTAA) frekans analizi sonuçları

Değişken	Kategori	n	%
Alışveriş (gıda) ödeme türü	Nakit	215	42,6
	Kredi kartı	290	57,9
Alışverişin (gıda) genelde kiminle yapıldığı	Yalnız	257	50,9
	Yetişkin biriyle	126	25
	Çocuklarla	26	5,1
	Ben yapmam	96	19
Alışveriş (gıda) sıklığı	Aylık	84	16,6
	Haftalık	319	63,2
	Günlük	102	20,2
Alışveriş (gıda) için gün tercihi	Hafta içi	379	75
	Hafta sonu	126	25
Alışveriş (gıda) listesi hazırlama	Evet hazırlarım	301	59,6

	Hayır hazırlamam	204	40,4
Alışveriş (gıda) yeri değişikliği durumu	Aynı yerlerden alışveriş yaparım	387	76,6
	Farklı yerlerden alışveriş yaparım	118	23,4
Alışveriş (gıda) için sıklıkla tercih edilen yer	Market	327	64,8
	Pazar, tanzim satış yerleri	83	16,4
	Organik-doğal ürün satış yerleri	32	6,3
	Esnaf (bakkal, manav, kasap vb.)	63	12,5
Evde sıklıkla pişirilen yemek türü	Emek gerektiren yemekler (ev yemekleri)	444	87,9
	Hazır ve dondurulmuş yemekler	27	5,4
	Atıştırmalıklar (tost, sandviç vb.)	34	6,7
Ambalajda yazılanları inceleme durumu	Evet incelerim	449	88,9
	Hayır incelemem	56	11,1
Reklamların (TV, sosyal medya vb.) etkisi	Evet etkilenirim	73	14,5
	Hayır etkilenmem	233	46,1
	Bazen etkilenirim	199	39,4
Köylü üreticiden direkt alışveriş tercihi	Evet isterim	470	93,1
	Hayır istemem	35	6,9
	<i>Toplam</i>	<i>505</i>	<i>100</i>

Tablo 2’de sunulan bilgilere göre, kadın tüketicilerin %57,9’unun kredi kartı ile alışveriş yaptığı, %50,9’unun yalnız alışveriş yaptığı, %63,2’sinin haftalık alışveriş yaptığı, %75’inin hafta içi günlerde alışveriş yapmayı tercih ettiği, %59,6’sının alışverişe çıkmadan önce alınacaklar listesi hazırladığı, %76,6’sının aynı yerlerden alışveriş yaptığı, %64,8’inin marketlerden alışveriş yaptığı, %87,9’unun evde emek gerektiren ev yemekleri yaptığı, %88,9’unun ürün ambalajını incelediği, %46,1’inin reklamlardan etkilenmediği, %93,1’inin köylü üreticiden direkt alışveriş yapmak istediği anlaşılmıştır.

5.3. Gıda Tüketim Alışkanlıklarını Etkileyen Faktörler Frekans Analizi Sonuçları

Araştırmaya katılan kadın tüketicilerin “Gıda Tüketim Alışkanlıkları Anketi”nde yer alan satın alma tercihleri ve bunları etkileyen faktörlere dair frekans analizi sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Bkz: Tablo 3).

Tablo 3. Gıda Tüketim Alışkanlıklarına etki eden faktörler frekans analizi sonuçları

Değişken	Kategori	n	%
*Alışveriş (gıda) yeri tercih nedeni	Hesaplı olması	307	60,8
	Çeşit fazlalığı	269	53,3
	Hijyenik olması	232	45,9
	Güvenilir olması	289	57,2
	Veresiye alabilmek	15	3
*Gıda ürününü alma kararını etkileyen faktörler	Besleyici özelliği	275	54,5
	Bütçeye uygunluğu	330	65,3
	Aile üyelerinin isteği	250	49,5
	Sağlığa uygunluğu	239	47,3
	Pratik hazırlama-piştirme	114	22,6
	Son kullanım tarihi	306	60,6
	Markası	194	38,5
	Uzun süreli tüketilebilmesi	115	22,8
	Kısa süreli tüketilebilmesi	40	7,9

*Ambalajda incelenen yerler	Üretim ve son tüketim tarihi	419	91,1
	Hazırlanış tarihi	101	22
	İçeriği	349	75,9
	Besin değeri	138	30
	Pişirme süresi	90	19,6
*Hazır yiyecek tercih durumu	Kalorisi	94	20,4
	Hazır çorbalar	62	12,3
	Hazır ve dondurulmuş yemekler	192	38
	Konserveler	167	33,1
*Köylü üretici alışverişlerinde tereddütler	Hazır kek vb. malzemeler	159	31,5
	Hijyen endişeleri	204	40,4
	Kimyasal ilaç kullanmaları	240	47,5
	Bozulmuş ürünleri satabilmeleri	160	31,6
	Denetimin olmaması	133	26,3
	Kargolama sorunları	65	12,9
	Fazla ücret istemeleri	141	27,9
	Sözlerine güvenilmemesi	36	7,1
	Köylü üreticiyi bulamama	200	39,6
	Ödeme yöntemi sorunları	63	12,5

*Bu soruya çoklu yanıt verilebilmektedir.

Tablo 3’te sunulan bilgilere göre kadın tüketiciler %60,8 oranla alışveriş yaptıkları yeri fiyatların hesaplı olması nedeniyle tercih ettiği, %65,3 oranla bir ürünü tercih etmede belirleyici faktörün ücret olduğu, %91,1 oranla ürün ambalajında incelediği yerin üretim-son kullanım tarihleri olduğu, %38 oranla hazır yiyeceklerden hazır ve dondurulmuş ürünleri tercih ettiği, %47,5 oranla köylü üreticiden direkt alışveriş yapılmasında köylülerin ürün yetiştirirken kimyasal ilaç kullanımının tereddüt oluşturduğu anlaşılmıştır.

5.4. Çalışma Durumuna Göre “GTAA” t-test Analizi Sonuçları

Araştırmaya katılan kadın tüketicilerin çalışma durumuna göre gıda tüketim alışkanlıkları t-test analizi sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Bkz: Tablo 4).

Tablo 4. Çalışma durumuna göre Gıda Tüketim Alışkanlıkları t-test analiz sonuçları

	Çalışıyor		Çalışmıyor		t	p
	X	Ss	X	Ss		
Alışveriş (gıda) ödeme türü	1,63	0,48	1,51	0,5	t(502,834) 2,795	.005*
Alışveriş (gıda) sıklığı	2,10	0,56	1,97	0,63	t(503) 2,372	.018*
Evde sıklıkla pişirilen yemek türü	1,24	0,6	1,13	0,45	t(458,585) 2,321	.021*

*p<.05

Kadın tüketicilerin çalışma durumuna göre alışverişlerinde kullandıkları ödeme anlamlı farklılaşma göstermektedir, t(502,834)= 2,795, p<.05. Buna göre çalışan kadınların (1,63±0,48) kredi kartı kullanımı çalışmayan kadınlara (1,51±0,5) göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Kadın tüketicilerin çalışma durumuna göre alışveriş sıklıkları anlamlı farklılaşma göstermektedir, $t(503)=2,372$, $p<.05$. Buna göre çalışan kadınların $(2,10\pm0,56)$ haftalık ve günlük alışveriş yapma sıklığı çalışmayan kadınlara $(1,97\pm0,63)$ göre anlamlı derecede daha yüksektir.

Kadın tüketicilerin çalışma durumuna göre evde pişirdikleri yemek türü anlamlı farklılaşma göstermektedir, $t(458,585)=2,321$, $p<.05$. Buna göre çalışan kadınların $(1,24\pm0,6)$ hazır yiyecekler ve atıştırmalıklar tercihi çalışmayan kadınlara $(1,13\pm0,45)$ göre anlamlı derecede daha yüksektir.

5.5. Yaş Gruplarına Göre “GTAA” ANOVA Analizi Sonuçları

Araştırmaya katılan kadın tüketicilerin yaş gruplarına göre gıda tüketim alışkanlıklarının farklılaşması ANOVA tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Bkz: Tablo 5).

Tablo 5. Yaş Gruplarına Göre Gıda Tüketim Alışkanlıkları ANOVA analizi sonuçları

	19-30 yaş ¹		31-45 yaş ²		46-65 yaş ³		F(2,502)	η^2	Fark
	X	Ss	X	Ss	X	Ss			
Alışveriş ödeme türü (gıda)	1,41	0,49	1,63	0,48	1,77	0,41	21,167**	0,084	2>1 3>1 3>2
Alışverişin kiminle yapıldığı (gıda)	2,24	1,38	1,81	0,91	1,48	0,81	16,707**	0,066	1>2 1>3
Alışveriş (gıda) sıklığı	1,87	0,65	2,11	0,55	2,21	0,5	13,114**	0,052	2>1 3>1
Alışveriş (gıda) için tercih edilen yer	1,5	0,84	1,7	1,08	1,93	1,11	5,857*	0,023	3>1
Evde sıklıkla pişirilen yemek türü	1,28	0,64	1,13	0,45	1,1	0,39	5,794*	0,023	1>2 1>3

* $p<.05$ ** $p<.001$

Kadın tüketicilerin yaş gruplarına göre alışverişlerinde kullandıkları ödeme anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)=21,167$, $p<.001$, $\eta^2=.084$. 31-45 yaş ve 46-65 yaş grupları 19-30 yaş grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek kredi kartı kullanmaktadır.

Kadın tüketicilerin yaş gruplarına göre alışverişini kiminle yaptıkları anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)=16,707$, $p<.001$, $\eta^2=.066$. 31-45 yaş ve 46-65 yaş grupları 19-30 yaş grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek yalnız alışveriş yapmayı tercih etmektedir.

Kadın tüketicilerin yaş gruplarına göre alışveriş sıklıkları anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)=13,114$, $p<.001$, $\eta^2=.052$. 31-45 yaş ve 46-65 yaş grupları 19-30 yaş grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek haftalık ve günlük alışveriş yapmayı tercih etmektedir.

Kadın tüketicilerin yaş gruplarına göre nereden alışveriş yaptıkları anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)=5,857$, $p<.05$, $\eta^2=.023$. 46-65 yaş grubu 19-30 yaş grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek esnaf ve organik ürün satan yerlerden alışveriş yapmayı tercih etmektedir.

Kadın tüketicilerin yaş gruplarına göre evde yedikleri yemek tercihleri anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)= 5,794$, $p<.05$, $\eta^2=.023$. 19-30 yaş grubu, 31-45 yaş ve 46-65 yaş gruplarına göre anlamlı derecede daha yüksek evde hazır ve atıştırmalık yiyecek tercih etmektedir.

5.6. Gelir Düzeylerine Göre “GTAA” ANOVA Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Araştırmaya katılan kadın tüketicilerin gelir düzeylerine göre tüketim alışkanlıklarının farklılaşması ANOVA tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Bkz: Tablo 6).

Tablo 6. Gelir düzeylerine göre Gıda Tüketim Alışkanlıkları ANOVA analizi sonuçları

	Düşük ¹		Orta ²		Yüksek ³		F(2,502)	η^2	Fark
	X	Ss	X	Ss	X	Ss			
Alışveriş (gıda) ödeme türü	1,42	0,49	1,60	0,48	1,64	0,48	6,345*	0,025	2>1
Alışveriş (gıda) sıklığı	1,89	0,65	2,06	0,59	2,13	0,53	3,822*	0,015	2>1
Alışveriş (gıda) için sıklıkla tercih edilen yer	1,66	1,06	1,62	1,02	2,08	1,16	3,223*	0,012	3>2
Evde sıklıkla pişirilen yemek türü	1,29	0,65	1,15	0,49	1,24	0,49	3,274*	0,013	1>2

* $p<.05$

Kadın tüketicilerin gelir düzeylerine göre alışverişlerinde kullandıkları ödeme anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)= 6,345$, $p<.05$, $\eta^2=.025$. Orta gelir grubu düşük gelir grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek kredi kartı kullanmaktadır.

Kadın tüketicilerin gelir düzeylerine göre alışveriş sıklıkları anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)= 3,822$, $p<.05$, $\eta^2=.015$. Orta gelir grubu düşük gelir grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek haftalık ve günlük alışveriş yapmayı tercih etmektedir.

Kadın tüketicilerin gelir düzeylerine göre nereden alışveriş yaptıkları anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)= 3,223$, $p<.05$, $\eta^2=.012$. Yüksek gelir grubu, orta gelir grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek esnaf ve organik ürün satan yerlerden alışveriş yapmayı tercih etmektedir.

Kadın tüketicilerin gelir düzeylerine göre evde yedikleri yemek tercihleri anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)= 3,274$, $p<.05$, $\eta^2=.013$. Düşük gelir grubu orta gelir grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek evde hazır ve atıştırmalık yiyecek tercih etmektedir.

5.7. Hane Halkı Sayısına Göre “GTAA” ANOVA Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Araştırmaya katılan kadın tüketicilerin birlikte yaşadığı kişi sayısına göre gıda tüketim alışkanlıklarının farklılaşması ANOVA tek yönlü varyans analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır (Bkz: Tablo 7).

Tablo 7. Hane Halkı Sayısına Göre Gıda Tüketim Alışkanlıkları ANOVA analizi sonuçları

	Yalnız ¹		2-4 kişi ²		5 ve üstü ³		F(2,502)	η ²	Fark
	X	Ss	X	Ss	X	Ss			
Alışveriş (gıda) ödeme türü	1,68	0,47	1,59	0,49	1,44	0,49	4,421*	0,017	1>3 2>3
Alışverişin (gıda) genelde kiminle yapıldığı	1,07	0,48	1,82	1,03	2,68	1,35	36,519*	0,145	2>1 3>1-2
Alışveriş (gıda) sıklığı	2,15	0,54	2,06	0,59	1,88	0,64	4,174*	0,016	2>3
Evde sıklıkla pişirilen yemek türü	1,47	0,76	1,14	0,48	1,23	0,58	7,082*	0,028	1>2

*p<.05

Kadın tüketicilerin hane halkı sayısına göre alışverişlerinde kullandıkları ödeme anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)= 4,421$, $p<.05$, $\eta^2=.017$. Yalnız ve 2-4 kişilik hane halkı grubu, 5 ve üstü hane halkı grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek kredi kartı kullanmaktadır.

Kadın tüketicilerin hane halkı sayısına göre kiminle alışveriş yaptıkları anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)= 36,519$, $p<.05$, $\eta^2=.0145$. 5 ve üstü hane halkı grubu yalnız ve 2-4 kişilik hane halkı grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek biri yanındayken alışveriş yapmayı tercih etmektedir.

Kadın tüketicilerin hane halkı sayısına göre alışveriş sıklıkları anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)= 4,174$, $p<.05$, $\eta^2=.016$. 2-4 kişilik hane halkı grubu 5 ve üstü hane halkı grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek haftalık ve günlük alışveriş yapmayı tercih etmektedir.

Kadın tüketicilerin hane halkı sayısına göre evde yedikleri yemek tercihleri anlamlı farklılaşma göstermektedir, $F(2,502)= 7,082$, $p<.05$, $\eta^2=.028$. Yalnız yaşayan grup, 2-4 kişilik hane halkı grubuna göre anlamlı derecede daha yüksek evde hazır ve atıştırmalık yiyecek tercih etmektedir.

Diğer gruplarda sosyo-demografik değişkenlere göre anlamlı farklılaşma tespit edilmemiştir.

6. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada kadın tüketicilerin gıda tüketim alışkanlıkları ve bu alışkanlıkları etkileyen faktörler incelemeye alınmıştır. Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde; ülkedeki gıda tüketim kalıplarında değişimin gerçekleşmiş olduğunu söylemek mümkündür. Bulgular değerlendirildiğinde;

Ödeme yöntemi açısından sonuçlara bakıldığında; çalışan, 31 yaş ve üstü ve orta gelir düzeyindeki kadın tüketicilerin gıda alışverişlerinde ağırlıklı olarak kredi kartı kullandığı görülmüştür. Tuğay ve Başgül (2007)'ün kredi kartı kullanımıyla ilgili 260 kişiye uyguladığı anket sonuçlarında; katılımcıların %87,7'sinin kredi kartı, %15'inin ise nakit para kullandığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Altan ve Göktürk (2008)'ün memurların kredi kartı kullanımı ile ilgili yaptığı saha araştırmasında; katılımcıların kredi kartı harcamalarında birincil harcamaları giyim üzerineyken, gıda tüketimi ikincil harcama sırasında yer aldığı görülmüştür. Çavuş (2006) Türkiye'deki kredi kartı kullanıcıları ile yaptığı araştırmasında, kredi kartlarının kısa dönemli alışverişlerde çok yoğun bir şekilde kullanıldığını bulmuştur. Pilatin (2021)'in Ordu ilindeki tüketicilerle yaptığı araştırma sonuçlarına göre ise; kredi kartı harcamalarında birinci sırada gıda harcamalarının olduğu anlaşılmıştır. Bu haliyle

ülkemizde nakit kullanımının azaldığını, kredi kartı kullanımının temel gıda alışverişlerini de kapsayacak şekilde oldukça yaygınlaştığını söylemek mümkündür.

Alışveriş sıklığı açısından sonuçlara bakıldığında; çalışan, 31 yaş ve üstü ve orta gelir düzeyindeki kadın tüketicilerin gıda alışverişlerinde ağırlıklı olarak günlük ve haftalık alışveriş yaptıkları görülmüştür. Uğur ve arkadaşları (2006)’nın 21-50 yaş aralığında 500 çalışan ve 500 çalışmayan kadın ile yaptıkları anket sonuçlarına göre; gıda alışverişi yapma sıklığı alınacak gıdaya göre değiştiği görülmektedir. Araştırmaya katılanların süt ve ekme tüketimi için günlük; yoğurt, peynir, et, yumurta, sebze, meyve tüketimi için haftalık; tavuk ve balık için on beş günde bir; un tüketimi için aylık, kuru baklagiller ve pirinç tüketimi için yıllık alışveriş yaptıklarını belirtmektedir. Altunışık ve arkadaşları (2020)’nin yaptığı Batı illeri ve Van ili karşılaştırması araştırmasının sonucuna göre; Batı illerinde bulunan katılımcıların çoğunluğu haftada bir veya haftada 2-3 kez gıda alışveriş yapmakta, Van ilinde bulunan katılımcıların çoğunluğu ise, on beş günde bir kez veya haftada bir kez alışveriş yaptıkları sonucu görülmektedir. Bulgular bu veriler ile karşılaştırıldığında, literatüre uygun olarak gıda alışveriş sıklığının çalışan kadınlarda haftada bir ve günlük olacak şekilde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Alışveriş yapılan yer açısından sonuçlara bakıldığında; 46 yaş ve üstü ve yüksek gelir düzeyindeki kadın tüketicilerin gıda alışverişlerinde ağırlıklı olarak esnaf ve organik ürün satan yerlerden alışveriş yaptıkları görülmektedir. Uğur ve arkadaşları (2006)’nın 21-50 yaş aralığında 500 çalışan kadın, 500 çalışmayan kadın katılımcının anket sonuçlarına göre; çalışan kadınların %64,4’ü, çalışmayan kadınların %43,3’ü gıda alışverişini marketlerden yapmaktadır. Altunışık ve arkadaşları (2020)’nin yaptığı Batı illeri ve Van ili karşılaştırması araştırmasının sonucuna göre; Batı illerinde ve Van ilinde bulunan katılımcıların ilk sırada hipermarket ikinci sırada bakkal/market tercih ettiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Araştırmada ise üst yaş grubu ve yüksek gelir düzeyi hariç diğer tüm demografik gruplarda market alışverişleri çalışan ve çalışmayan kadınlar için ilk sırada gelmektedir. Gıda alışverişi için market tercih etme nedenine bakıldığında ise ürünlerin “hesaplı olması” gerekçe olarak gösterilmektedir.

Evde sıklıkla pişirilen yemek açısından sonuçlara bakıldığında; çalışan, 19-30 yaş aralığındaki ve düşük gelir düzeyindeki kadın tüketicilerin evde ağırlıklı olarak atıştırmalık ve hazır gıdalar tercih ettikleri görülmektedir. Güler ve Özçelik (2002) aktarımına göre; çalışan kadın sayısı arttıkça evde yemek pişirmeye ayrılan zaman azalarak hazır gıda üretimi ve tüketimi arttığı söylenmektedir (Capps vd., 1985, Demirel 1997). Güven ve Aysel (2016)’ın hazır gıda tüketimine yönelik Fen Bilgisi öğretmenlerin görüşlerini aldığı alan araştırması sonucuna göre; katılımcılar hazır gıda tüketiminin insanın sağlığı açısından zararlı olabileceğini ve üretimde/tüketimde sürecinde çevre koşullarını olumsuz etkileyebileceğini belirtmektedir. Organik ve sağlıklı bir ürün kent yaşamında ulaşılması zor olduğundan dolayı, fiyatları hazır gıdalara göre pahalı olmaktadır, bu nedenle kentte yaşayan insanların ekonomik anlamda hazır gıda kullanımını zorunluluk olarak haline getirebilmektedir (Güven ve Aysel, 2016).

Bu araştırma kadın tüketicilerin yaptığı gıda alışverişlerinde kredi kartı kullanımının, günlük ve haftalık alışverişlerin, marketten yapılan alışverişlerinin yaygınlaşmış olduğunu ortaya koymaktadır. Esnaf ve organik ürün mağazalarından yapılan gıda alışverişleri ise yüksek gelir gruplarının ve ileri yaş gruplarının tercihinde yerler olarak azınlıkta kaldığı anlaşılmaktadır. Nakit para kullanımının ise sadece çalışmayan ve küçük yaş grubunda mevcut kaldığı görülmektedir. Bunun nedeni ise oldukça anlaşılabilir olmaktadır: Küçükler için harçlık ile alışveriş yapmak ve çalışmayan kadın tüketiciler için eline geçen para kadar alışveriş yapabilmek açıklama olarak sunulabilmektedir. Kadın tüketicilerin marketleri hesaplı oluşları nedeniyle tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Kadın tüketicilerde, ürünleri alma kararı verirken ihtiyaç duydukları ürünün bütçeye uygunluğu ile en temel belirleyici etken olarak karşılaşılmaktadır.

Alışveriş yapılırken alınacak gıdanın ambalajı konusunda yöneltilen soruda; kadın katılımcıların çoğunlukla ambalajı incelediği, ancak ambalajın üzerinde baktıkları yerin en sık olarak üretim ve son kullanma tarihi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgu araştırma için önemli bir gerçeği ortaya koymaktadır. İnsanların artık besin değeri, kalori, gıda içerikleri gibi beslenmeye dair önemli bilgilerle ilgilenmekten ziyade; üretim ve son kullanım tarihi gibi temel bir bilgiye bakmakla yetindikleri ortaya çıkarmaktadır. Yardımcıoğlu (2021) kriz dönemlerinde zenginlik transferinin gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Yardımcıoğlu (2021) sermayeye hükmedenlerin kriz dönemlerinde daha da büyürken; buna karşın, orta ve alt sınıfın fakirleşmekte olduğunu, alım gücünü kaybettiğini söylemektedir. Bu açıdan araştırma bulgularına bakıldığında market seçme nedeni ve ürün seçme nedeni olarak “fiyat, bütçeye uygunluk” gösterilmiş, ambalajlarda sıklıkla incelenen yer üretim-son kullanım tarihi olduğu görülmüştür. İlâveten, araştırma sonuçlarında kadın tüketicilerin reklamlardan etkilenme düzeyinin de oldukça düşük olduğu görülmüştür. Bu haliyle; gıda alışverişlerinde belirleyici olan faktörün düşük ve orta gelir düzeyinde, çalışan ve çalışmayan kadınlarda “fiyat, bütçeye uygunluk” olması toplumun alım gücünün düştüğünü, toplumda fakirleşmenin arttığını ortaya koymaktadır. Zira, Kahveci (2021) toplumun gün geçtikçe harcamalarını kısıtığını, evde su (sifon, yıkanma vb.) kullanımını bile düşünerek yaptığını, sıklığı azalttığını, marketlerde ürün stoklarının daraldığını belirtmektedir.

Kadın katılımcılara köylü üreticilerden direkt olarak ürün satın alma isteğine bakıldığında; kadın katılımcıların %93,1 oranında evet yanıtı verdikleri görülmektedir. Bu bilgiler ışığında kadın tüketiciler kırsal alanda doğal ürün üreten insanlardan ürün satın almak istediği sonucu ortaya çıkmıştır. Fakat köylü üreticilerden ürün satın alırken yaşadıkları tereddütlerin neler olabileceği irdelendiğinde; tarım alanında kimyasal ilaç kullanımının olması, hijyen konusunda endişe duyulması, köylü üreticilere nereden ulaşılacağına bilinmemesi sıklıkla belirtilmiştir. Ağırdır (2021) toplumun gıda perakende marka ve mağazalarıyla ilişkisi, market alışverişi tercih ve alışkanlıklarına yönelik 76 ilin 318 ilçesinde 3023 yetişkin bireyle yaptıkları araştırma sonuçlarında insanların ihtiyaçlarını en hesaplı ve hijyenik koşullarla karşılamayı tercih ettiğini ortaya koymuştur (Yıldırım, 2021). Veriler karşılaştırıldığında “hijyen” hususunun, üreticiden tüketiciye en hızlı şekilde ürün satış ağını oluşturabilmede üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir mesele olduğu anlaşılmaktadır.

Kırsal alanda doğal ürün üreten insanların çoğunluğunun kentlere göç etmiş olduğu bilinmektedir. Gözleme dayalı olarak; kentlere göç eden insanlar, gıda tüketiminde marketi ve/veya köyde yaşamaya devam eden akrabalarının ürettiği ürünleri tüketebilmektedir. Aynı zamanda kırsal alanda yaşayan insanlar doğal ürün ürettikleri gibi gıda alışverişlerini ilçelerindeki veya il merkezlerindeki bulunan marketlerden de yapabilmektedir. Bu gözlem sosyolojik bağlamda incelediğinde kırsal alanda yaşayan veya yaşamış insanlar, her ne kadar doğal ürün üretimi azalmış olsa da topraklarına ve kendi ürettikleri ürünlere bağlılığı devam etmekte olduğu düşünülmektedir. Başaran (2020)'in araştırmasında; kırsal alanda doğal ürün üreten insanların pek çok olumsuzluklar ile karşılaşmış olsalar da geçmiş dönemlerde görüldüğü gibi bugün de varlıklarını devam ettirmeyi başarabildiklerini söylemektedir. Ülkemizde yeterli derecede iktisadi/mali güce sahip olmayan bireylerin meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarını karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma yoluyla karşılaması kooperatifçiliğin esas amacıdır. Bu noktada Türkiye’de kooperatifçilik konusunun gündeme alınarak; kırsal alanda yaşayan insanların maddi ve manevi desteklenmesiyle birlikte toprağın tekrar ekilmesinin sağlanacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda Atatürk’ün “*Köylü milletin efendisidir*” sözü çok anlamlıdır ve kendini bu küresel ekonomik krizde yeniden kanıtlayacaktır.

7. Öneriler

“Gıda Tüketim Alışkanlıkları” araştırmasının, köylü üreticiler ile ilgili yöneltilen soruların sonuçları ışığında birkaç öneri sunulması gerekirse; bu öneriler destek, eğitim, yeni araştırmalar, akademik ve hukuki düzenlemeler başlıkları altında toplanabilir.

Kırsal alanda doğal ürün üreten insanların ambalaj ve marka oluşturma konusunda bilgilendirme desteğine ihtiyacı olabilecektir. Kırsal alanda doğal ürün üreten insanların bu konuda bilinçlenmesi, kooperatifler veya devletin öngördüğü platformlar ile doğal ürün üretimi artabilecektir. Bu sayede doğal ürün üreticilerinin, aracısız ürün satabileceği ve halkın doğal yerli olan ürüne uygun fiyata ulaşabileceği öngörülmektedir.

Köylü üreticilerin, ürettikleri ürünleri sağlıklı ambalajlama ile satabilmeleri adına bir çatı sağlanmasının, devlet kooperatifleri ile iş birliği yapılarak sağlanabileceği düşünülmektedir. Köylü üreticilerin, ürünlerini direkt olarak tüketiciyle buluşturabilmesi için satış ağlarını öğrenmesi gerekmektedir.

Kırsal alanda yaşayan insanlara öz değer eğitimleri ve terapi desteği sunulması, kırsal kalkınmanın gerçekleşmesi ve girişimciliğin artması için yarar sağlayabilecektir. Anadolu insanının öz değerinin artması; topluma ve ekonomiye katkı sağlayacaktır.

Sanayicilerin sektörlerle ilgili her konuda problem ve kaygılarını üniversiteler ve araştırmacılarla paylaşması, birlikte çözüm arayışına gidilmesi gıda sektörünün daha hızlı gelişebilmesini sağlayabileceği düşünülmektedir. Bunun için üniversite bünyelerinde bağımsız merkezler, köylü üreticiler ve sanayiciler ile organize çalışmaların yapılması mümkündür. Kooperatifler aracılığı ile köylü üreticilere eğitimler açılmasının,

tarım arazilerinin verimli kullanılması, ilaçlama, olası iklim krizi senaryosunda tedbir ve etkin kaynak kullanımı konularında destekleyici olabileceği düşünülmektedir.

Üniversitelerde son yıllarda hızla iklim ve çevre konulu dersler açılmaktadır. Bu derslerin içeriklerine yerel üretim, tarım arazilerin verimli kullanımı vb. içerikler de eklenerek akademik ve bilimsel bir müfredatın hazırlanması yararlı olabilir. Gelecekte tarım arazileri ve gıda konusunda fütüristik gelişmeler takip edilerek alt yapı çalışmaları hazırlanabilir, üniversiteler ve kooperatifler iş birliğine gidebilir ve araştırma merkezleri açılabilir.

Ekonomistler ve uzmanlar yakın gelecekte kıtlık olacağını ifade etmektedirler. Bu bağlamda köylü üretici karşılıksız hibe krediler ile desteklenmeli ve daha girişimci olabilmesi için teşvik edilmelidir. Köylü üreticilerin sorunları, talepleri ve eğitim ihtiyaçları yerel idareler bünyesinde açılacak birimlerle ele alınabilir. Oluşturulacak çalıştay grupları ile gelecekte dünyayı bekleyen ekonomik krizler, küresel iklim krizi senaryoları için projeler hazırlanarak tedbir alınabilir.

Tarımsal üretim için kanuni düzenlemelerin (örn. Kooperatifçilik Kanunu) yapılmasının girişimciliği arttırabileceği düşünülmektedir. 1973 yılında Köy İşleri Bakanlığı tarafından benimsenen “Köykent Projesi” günümüzde yeniden ele alınabilir. Böylece hızlı bir şekilde köylünün kalkınması sağlanabilir.

Kadın tüketicilerle yapılan bu çalışmanın, erkek tüketicilerle de yapılması önerilmektedir. Böylece araştırma sonuçlarının cinsiyete göre karşılaştırılmasının yapılmasıyla, sonuçlardaki farklılıkların ya da benzerliklerin tespit edilmesi diğer alan çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Ağrıdır, B. (2021). “Gıda, Fiyatlar, Marketler Rekabet” başlıklı panel. Gıda Perakendecileri Derneği'nin 7. Ortak Gelişim Kongresi “Kolay mı?” [19 Ekim 2021]
- Altan, M., & Göktürk, İ. E. (2008). Türkiye’de memurların kredi kartı kullanım alışkanlıkları üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (39), 110-27.
- Altunışık, R., Saydan, R., & Özmetin, S. (2003). Gıda tüketim alışkanlıklarındaki değişim üzerine bir araştırma: Van ve batı illeri karşılaştırması. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4, 1-20.
- Başaran, E. (2020). Türkiye Tarımının Genel Görünümü ve Küçük Üreticilerin Varlığı Üzerine Sosyolojik Bir Analiz. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 55-62.
- Baysal, A. (1996). Sağlıklı beslenme ve Akdeniz diyeti. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 25(1), 21-9.
- Baysal, A. (1999). *Beslenme*. Ankara: Hatiboğlu Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş. (2011). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi. s.126.
- Capps, O., Tedford, R.J. and Havlicek, J. (1985). Household demand for convenience and non convenience foods. *American Agricultural Economics Association*, 67(11): 862-5.
- Çavuş, M. F. (2006). Bireysel finansmanın temininde kredi kartları: Türkiye’de kredi kartı kullanımını üzerine bir araştırma, *Selçuk Üniversitesi Dergisi*, 0(15), 173-87.
- Demirel, Y. N. (1997). *Antalya ili merkez ilçede farklı sosyo-ekonomik düzeydeki kadınların yiyecek hazırlama, pişirme ve saklamaları üzerine bir araştırma*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Dölekoğlu, C. Ö., & Çelik, O. (2018). Y kuşağı tüketicilerin gıda satın alma davranışı. *KSÜ Tar Doğa Dergisi*, 21(Özel Sayı), 55-66. DOI: 10.18016/ ksutarimdog.a.vi.474049
- Ersoy, G. (1993). Farklı sosyo-ekonomik düzeydeki kadın tüketicilerin hazır yarı hazır besinleri tüketme durumları. *Ekonomide Ankara Dergisi*, 50, 31-9.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS*. London: SAGE. Ss.657-9.
- Güler, B., & Özçelik, A. Ö. (2002). Çalışan ve çalışmayan kadınların yiyecek satın alma-hazırlama davranışları üzerinde bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Ev Ekonomisi Mezunları Derneği Yayınları Bilim Serisi*, 3.
- Güven, G., & Aysel, İ. (2016). Gündelik hayatta gıda ayak izi: Hazır gıda tüketimine yönelik görüşler. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(2), 403-26.
- Hacıbeyoğlu, G. (1976). Ankara merkez ilkokullarında görevli öğretmenlerin beslenme bilgi düzeylerinin saptanması. *Bilim uzmanlığı tezi (basılmamış)*. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Kahveci, H. H. (2021). Aksaçların sırrı neydi, 40lar, Atatürk’ün 100 yıllık planı -2.Bölüm | Hüseyin Hakkı Kahveci [Online] <https://www.youtube.com/watch?v=nwGTcYrh3I> [Erişim Tarihi:22.12.2021]
- Karasar, N. (2018). *Bilimsel araştırma yöntemi kavramlar ilkelere teknikler*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kılıç, E., & Şanlıer, N. (2007). Üç kuşak kadının beslenme alışkanlıklarının karşılaştırılması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(1), 31-44.
- Lemeshow, S., Hosmer, D. W. Jr, Klar, J. ve Lwanga, S. K. (1990). *Adequacy of sample size in health studies*. Chichester: Wiley/World Health Organization.
- Ögütçen, B. S. (2021). 21. yüzyılda iklim değişikliği, kuraklık ve kıtlık gibi faktörler insanları alışkanlıklarını değiştirmeye itti. [Online]. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/21-yuzyilda-iklim-degisikligi-kuraklik-ve-kitlik-gibi-faktorler-insanlari-aliskanliklarini-degistirmeye-itti/2282532> [Erişim tarihi: 24.11.2021]
- Pekcan, G. (1999). Beslenme sorunlarının önlenmesi: Besin, beslenme plan ve politikalarının önemi. Ankara ili beslenme alışkanlıkları ve mutfak kültürü. *Sempozyum Bildirileri ve Katalog*. Ankara, VEKAM, 129-34.

- Pilatin, A. (2021). Kredi kartı kullanımında etkili olan faktörler: Ordu ili örneği. *Kabramanmaraş Sütcü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1400-26.
- Sürücüoğlu, M. S., & Balgamiş, F. (1987). Beslenme eğitiminin yiyecek hazırlama ve pişirme yöntemlerine etkisi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 16(1), 39-50.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (Sixth edition). United States: Pearson Education.
- Topçu, A. A., Köksal, E., & Bilgili, N. (2003). 15-49 yaş grubu ev hanımlarının besin hazırlama, pişirme ve saklama yöntemleri konusunda bilgi, tutum ve davranışlarına yönelik bir araştırma. *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 60(3), 77-86.
- Tuğay, O., & Başgül, Ö. G. N. (2007). Önemli bir finansman kaynağı olarak kredi kartları: Kredi kartlarının kart sahiplerinin harcamaları üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik burdur ilinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 215-26.
- Uğur, S., Günebak, Ç. T., & Merdol, T. K. (2006). Ankara ilinde farklı sosyo-ekonomik düzeylerde yaşayan çalışan ve çalışmayan kadınların yemek planlama konusundaki tutum ve davranışlarının değerlendirilmesi. *Beslenme ve Diyet Dergisi*, 34(2), 17-30.
- Ulus, L. (2021). Anne-çocuk beslenmesi. İstanbul Üniversitesi AUZEF Ders notları. [Online] https://cdn-acikogretim.istanbul.edu.tr/auzefcontent/18_19_bahar/anne_cocuk_beslenmesi/1/index.html [Erişim Tarihi:22.12.2021]
- World Food Summit. (1996). Rome Declaration on World Food Security. [Online] <https://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm>, [Erişim Tarihi:24.11.2021]
- Yardımcıoğlu, H. (2021). Dolar'a Ne Oluyor? & İkinci Dalga Geliyor mu? | Hamza Yardımcıoğlu [Online] <https://www.youtube.com/watch?v=L7jQvXGaNuU> [Erişim Tarihi:24.11.2021]
- Yavuz, F. (2021). İklim değişikliği ile gıda enflasyonu ilişkisi üzerine. *Kriter Dergi*, 6(60). Erişim adresi: <https://kriterdergi.com/ekonomi/iklim-degisikligi-ile-gida-enflasyonu-iliskisi-uzerine>
- Yıldırım, A. E. (2021). Toplumun zincir marketlere bakışı ve alışveriş alışkanlıkları. [Online] <https://www.dunya.com/kose-yazisi/toplumun-zincir-marketlere-bakisi-ve-alisveris-aliskanliklari/637259> [Erişim Tarihi:22.12.2021]
- Yıldız Karakoç, D., & Kovancı, E. (2019). Bir güvenlik tehdidi olarak iklim değişikliği. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 13. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri Özel Sayısı, 344-57.

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Ocak 2022

Cilt/Volume: 2022

Sayı/Issue: 1

Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Şartı Olan “Süre”

“Duration” That Is The Condition Of Admissibility In Constitutional Complaint

Volkan Erdur*

Özet

Hak ihlallerine karşı, kişinin başvurabileceği yeni bir mekanizma olarak hayatımıza giren bireysel başvuru yolu, pek çok kesim tarafından olumlu karşılanırsa da amacının sadece Türkiye Cumhuriyeti aleyhine karşı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne giden dosyaların sayısını azaltmak olması sebebi ile eleştirilmekten kurtulamamıştır. Bireysel başvuru yolu, insan hakları kavramını insanlık onuruna yaraşır düzeyde üst noktalara taşıyacak modern bir mekanizma oluşturma fikrinin ilk yansımasıdır. Bu sebeple bireysel başvurudan yararlanmak ve bireysel başvurunun kabul edilebilmesi için uyulması gereken “süre” hiç olmadığı kadar önem kazanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Süre, Bireysel Başvuru, AYM, AİHM

* Sorumlu Yazar/Corresponding Autor: İstanbul Üniversitesi Kamu Hukuku Bölümü Doktora Öğrencisi, Kırklareli Üniversitesi Devletler Umumi Hukuku ABD Araştırma Görevlisi, ORCID: 0000-0001-8116-1874.

Atıf/Citation: Erdur, V. (2022). Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Şartı Olan “Süre”. Dünya İnsan Bilimleri Dergisi, 2022 (1), 132-147.

Abstract

Although individual application method which has entered our lives as a new mechanism that one can apply mostly welcomed, it could not avoid being criticized because of being established in order to reduce number of files to the Court of Human Rights against the Republic of Turkey for violation of human rights. The individual application method is the first reflection of the idea of establishing a modern mechanism that will carry the concept of human rights to the highest levels worthy of human dignity. For this reason, the "duration" to be complied with in order to benefit from the individual application and to accept the individual application becomes more important than ever.

Key Words: Duration, Constitutional Complaint, Turkish Constitutional Court, European Court of Human Rights

Giriş

Anayasa yargısının amacı tarihsel bir süreç içerisinde değerlendirildiğinde sadece yasaların Anayasaya uygun olup olmadıklarını değerlendirmek olmayıp, insan hakları kavramının ortaya çıkması ve evrensel bir hale dönüşmesi ile temel hak ve hürriyetlerin korunması da olmuştur (Atasoy, 2012: 72). 12 Eylül Dönemi yasalarına uygun olarak şekillenmiş olan 1982 Anayasası ise, demokratik düzene aykırı olarak oluşturulmuş, sürekli yenilenme ihtiyacı duyan ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) çerçevesinde temel hak ve özgürlükler bakımından bu sözleşmeye aykırı yapıda duran bir Anayasa olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sonuca Türkiyeden Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne (AİHM) yapılan başvurularda verilen kararlar ışığında ulaşabiliriz (Yokuş, 2015: 19).

12.09.2010 tarihinde yapılan referandumun kabul edilmesi ile hukuk sistemimize dahil olan bireysel başvuru yolu, Anysanın 148. maddesi ile herkese tanınmış temel hak ve özgürlüklerden AİHS ve sözleşmenin eki kapsamında olanlarının kamu gücü tarafından ihlal edilmesi sonucunda Anayasa Mahkemesi’ne (AYM) başvurabilecekleri yeni bir başvuru yoludur (Çakmaz, 2015: 45). Uslu’ ya (2018: 111) göre, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve bu hak ve özgürlüklerin geliştirilmesinin Anayasa Yargısının en temel işlemlerinden biridir. Kılıç (2008), bireysel başvuru yolunun temel hak ve özgürlükleri koruma da Anayasa Yargısının ulaştığı en üst noktanın bireysel başvuru yolu olduğunu belirtmiştir. Kuş (2015: 78) ise, her ne kadar temel hak ve özgürlüklerin korunması hususunda yapılan yasal düzenlemeler çok önemli olsa da bu düzenlemelerin uygulanmasını daha önemli bulduğunu *“iyi bir uygulama iyi hukukçuları gerektirir”* diyerek altını çizmiştir.

Ülkemiz, AİHM önünde dava sayısı çok olan ülkeler arasında ilk sıralarda yer almasına rağmen ihlal ve dava sayısının azaltılması için çok sayıda adım atılmakta olup bu adımlar meyvelerini de vermektedir (Kuş, 2015: 77). Amacı AİHM’e giden davaların sayısını azaltmak olarak belirtilen bireysel başvuru yolu yerine, kendi hukuk sistemimiz içerisinde bireysel hak ve özgürlüklerin ihlalini inceleyen modern bir sistem kurulması gerekmektedir. Böyle modern bir sistemi kurulması ile AİHM’e giden dosyaların sayısı otomatikman düşecektir (Efe, 2016:5).

Bireysel başvuru yolunda kabul edilebilirlik kriterleri çok büyük önem taşımaktadır. Efe (2016: 5) AYM’ye giden başvuruların %95 inin kabul edilebilirlik için gerekli şartları taşımadığından, daha davanın esasına girilmeden red olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple kabul edilebilirlik şartlarının en önemlilerinden olan süre konusu, bu çalışmada daha çok açıklayıcı bir anlatım tarzı ile incelenecek olup, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilgili AYM kararları ve konu ile ilgili mahkeme görüşlerinden yararlanılacaktır.

1. Kabul Edilebilirlik Şartı Olarak “Süre”

AYM nezdinde bireysel başvuru yoluna ne zaman başvurulabileceği hususu, 6216 sayılı Kanun’un 47/5. maddesi¹ ve AYM İçtüzüğü’nün 64. maddeleri² birlikte düşünüldüğünde, AYM’ye bireysel başvuruda bulunabilmek için, eğer başvuru yolu öngörülmüş ise bu başvuru yolu usulüne uygun olarak tüketildikten sonra 30 gün içerisinde, eğer herhangi bir başvuru yolu öngörülmemiş ise ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren 30 gün içerisinde yapılması gerekmektedir (Ekinci, 2012:3). Kaboğlu (2007:93) ise, bir Anayasa şikâyeti olan bireysel başvuru yoluna, tüm anayasal yollar tüketilip hala bir hakkın ihlali giderilememişse başvurulabileceğini belirtmektedir. Bireysel başvuru yoluna gidebilmek için kişinin güncel ve kişisel bir hakkı doğrudan etkilenmelidir (Kılınc, 2008: 32). Kaplan, Saraç ve Çınar (2017: 34); Efe (2016: 297) ve Sağlam (2005: 160) mevzuatta belirtilen bu 30 günlük hak düşürücü sürenin “hukuki belirlilik” ilkesi gereği hakkaniyete uygun olduğunu belirtirlerken, bu sürenin yargılamanın her aşamasında dikkate alınması gereken bir şart olduğunu ayrıca bu sürenin kesilmesi veya durması gibi bir durumun söz konusu olmayacağını ifade etmişlerdir. Süre kavramı kamu düzenini ilgilendirmekte olup, hâkim resen başvurunun süresi içerisinde yapılıp yapılmadığına dikkat etmek zorundadır (Erdal ve Bakırcı, 2006: 91). Efe (2016: 293), bireysel başvurudaki 30 günlük başvuru süresinin bir koşul olarak aranması hususunun bireysel başvuru yolunun olağanüstü bir kanun yolu olmasından kaynaklandığını ve bu sayede “hukuki güvenlik” ilkesinin korunmuş olacağını iddia etmektedir. Korkmaz (2014: 1952) ise, bireysel başvuru süresinin amacının hukuki güvenlik ilkesinin korunmasının yanı sıra AYM’nin iş gücünü azaltmak olduğunu belirtmektedir. Çelik’e (2015: 168) göre ise, bir başvuru süresinin olması hukuki belirsizliğin giderilmesi açısından son derece önemlidir. Ayrıca sadece 23.09.2012 tarihinden itibaren kesinleşen nihai işlem ve kararlar hakkında bireysel başvuru yoluna başvurulabilir. Aksi durumda zaman bakımından “yetkisizlik” kararı verilmelidir (Uslu, 2018: 134), (Korkmaz, 2014: 1960).

AİHM’e göre, başvurulara süre şartı getirilmesi ile hukuk güvenliği artar. Benzer konularla ilgili olan davaların makul sürede çözüme kavuşması sağlanır, yetkili makamların ve ilgili kişilerin hukuki belirsizlik içinde kalması önlenir (Efe, 2017: 295). Diğer yandan, AİHM’e yapılacak olan

¹ 6216 sayılı Kanun’un 47/5. maddesi “Bireysel başvurunun, başvuru yollarının tüketildiği tarihten; başvuru yolu öngörülmemişse ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren otuz gün içinde yapılması gerekir. Haklı bir mazereti nedeniyle süresi içinde başvuramayanlar, mazeretin kalktığı tarihten itibaren onbeş gün içinde ve mazeretlerini belgeleyen delillerle birlikte başvurulabilirler. Mahkeme, öncelikle başvurunun mazeretinin geçerli görülüp görülmediğini inceleyerek talebi kabul veya reddeder.” şeklindedir.

² Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü’nün 64. maddesi ise “(1) Bireysel başvurunun, başvuru yollarının tüketildiği tarihten, başvuru yolu öngörülmemişse ihlalin öğrenildiği tarihten itibaren otuz gün içinde yapılması gerekir. (2) Başvurucu mücbir sebep veya ağır hastalık gibi haklı bir mazereti nedeniyle süresi içinde başvurusunu yapamadığı takdirde, mazeretinin kalktığı tarihten itibaren onbeş gün içinde ve mazeretini belgeleyen delillerle birlikte başvurulabilir. Komisyonlar raporörlüğüne mazeretin kabulünün gerekip gerekmediği yönünde karar taslağı hazırlanır. Komisyon, öncelikle başvurunun mazeretinin geçerli görülüp görülmediğini inceleyerek mazereti kabul veya reddeder. (3) Başvurunun niteliğine uygun düştüğü takdirde mazeret ve kabul edilebilirliğe ilişkin tek bir taslak hazırlanıp bu iki husus birlikte karara bağlanabilir.” şeklindedir.

bireysel başvurularda başvuru süresi 6 aydır. AYM’ye yapılan bireysel başvurularda aranan başvuru süresi olan 30 günlük süre, AİHM’e yapılacak olan bireysel başvuru süresi ile kıyaslandığında bir hayli kısa olması sebebiyle eleştirilmektedir. 30 günlük süreyi kısa bulanlar, bireysel başvuruda bulunacak olan ilgili kişilerin gerekli araştırmayı yapacak ve yeteri kadar düşünecek zamanlarının olmadığını, bu durumun da niteliksiz başvurulara sebebiyet vereceğini belirtirlerken, aksini savunanlar ise günümüz şartlarında iletişim imkanlarının ve teknolojinin geliştiğini, avukata erişim olanaklarının arttığını ve bu sebeple 30 günlük sürenin gayet yeterli olup kısıtlayıcı olmadığını dile getirmektedir (Efe, 2016:295-296).

Ekinci (2013: 175), AYM’ye yapılmak istenen bireysel başvurular için aranan 30 günlük başvuru süresinin AİHM’e başvuru için aranan 6 aylık süre ile kıyaslandığında bir hayli az olduğunu, fakat AYM’ye yapılan başvuruların iç hukuktaki ilgili yargı yolundan geçmiş olması sebebi ile bu iki süreyi kıyaslamamanın yanlış olduğunu belirtmiştir. Aydın (2011: 155) ve Korkmaz (2014: 1962) ise, AYM’ye bireysel başvuruda bulunmak için uyulması gereken sürenin hiç değilse idari mahkemelere başvuru süresinde de olduğu gibi 60 günlük bir süre olması gerektiğini, bu sürenin başvuru için iyi bir dava dilekçesi hazırlamaya ve akliselim düşünmeye yönelteceğini belirtmişlerdir. Bireysel başvuru benzeri sistemlerin uygulandığı bazı ülkelerde ise başvuru süresi Almanya’da 1 ay, Slovenya’da 60 gün, İspanya’da 3 ay ve Belçika’da 6 aydır (Efe, 2016: 97), Korkmaz (2014: 1962).

Her ne kadar mevzuat açık olsa da bu 30 günlük sürenin ne zaman başladığının tespiti çok da kolay olmamaktadır. Bu sebeple bir kabul edilebilirlik şartı olan “süre” nin başlama hususu aşağıda maddeler halinde incelenecektir.

1.1. Nihai Kararın Gerekçesinin Öğrenildiği Tarih

Yukarıda da belirtildiği üzere AYM nezdinde bireysel başvuru yoluna başvurabilmek için, yargı kollarındaki başvuru yolları tüketildikten sonra başvurunun 30 gün içerisinde yapılması gerekmektedir. AYM, Bilent Aktaş ve Diğerleri³ kararında, nihai kararın gerekçesinin öğrenilebildiği tarihi bireysel başvuru yoluna başvurabilmek için gereken 30 günlük azami sürenin başlangıcı olarak görmek gerektiğine hükmetmiştir. AYM diğer bir kararında⁴ ise, tebliğ öngörülen durumlarda, nihai kararın gerekçesinin tebliğ edilmesini bir öğrenme şekli olarak saymakta olup bireysel başvuru süresinin başlangıcı olarak kabul etmektedir. Fakat mahkemeye göre tebliğ, yegâne bir öğrenme şekli olmayıp başvuru nihai kararın gerekçesini başka bir yolla öğrenirse, gerekçenin öğrenildiği tarih bireysel başvuru süresinin başlangıcı olacaktır. Tebliğ öngörülme durumlarda ise, başvuru kararın içeriğini kesin olarak öğrenebildiği tarih bireysel başvuru süresinin başlangıcı

³ Bilent Aktaş ve diğerleri, B. No: 2014/19389, 07/12/2016, para. 11.

⁴ İlyas Türedi, B. No: 2013/1267, 13/06/2013, para. 22-27.

olarak kabul edilecektir. Nitekim Kaplan, Saraç ve Çınar (2017:34) başvurusunun “dosyadan suret alma” yolu ile nihai kararın gerekçesini öğrenmiş olabileceğini, suret alma yönteminin tebliğ dışında diğer öğrenme şekillerinden biri olduğunu ve AYM’nin her somut olayı kendi içerisinde ayrı olarak değerlendirdiğini belirtmektedir.

Kaplan, Saraç ve Çınar (2017:35) nihai kararın gerekçesinin öğrenilemediği, fakat kararın sonucunun başvuru tarafından öğrenilebildiği durumlarda, kararın gerekçesi ilk derece mahkemesinden öğrenilebilecek durumda olması şartı ile bireysel başvuru yoluna başvurma süresinin sonucun öğrenildiği tarihten başlayacağını belirtmektedir. Bu konuya dair AYM’nin vermiş olduğu bir kararda⁵, mahkeme, nihai karar başvurusuna tebliğ edilmemiş olsa dahi başvurusunun nihai kararın gerekçesini ilk derece mahkemesinden öğrenmesinin mümkün olduğu ve dosyasına başvuru yaptığı tarihte kararın gerekçesinden artık haberi olduğunun kabulünün uygun olacağını belirtmektedir. Nitekim AYM diğer bir kararında⁶ da ise, başvurusunun nihai kararın gerekçesini tebliğ dışında başka bir şekilde öğrenmesi durumunda da bireysel başvuru süresinin öğrenme tarihinde başlayacağını belirterek önceki kararları ile benzer yönde karar vermiş ve tutarlı davranmıştır.

AYM, Fatma Gökot⁷ başvurusunda ise, tebliğ zorunluluğu bulunmayan Yargıtay Ceza Dairesi kararlarında kararın ilk derece mahkemesine ulaştıktan sonra en geç 3 ay içinde kararın gerekçesinin öğrenilmiş sayılması gerektiğini belirtmiştir. Aksi düşünülürse, nihai karar ilgililere tebliğ edilemeyeceği için ilgililerin nihai kararı hiç öğrenmemiş ve 30 günlük bireysel başvurusu süresinin hiç başlamayacağını kabulü gerekir ki bu da hukukun “öngörülebilirlik” ilkesine uygun değildir. Bu sebeple AYM muğlak bir durumu içtihatı ile açıklığa kavuşturmuştur. Ayrıca AİHM’de temyiz neticesinde verilen kararın tefhim veya tebliğ edilemediği durumlarda başvuru süresini, kararın hükmü veren ilk derece mahkemesine dönüş tarihine göre belirlemektedir. Zira bu tarihte karar başvuru veya vekili tarafından ulaşılabilir hale gelmiştir (Efe, 2016: 305).

Hak ihlaline kamu gücünün ihmali yol açıyorsa, ihmalin devam eden bir süreç olması sebebi ile ihmal süresi boyunca her zaman bireysel başvuru yapılabilir. Zira devam eden durumlarda başvuru süresinin başlangıç noktası bulunmamaktadır. Eğer ihmal devam etmiyorsa, ihmalin kesildiği tarihten itibaren 30 gün içinde bireysel başvuruda bulunulmalıdır (Efe, 2016: 306) ve (Şirin, 2015: 139).

⁵ Halil Aslan, B. No: 2014/3038, 10/12/2014, para. 38.

⁶ Rafet Ünal, B. No: 2013/1610, 16/06/2013, para. 17.

⁷ Fatma Gökot, B. No: 2013/5697, 21/04/2016, para. 51.

1.2. Mücbir Sebep Hallerinde Sürenin Başlangıcı

6216 sayılı Kanun’un 47/5. maddesi ile AYM İhtüzüğü’nün 64/2. maddesi başvuru hakkı bir mazeret, mücbir sebep veya ağır bir hastalık dolayısıyla mevzuatta belirtilen 30 günlük başvuru süresi içerisinde başvurusunu yapamaması durumunda, başvuruyu engelleyen şartların ortadan kalkmasından itibaren 15 gün içerisinde ilgililerin bireysel başvuru yoluna gidebileceğini belirtmektedir. Efe (2016: 299-301) ne tür mazeretlerin AYM’ye bireysel başvuruyu engelleyecek nitelikte olduğunu veya olmadığını önceden belirlemenin mümkün olmadığını söylemekle beraber, AYM’nin her somut olayda mazeretin kabul edilip edilmeyeceğine dair somut olayın özelliklerini gözeterek karar vermesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca yazar, başvuru hakkının mazeretini ileri sürebilmesi için 30 günlük başvuru süresi içerisinde bu mazeretini ileri sürmemiş olması gerektiğini, eksik veya hatalı bir başvuru yapılmış ise artık mazeret imkanından yararlanılamayacağını belirterek mazeretin başvuru süresinin başlamasından evvel doğmuş olması ve 30 günlük süre boyunca da devam etmesi gerektiğini söylemektedir.

AYM, Ramazan Sönmez başvurusunda,⁸ vekil aracılığı ile yapılan bireysel başvurularda vekilin de haklı mazereti olması halinde 15 günlük süreden vekilin de yararlanabileceğini belirtmiştir. Böylece haklı mazeretten sadece başvuru hakkı yararlanmayıp başvuru vekilinin de yararlanabileceği açıklığa kavuşmuştur. Nitekim Efe (2016:301) de başvuru vekilinin haklı mazeret imkanından yararlanmayacağı yönünde daraltıcı bir yorum yapmanın, kusuru olmayan başvuru hakkının bireysel başvuru yapma ve mahkemeye ulaşım imkanını elinden alabileceği gibi hakkaniyete de aykırı bir durum oluşturacağı yönünde görüş bildirmektedir.

Diğer yandan Efe’ye (2016: 302) göre, yargılamanın tüm evrelerinde kendini bir vekil ile temsil ettirmiş başvuru hakkının bireysel başvurusu yine aynı vekil tarafından yapılmış olması şartı ile başvuru hakkının kendisine ait bir mazeretinin ortaya çıkmış olması haklı bir mazeret olarak değerlendirilemez ve başvuru hakkı mazeret sebebi ile 15 günlük bireysel başvuru süresinden yararlanamaz.

AYM, aynı Ramazan Sönmez başvurusunda⁹ “Başvuru konusu olayda, avukat hakkında düzenlenen sağlık raporunda akut bronşit hastalığı tanısı konulduğu ve 10 günlük istirahatın uygun görüldüğü, hastalığın ağır olup olmadığı hususunda bir tespit yapılmamakla birlikte hastalığın hastane veya sağlık kuruluşunda yatarak tedavisinin yapılmasını gerektirmemesi nedeniyle yatış işlemlerinin uygulanmadığı anlaşılmıştır. Başvuru hakkının avukatı tarafından mazeret olarak ileri sürülen hastalığına ilişkin sağlık kuruluşu raporunda, hastalığın ağır hastalık olduğuna dair bir tespite yer verilmediği gibi hastane veya sağlık kuruluşlarında

⁸ Ramazan Sönmez, B. No: 2013/6325, 15/04/2014, para. 22.

⁹ Ramazan Sönmez, B. No: 2013/6325, 15/04/2014, para. 27-28.

yatarak tedavisinin yapılması yönünde bir tanının da konulmadığı görülmekle, avukat tarafından mazeret olarak ileri sürülen hastalığın haklı mazeret olarak değerlendirilmesi mümkün değildir.” diyerek yatarak tedavi yapılmasını gerektirecek kadar ağır olmayan hastalıkların haklı mazeret olarak sayılamayacağını belirtmiştir.

AYM, diğer bir kararında¹⁰ ise “Somut olayda, başvuru, 7/11/2012 tarihinde nihai yargı kararının avukatına tebliğ edildiğini ve karardan haberdar olmadığını, bunun yanında 10/10/2012/ ile 11/12/2012 tarihleri arasında bağlı bulunduğu işverenine ait Eskişehir’de yapılması gereken işler için görevlendirildiğini ve buna ilişkin belgeyi bireysel başvuru formu ekinde sunduğunu, bu sebeple durumunun haklı mazeret kapsamında olduğunu, mazeretinin kalktığı andan itibaren onbeş gün içinde başvurusunu yaptığını belirtmiştir. Başvurucunun anılan tarihler arasında Eskişehir’de çalışıyor ve iş sahasından ayrılmıyor olması bireysel başvuru yapmasını engeller nitelikte bir husus değildir ve haklı mazeret olarak değerlendirilemez. Aksi bir düşünce, bireysel başvuruda kural altına alınan otuz günlük başvuru süresinin çalışanlar açısından hiçbir şekilde işletilememesi sonucunu doğurur. Bu nedenle başvurunun ileri sürdüğü mazeretin haklı görülmesi mümkün değildir.” demiştir. Karardan da anlaşılacağı üzere başka bir şehirde çalışıyor olmak haklı bir mazeret olarak görülmemiş, Mahkemenin yaptığı “Aksi bir düşünce, bireysel başvuruda kural altına alınan otuz günlük başvuru süresinin çalışanlar açısından hiçbir şekilde işletilememesi sonucunu doğurur.” çıkarımı kanımca çok yerinde olup aksi bir durum, hukukun “belirliliği” ilkesini zedeleyebilme potansiyelini taşımaktadır. Diğer yandan, AYM başka bir kararında¹¹, bireysel başvuru yoluna başvuru süresinin kaçırılmaması hususunda başvurucuların veya vekillerinin özen yükümlülüğü olduğunu ve gerekirse bunu kanıtlamaları gerektiğini belirterek başvuru veya vekillerine büyük sorumluluk yüklemiştir.

Şirin’e göre (2015: 141) değerlendirilmesi gereken bir konu da süresi içerisinde yapılan bireysel başvurularda, başvuru dilekçesinde belirtilmemiş olan iddiaların daha sonradan ileri sürülmesi imkânının olup olmadığıdır. Yazar bu konuda, AYM’nin Umut Demir kararına atıf yaparak soruyu cevaplandırmış fakat AYM’nin böyle bir talep olması durumunda sonucun ne olacağına ilişkin bir karar vermediğini belirterek böyle bir talep karşısında sonucun idari ret, düşme yoksa süre aşımı mı olacağı konusunda açıklama yapmamış olması hususunu eleştirmiştir. Adı geçen kararın¹² ilgili paragrafı ise “Başvurucunun bireysel başvuru formunda dile getirmedeği makul sürede yargılanma hakkını, başvurudan bir yıl sonra vekili tarafından, ayrı bir dilekçe ile ve yeni bir başvuru yapılmaksızın ve harç ödenmeksizin öne sürüldüğü anlaşıldığından, bu hak yönünden ayrıca bir değerlendirme yapılmamıştır. Aksinin kabulü halinde bir kez bireysel başvuru yapıldıktan sonra başvuru sonlandırılıncaya kadar başvuru dosyasına her türlü hak taleplerinin sunulması kaçınılmaz bir hal alır ve bireysel başvuru için öngörülen otuz gün kuralı da

¹⁰ Yasin Yaman, B. No: 2012/1075, 12/02/2013, para. 22-23.

¹¹ A.C. ve diğerleri, B. No: 2013/1827, 25/02/2016, para. 28-29.

¹² Umut Demir, B. No: 2012/1000, 18/09/2014, para 31.

anlamsız hale gelir. Şüphesiz, bireylerin makul sürede yargılanma hakkı yönünden ayrı bir başvuru yapma imkânı ise koşulları bulunduğu her zaman mümkündür.” şeklindedir. Kanımca, süresi içerisinde başvuru dilekçesinde ileri sürülmeyen iddiaların daha sonradan ileri sürülmesi mümkün olmayıp, ileri sürülmeyen iddiaların 30 günlük başvuru süresi içerisinde ileri sürülmediğinden bahisle zaman aşımına dayanılarak reddedilmesi uygun olacaktır.

1.3. Başvurunun Yapıldığı Tarih

6216 sayılı Kanun’un 47/1. maddesi¹³ ve AYM İçtüzüğü’nün 63/2. maddelerine¹⁴ göre, başvuru dilekçesi harç ödeme makbuzu ile hangi tarihte mevzuatta belirtilen yerlerden birine verildi ise, o tarihte bireysel başvuru yoluna başvurulmuş sayılacaktır. Ayrıca, Kaplan, Saraç ve Çınar (2017:38-39) ceza infaz kurumlarından yapılan bireysel başvuruların, başvuru dilekçesinin ceza infaz kurumu idaresine verildiği tarihte bireysel başvuru yoluna başvurulmuş sayılacağını belirtmektedir.

6216 sayılı kanunda ve AYM İçtüzüğü’nde hüküm bulunmayan hallerde uygun düştüğü ölçüde 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu maddeleri uygulanabilir. Bu kanunun 92¹⁵ ve 93.¹⁶ maddelerine göre, gün olarak belirlenen sürelerde tebliğin veya tebliğin yapıldığı ilk gün süre hesabına katılmaz. Ayrıca, Kaplan, Saraç ve Çınar’a göre (2017:39) süre, tebliğ veya tefhim tarihinden sonraki gün başlamaktadır. Resmî tatil günleri süre hesabına dahil edilirken, başvuru süresinin son gününün resmi bir tatil gününe rastlaması durumunda, son gün resmî tatilden sonraki mesai gününe sarkmaktadır. Fakat, adli veya idari tatillerde AYM yargılama faaliyetlerine devam ettiği için bu tatil günlerinin bireysel başvuru sürelerine herhangi bir etkisi yoktur. Diğer bir deyişle, bireysel başvuru süresinin son gününün adli veya idari bir tatil gününe rastlaması durumunda başvuru süresinin son günü bir sonraki güne sarkmayacaktır.

AİHM ise, başvuru süresinin hesaplanmasında, başvuru son gününün hafta sonuna ya da resmi bir tatil gününe gelmesi durumunda sürenin bir sonraki güne uzamayacağı görüşündedir. AİHM’e göre başvurucu gerekli tedbirleri almalı ve son başvuru gününün tatil gününe denk

¹³ 6216 sayılı Kanun’un 47/1. maddesi “Bireysel başvurular, bu Kanunda ve İçtüzükte belirtilen şartlara uygun olarak doğrudan ya da mahkemeler veya yurt dışı temsilcilikler vasıtasıyla yapılabilir. Başvurunun diğer yollarla kabulüne ilişkin usul ve esaslar İçtüzükte düzenlenir.” şeklindedir.

¹⁴ Anayasa Mahkemesi İçtüzüğü’nün 63/2. maddesi “Usulünce hazırlanan başvuru formu, harç tahsil makbuzuyla birlikte yukarıda belirtilen yerlere teslim edildiğinde başvurucu ya da temsilcisine alındı belgesi verilir ve bu tarih, başvurunun yapıldığı tarih olarak kabul edilir.” şeklindedir.

¹⁵ 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 92. maddesi “(1) Süreler gün olarak belirlenmiş ise tebliğ veya tefhim edildiği gün hesabına katılmaz ve süre son günün tatil saatinde biter. (2) Süre; hafta, ay veya yıl olarak belirlenmiş ise başladığı güne son hafta, ay veya yıl içindeki karşılık gelen günün tatil saatinde biter. Sürenin bittiği ayda, başladığı güne karşılık gelen bir gün yoksa süre bu ayın son günü tatil saatinde biter.” şeklindedir.

¹⁶ 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu’nun 93. maddesi “Resmî tatil günleri, süreye dâhildir. Sürenin son gününün resmî tatil gününe rastlaması hâlinde, süre tatili takip eden ilk iş günü çalışma saati sonunda biter.” şeklindedir.

geldiğini öngörebilmelidir (Efe, 2016:311-312). Görüldüğü üzere, AİHM ve AYM bu konuda farklı düşünmektedir.

7201 sayılı Tebligat Kanunu'nun 11. maddesi¹⁷ ise günümüz olağan akışında çok önemli bir konuya açıklık getirmiş ve vekil vasıtası ile takip edilen iş ve işlemlerde vekile yapılan tebligatın, birden fazla vekil var ise vekillerden hangisine en önce tebligat yapıldı ise yapılmış ilk tebligatın yeterli olduğunu açık ve kesin olarak ortaya koymuştur.

Kaplan, Saraç ve Çınar (2017:40), vekille takip edilen iş ve işlemlerde bireysel başvuru yoluna başvuru süresinin vekile yapılan tebligat tarihinden itibaren başlayacağını belirtmektedir. Yazarlar ayrıca 6216 sayılı Kanun'da belirtilen 15 günlük mücbir sebep süresinin vekiller içinde geçerli olduğunu, bu çerçevede vekilin haklı bir mazeretinin bulunması halinde başvuru süresinin mazeretin ortadan kalktığı tarihten itibaren başlayacağını ve ilgili mevzuat gereği 15 günlük süre içinde bireysel başvurunun yapılabileceğini söylemektedirler.

2. Farklı Yargı Kolları Bakımından Sürenin Hesaplanması

2.1. Adli Yargı (Ceza Yargısı)

Kaplan, Saraç ve Çınar (2017:40-41) Ceza Muhakemesi Kanunu'nun (CMK) 272. maddesine¹⁸ göre hapis cezasından çevrili olmayan 3000 tl ve altındaki adli para cezasını ihtiva eden hükümlerin kesin nitelikte olduğunu ve bu kararlar aleyhine olağan kanun yoluna başvurulamayacağını belirterek, kesin nitelikte olan bu tür karara karşı bireysel başvuru yolu başvuru veya vekili duruşmada bulunuyor ve karar yüzlerine karşı verilmiş ise tefhim tarihinden itibaren, duruşmada hazır bulunmuyorlarsa tebliğ tarihinden itibaren, tebliğ edilememiş ise ilgili kişilerin kararın gerekçesini öğrendikleri tarih itibari ile bireysel başvuru süresinin başladığını söylemektedir. Ayrıca yazarlar, temyize tabi bir kararın temyiz edilmeden kesinleşmesi halinde bu kararın tebliğinden veya tefhiminden sonra başvuru süresinin başlayacağını belirtmektedir.

¹⁷ 7201 sayılı Tebligat Kanunu'nun 11. maddesi "*Vekil vasıtasıyla takip edilen işlerde tebligat vekile yapılır. Vekil birden çok ise bunlardan birine tebligat yapılması yeterlidir. Eğer tebligat birden fazla vekile yapılmış ise, bunlardan ilki yapılan tebliğ tarihi asıl tebliğ tarihi sayılır. Ancak, Ceza Muhakemeleri Usulu Kanununun, kararların sanıklara tebliğ edilmelerine ilişkin hükümleri saklıdır.*" şeklindedir.

¹⁸ Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 272. maddesi "*(1) İlk derece mahkemelerinden verilen hükümlere karşı istinaf yoluna başvurulabilir. Ancak, onbeş yıl ve daha fazla hapis cezalarına ilişkin hükümler, bölge adliye mahkemesince re'sen incelenir. (2) Hükümden önce verilip hükme esas teşkil eden veya başkaca kanun yolu öngörülmemiş olan mahkeme kararlarına karşı da hükümler birlikte istinaf yoluna başvurulabilir. (3) Ancak; a) (Değişik: 31/3/2011-6217/23 md.) Hapis cezasından çevrilen adli para cezaları hariç olmak üzere, sonuç olarak belirlenen üçbin Türk Lirası dâhil adli para cezasına mahkûmiyet hükümlerine, b) Üst sınırı beşyüz günü geçmeyen adli para cezasını gerektiren suçlardan beraat hükümlerine, c) Kanunlarda kesin olduğu yazılı bulunan hükümlere, Karşı istinaf yoluna başvurulamaz. (Ek cümle:14/4/2020-7242/17 md.) Bu suretle verilen hükümler tekerrüre esas olmaz.*" şeklindedir.

5271 sayılı CMK'nın 267. maddesi ise “*Hâkim kararları ile kanunun gösterdiği hâllerde, mahkeme kararlarına karşı itiraz yoluna gidilebilir.*” demekte olup 268. maddesi “*Hâkim veya mahkeme kararına karşı itiraz, kanunun ayrıca hüküm koymadığı hâllerde 35 inci maddeye göre ilgililerin kararı öğrendiği günden itibaren yedi gün içinde kararı veren mercie verilecek bir dilekçe veya tutanaga gecirilmek kosulu ile zabıt katibine beyanda bulunmak suretiyle yapılır. Tutanakla tespit edilen beyanı ve imzayı mahkeme başkanı veya hakim onaylar.*” demektedir. İtiraz üzerine verilen karar ile olağan kanun yolu tüketilmiş olduğundan, bireysel başvuru yolu süresi bu kararın tefhim veya tebliğinden itibaren başlayacaktır (Kaplan, Saraç ve Çınar, 2017: 41).

Tutukluluk durumunda sürenin başlama tarihi ise kişinin yakalandığı tarih veya kişinin doğrudan tutuklandığı durumlarda ise tutuklanma tarihidir. Tutuklanma süresinin sonu ise kişinin serbest bırakıldığı veya ilk derece mahkemesinin kişinin serbest bırakılmasına dair hüküm verilme tarihidir. Kişi, hakkında hüküm verilmeden serbest kalması halinde en geç bu serbest bırakılma tarihinden itibaren başlayarak 30 gün içerisinde bireysel başvuruda bulunmalıdır (Kaplan, Saraç ve Çınar, 2017: 41-42). Şirin'e (2015: 139-140) göre ise, eğer bir tutukluluğa itiraz söz konusu ise ve bu itirazın reddedilmesi durumunda itirazın reddine karar veren Ağır Ceza Mahkemesi kararına karşı, karar verildiği tarihten itibaren 30 gün içinde bireysel başvuru yapılmalıdır. Suç isnadına bağlı olarak tutulan kişiler için tutukluluk kararına karşı yaptıkları itirazın reddedilmesi tarihi ile 30 günlük bireysel başvurusu süresi başlar. Ancak mahkumiyete ilişkin nihai kararlar birlikte, sanığın tutukluluğa ilişkin statüsü ve dolayısıyla tabi olduğu rejim değiştiği için bu gibi durumlarda bireysel başvuru süresi hükümden sonraki tutukluluğun devamına ilişkin kararın öğrenilmesinden itibaren başlayacaktır.

AYM'nin kararından da ¹⁹ anlaşılacağı üzere, temyiz onama ilamının başvuru veya vekiline tebliğ edildiği tarihten sonra, tebliğ edilmemiş ise nihai kararın herhangi başka bir şekilde öğrenilmesi tarihi itibari ile bireysel başvuru süresi başlayacaktır. Ayrıca unutulmamalıdır ki, yukarıda da belirtildiği üzere, Yargıtay Ceza Daireleri tarafından verilen kararların tebliğ edilme zorunluluğu yoktur. Bu sebeple, başvuru veya vekili özen yükümlülüğü gereği kararın ilk derece mahkemesine ulaşım tarihi itibari ile 3 ay içinde nihai kararı öğrenmiş sayılacak oldukları için 30 günlük başvuru süresi, başvuru kararını öğrendiği farz edilen 3 aylık sürenin dolupundan sonra işlemeye başlayacaktır.

Kaplan, Saraç ve Çınar (2017: 43) temyiz incelemesinden geçen kararlara karşı Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığı'na itiraz edilmesinin veya Adalet Bakanlığı'na kanun yararına bozma talebinin yapılmasının sadece adı geçen mercileri harekete geçirmeye yönelik yapıldığını ve

¹⁹ Hakan Fuat Komili, B. No:2013/2470, 17/09/2013, para. 17-19.

bireysel başvuru süresi üzerinde herhangi bir etkilerinin olmadığını belirtmişlerdir. Keza yazarlara göre yargılamanın yenilenmesi talebinde bulunulması da önceki kesinleşmiş karara herhangi bir etkisi olmayacağından bireysel başvuru süresini etkilemez.

2.2. Adli Yargı (Hukuk Yargısı)

6100 sayılı HMK'ya göre olağan kanun yolları istinaf ve temyizdir. Bu kanuna göre karar düzeltme bir kanun yolu olarak görülmemiştir. Fakat istinaf mahkemeleri göreve başlayana kadar 1086 sayılı Hukuk Usulu Muhakemeleri Kanunu'nda (HUMK) yer alan kanun yolu sistemine devam olunacaktır. Günümüzde istinaf mahkemeleri göreve başlamış fakat hali hazırda istinaf mahkemeleri tarafından incelendikten sonra bireysel başvuru konusu yapılmış ve yayımlanmış bir karar bulunmamaktadır. 1086 sayılı Kanun'a göre olağan kanun yolları temyiz ve karar düzeltmedir (Kaplan, Saraç ve Çınar, 2017: 43).

Kesin nitelikli kararların ilgilileri tarafından öğrenim tarihi itibari ile, ki bu her türlü öğrenim şekli ile olabilir, bireysel başvuru yoluna başvuru süresi için 30 günlük süre başlar (Kaplan, Saraç ve Çınar, 2017: 44).

AYM başka bir kararında²⁰ ise, maddi hataların düzeltilmesi başvurusunun bir kanun yolu olmaması sebebi ile nihai karara bir etkisinin bulunmadığını açık ortaya koymuştur. Dolayısıyla yapılan maddi hatanın düzeltim başvurusunun bireysel başvuru süresine herhangi bir etkisi olmayacaktır. Bu sebeple AYM kararı kanımca isabetlidir.

Temyiz yolu açık olan kararlara karşı, temyiz yoluna gidildikten ve temyiz onama kararı öğrenim tarihi itibari ile bireysel başvuru süresi başlamaktadır (Kaplan, Saraç ve Çınar, 2017: 45).

Diğer yandan, Efe (2016: 308-309) ilk derece mahkemesinin, temyiz yolu kapalı olan bir kararı temyiz yolu açık olmak üzere vermesi durumunda başvuru bu karara güvenerek kararı temyiz etmiş ise bireysel başvuru süresinin ne zaman başlayacağı hususunda ikili bir ayrıma gitmiştir. Eğer başvuru bir avukat tarafından temsil ediliyor ve dolayısıyla başvurucudan bu kararın aslında temyiz yolu kapalı olan bir karar olduğu bilmesi beklenebiliyorsa başvuru süresi yerel mahkemenin kararının öğrenildiği tarihten itibaren başlayacaktır. Eğer başvuru avukat tarafından temsil edilmiyor ve hukuk bilgisi de yeterli olmayıp başvurucudan kararın temyiz yoluna kapalı bir karar olduğunun bilinmesi beklenmiyorsa bireysel başvuru süresi temyiz kararının öğrenilmesinden sonra başlayacaktır. Zira bu durumda başvuru kusurlu değildir ve bu duruma katlanması hukuk devleti ilkesi gereği kendisinden beklenilemeyecektir.

²⁰ Setenay Çeçeren, B. No: 2014/5669, 16/06/2016, para. 43.

AYM'nin, Fikret Güney Başvurusu²¹ ele alındığında, AYM karar düzeltme yoluna başvurmayı zorunlu olarak görmemekte ve ilgililerin bu yola başvurmaması halinde, temyiz onama kararını öğrendikleri tarih itibari ile bireysel başvuru süresi başlamaktadır. Karıştırılmaması gereken nokta ise, bireysel başvuru süresinin ilgililere karar düzeltme yoluna gitmeleri için verilen 15 günlük zamanın bitiminden itibaren değil, onama kararının öğrenilmesinden itibaren başladığıdır. Yine ek olarak, ilgililer karar düzeltme yoluna gitmişlerse, karar düzeltme isteminin reddi kararının öğrenilmesinden itibaren bireysel başvuru süresi başlayacaktır. Nitekim AYM'nin görüşü de aynı yönde olup Neriman Kongur ve diğerleri kararında²², karar düzeltme talebinin reddi kararının öğrenilmesinin bireysel başvuru süresinin başlaması için yeterli olduğuna ayrıca kararın gerekçesinin öğrenilmesinin gerekli olmadığına karar vermiştir. Başvurucunun ilk derece mahkemesinden kararın gerekçesinin kesin bir şekilde öğrenilebilme imkânı olması sebebi ile kanımca mahkeme kararı yerindedir. Aksi bir durum, davanın uzamasından başka bir amaca hizmet etmeyecektir. Fakat Şirin (2015:137) bu konuda aynı fikirde değildir. Yazara göre kişiler gerekçeden haberdar olmadan bireysel başvuru yapıp yapmayacakları konusunda tereddüte düşebilirler. Gerekçe ile ihlal oluşabileceği gibi bazı durumlarda gerekçe başvuru da ikna edebilir.

Ayrıca, AYM vermiş olduğu Erendeniz Önal kararında²³ ise, karar düzeltme yolu açık olmayan kararlara karşı karar düzeltme yoluna gidilmesinin bireysel başvuru süresini etkilemediğini kesin bir dille belirtmiştir.

Diğer yandan, AİHM idari yargı veya hukuk davalarında öngörülmuş olan karar düzeltme yolunun tüketilmesi gereken bir iç hukuk yolu olarak görmemektedir. Başvurucuların AİHM'e karar düzeltme yoluna gitmeden başvurabilmeleri mümkün iken başvurucular bu yola gitmeyi tercih etmişler ise bu kararın sonucunu beklemek durumundadırlar (Efe, 2016: 307-308).

2.3. İdari Yargı

18/06/2014 tarihli 6545 sayılı Kanun ile 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda (İYUK) değişiklik yapılmış ve olağan kanun yolu olarak sadece “istinaf” ve “temyiz” sayılmıştır. Bu değişiklikle birlikte kanun yolu olarak “itiraz” ve “karar düzeltme” tamamen ortadan kaldırılmıştır. İstinaf mahkemeleri görev yapmaya başlayıncaya kadar eski kanun hükümleri geçerli olacaktır. İstinaf mahkemeleri yakın diyebileceğimiz bir zaman diliminde göreve başlamış olup bu sebeple yeni kanun hükümlerinin geçerli olduğu yayımlanan AYM içtihatları bulunmamaktadır (Kaplan, Saraç ve Çınar 2017: 44-45).

²¹ Fikret Güney, B. No: 2013/1936, 18/09/2013, para. 23.

²² Neriman Kongur ve diğerleri, B. No: 2013/1557, 16.04.2013, para. 24-25.

²³ Erendiz Önal, B. No: 2014/1133, 30/06/2014, para. 32.

2547 sayılı Kanun'un 45. maddesi²⁴ çerçevesinde düşünüldüğünde ise, kesin olan idari kararların öğrenilmesi itibarıyla bireysel başvuru süresi başlamaktadır (Kaplan, Saraç ve Çınar, 2017: 44-45).

Yine 2577 sayılı Kanun'un 46. maddesi hangi davaların temyiz edilebileceğini belirtmiştir. İdari davalarda verilen onama, kısmen onama ve düzeltilerek onama kararlarının tebliğinden itibaren bireysel başvuru süresi başlamaktadır (Kaplan, Saraç ve Çınar, 2017: 48).

Sonuç

Yukarıda da görüldüğü üzere, bireysel başvuru yoluna başvurabilmek için geçerli olan başvuru süresi 30 gün olup hak düşürücü bir süredir. Hele ki yapılan başvuruların %95'inin kabul edilebilirlik şartlarını sağlamadıkları gerekçesi ile esasına girilmeden red olduğu göz önüne alındığında başvuru süresinin önemi daha da artacaktır. AYM içtihatlarına bakıldığında mahkeme bu süreyi ilgililerin nihai kararı öğrendikleri tarih itibarı ile başlatmaktadır. Mahkemeye göre tebliğ bir öğrenme şekli olup tarafların nihai kararı öğrenebilecekleri tek yol değildir. Dosyanın içeriğinden, ilgili kişinin nihai karardan haberdar olduğu anlaşılıyor ise haberdar olduğu tarih bireysel başvuru süresinin başladığı tarihtir.

Bazı yazarlar 30 günlük başvuru süresini az bulsalar da fikrimce bu süre yeterli bir süredir. Aksi durumda ilgili kişiler uzunca bir süre belirsizlik durumunda kalabilir ve bu durum da hukuk devleti ilkesi ile bağdaşmaz.

Çalışmamın başında da belirttiğim üzere, AYM bireysel başvuru yolu AİHM'e giden dosya sayısını azaltmak maksadı ile kurulmuştur. Evrensel İnsan Hakları Hukuku'na katkıda bulunabilmek için Avrupa Konseyi'ne üye 46 devletin insan haklarına yaklaşımını, insanlık onuruna yakışmayacak bir seviyeden hallice bir seviyede tutmak için faaliyet gösteren bir mahkemeyi örnek almak elbette büyük bir gelişmedir. Fakat İnsan Hakları Hukukuna katkıda bulunup ülkemizde yaşanan insan hakları ihlallerini engellemek için amacımız "dosya sayısını azaltmak" olmamalıdır. Belki, üyeleri İnsan Hakları Hukukunda uzmanlaşmış, bağımsız hakimlerden oluşan, görevi sadece İnsan Hakları Hukuku ile ilgili iş ve işlemlere bakmak olacak modern ve etkili yeni bir mahkeme kurulumu bu amaca daha iyi hizmet verebilir.

²⁴ 2547 sayılı Kanun'un 45. maddesi "İdare ve vergi mahkemelerinin kararlarına karşı, başka kanunlarda farklı bir kanun yolu öngörülmemiş olsa dahi, mahkemenin bulunduğu yargı çevresindeki bölge idare mahkemesine, kararın tebliğinden itibaren otuz gün içinde istinaf yoluna başvurulabilir. Ancak, konusu beş bin Türk lirasını geçmeyen vergi davaları, tam yargı davaları ve idari işlemlere karşı açılan iptal davaları hakkında idare ve vergi mahkemelerince verilen kararlar kesin olup, bunlara karşı istinaf yoluna başvurulamaz." şeklindedir.

Kaynakça

- Atasoy, H. (2012). Türk Hukukunda Bireysel Başvuru Yolu. *TAAD*, 3(9), s.71-89.
- Aydın, Ö., D. (2011). Türk Anayasa Yargısında Yeni Bir Mekanizma: Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2011(4), s.121-170.
- Çakmaz, E. (2015). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kapsamında Anayasa Mahkemesine Bireysel başvuru Yolu. *Türkiye’de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, Editörler: *Sevtaç Yokuş* (s.45-77). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Çelik, M. S. (2015). Anayasa Şikâyeti (Bireysel Başvuru) Kabul Edilebilirlik İncelemesi ve Bu Kapsamda Önemli Zarar Kriteri. *Türkiye’de Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti)*, Editor: *Sevtaç Yokuş* (s.157-183). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Efe, M. (2016). *Anayasa Mahkemesi Uygulamaları Kapsamında Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Şartları*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Ekinci, H. (2012). Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvurularda Bir Kabul Edilebilirlik Koşulu Olarak “Başvuru Yollarının Tüketilmesi” Sorunu, *TAAD*, 3(11), s.1-20.
- Ekinci, H. (2013). Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuruda Kabul Edilebilirlik Kriterleri ve İnceleme Yöntemi. *Anayasa Yargısı*, 29 (1), s.161-197.
- Erdal U., Bakırcı H. (2006). *Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 3. Maddesi Uygulama El Kitabı*, Cenevre: İşkenceye Karşı Dünya Örgütü (OMCT).
- Kaboğlu, İ., Ö. (2007). *Anayasa Yargısı Avrupa Modeli ve Türkiye*, 4. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Kaplan, R., Saraç, H. ve Çınar, Y. (2017). Bireysel Başvuru Süresi (30 Gün Kuralı). *Bireysel Başvuru Kabul Edilebilirlik Kriterleri Rehberi*, Editörler: *Muharrem İlhan Koç, Recep Kaplan* (s.33-53). Ankara: Epa- Mat Basım Yayım.
- Kılıç, B. (2008). Karşılaştırmalı Anayasa Yargısında Bireysel Başvuru (Anayasa Şikâyeti) Kurumu ve Türkiye Açısından Uygulanabilirliği. *Anayasa Yargısı*, 24(1), s.17-57.
- Korkmaz, R. (2014). Anayasa Mahkemesi’ne Bireysel Başvuruda Uyulması Gereken Süreler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16, s.1951-1986.
- Kuş, M. (2015). Örnek Uygulamalar Işığında Bireysel Başvuru ve Geleceği. *Türkiye’de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, Editörler: *Sevtaç Yokuş* (s.77-115). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Sağlam, M. (2005). Bireylerin Anayasa Mahkemesine Basvurusu (Bir Reform Önerisi). *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 18 (60), s.139-168.
- Şirin, T. (2015). *Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında Bireysel Başvuru Hakkı*. İstanbul:12 levha Yayıncılık.
- Uslu, F. (2018). *Anayasa Yargısı*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Yokuş, S. (2015). Türkiye’de Anayasa Şikâyetini hazırlayn Koşullar. *Türkiye’de Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru*, Editörler: *Sevtaç Yokuş* (s.19-45). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Mahkeme Kararları

- A.C. ve diğerleri, B. No: 2013/1827, 25/02/2016
- Bilent Aktaş ve diğerleri, B. No: 2014/19389, 07/12/2016
- Erendiz Önal, B. No: 2014/1133, 30/06/2014
- Fatma Gökot, B. No: 2013/5697, 21/04/2016

-
- Fikret Güney, B. No: 2013/1936, 18/09/2013
Hakan Fuat Komili, B. No:2013/2470, 17/09/2013
Halil Aslan, B. No: 2014/3038, 10/12/2014
İlyas Türedi, B. No: 2013/1267, 13/06/2013
Neriman Kongur ve diğerleri, B. No: 2013/1557, 16.04.2013
Rafet Ünal, B. No: 2013/1610, 16/06/2013
Ramazan Sönmez, B. No: 2013/6325, 15/04/2014
Setenay Ceceren, B. No: 2014/5669, 16/06/2016
Umut Demir, B. No: 2012/1000, 18/09/2014
Yasin Yaman, B. No: 2012/1075, 12/02/2013